

UDK 001
A99

Redaktor: Cahangir Məmmədli
filologiya elmləri doktoru, professor

Rəyçilər: Böyükkişi Ağayev
tibb elmləri doktoru, akademik

Alxan Bayramoğlu (Məmmədov)
filologiya elmləri doktoru, professor

F.Ə.Əliyev, Ş.S.Ağayev
Azərbaycanda elmin problemləri və inkişaf perspektivləri.
“Elm” nəşriyyatı, Bakı, 2011, 151 səh.

Kitabda Azərbaycan elminin müasir inkişaf göstəriciləri, elmin inkişafına təsir edən beynəlxalq meyarlar, ölkədə elmin mövcud və gələcək prioritetləri, elmi kadr hazırlığının problemləri, bir sıra fundamental, ictimai və humanitar elm sahələrinin mövcud durumu və s.məsələlər təhlil edilir. Kitabın əsas mahiyyəti müasir Azərbaycan elminin dünya elmi məkanına inteqrasiyası problemini qoymaq və onun həlli yollarının elmi-nəzəri konsepsiyasını göstərməkdir.

ISBN 978-9952-453-41-6

Ə $\frac{1601000000}{655(07) - 2010}$

© Əliyev F. Ə.
© “Elm” 2011

MÜNDƏRİCAT

Ön söz.....	4
Azərbaycanda elmin inkişafına təsir edən beynəlxalq meyarlar.....	13
Azərbaycanda elmin mövcud və gələcək prioritetləri.....	23
Elmi kadr hazırlığının problemləri.....	42
Azərbaycanda fizika və riyaziyyat elmlərinin müxtəlif istiqamətlər üzrə 1996-2007-ci illərdəki inkişaf dinamikası.....	62
İctimai və humanitar elmlər: prioritetlər, tədqiqatlar, nəşrlər.....	74
Xarici ölkələrdə çalışan alimlərimiz.....	112
Elmi nəşrlərin qiymətləndirilməsi: mövcud vəziyyət və perspektivlər.....	132
Оценка республиканских научных изданий с учетом мировых требований.....	141

ÖN SÖZ

ELMİN İNKİŞAF STRATEGİYASINA ALİM YANAŞMASI

Dünya son dövrlərdə daha çox anlamağa başlamışdır ki, baş verməkdə olan qloballaşmanın fəsadlarını, artıq hər bir dövlətin qapısını döyməkdə olan müxtəlif növ böhranların, insan artımı ilə bağlı yaranmış ərzaq qıtlığını, getdikcə özünü daha çox göstərən çeşidli təbii fəlakətləri və hər bir regionda meydana çıxan digər onlarca problemin müsbət həlli yalnız elmin inkişafı ilə, elmə praqmatik münasibətin tam formalaşması ilə mümkündür. İnkişaf etmiş ölkələrin elmə, təhsilə, elmin təbliğinə və tətbiqinə ayırdığı diqqətdən gələn birbaşa gəlirin, qazancın nəticələri göz qabağındadır. Azərbaycan xalqının genetik kodunda həmişə özünü göstərmiş elmi düşüncə tərzini və elmə diqqət müstəqilliyin bərpa edilməsi ilə bu gün birə-beş artmış və bir xalq olaraq onun inkişafının yeni mərhələsində bəhrələrini verməkdədir. Lakin bizdə elmə bu günkü münasibət və elmin tətbiqindən gələn səmərə inkişaf etmiş ölkələrlə müqayisədə hansı dərəcədədir və artıq sivil dünyaya inteqrasiya etməkdə olan bir xalq – Azərbaycan xalqını qane edirmi? Bu gün ən önəmli hal odur ki, bizim dünya elminə xeyli vaxtdan bəri inteqrasiya etmiş, dünya miqyasında öz əsərləri ilə tanınmış alimlərimiz bu sualı kəskin şəkildə cəmiyyət qarşısında, elmi ictimaiyyət qarşısında qoymaqladır. Müstəqilliyin bəlkə də hələ üzdə o qədər də qabarıq görünməyən səmərə faktorlarından biri kimi bu sualın yaxın gələcəkdə çox müsbət cavab alacağına böyük ümidlər var. Çünki bu böyük ideyaların, ümidlərin gerçəkləşməsi üçün ünlü alimlərimizin elmi-nəzəri fikir təsərrüfatı artıq meydana çıxmaqladır. Dünya elminin fəlsəfəsini, müasir inkişaf meyillərini, elmin getdikcə daha çox

səmərə gətirdiyini beynəlxalq praktikada yetərinəcə görməyi bacaran və özünün də bu səmərədə kifayət qədər payı olan alimlərimizin millətin, vətənin – Azərbaycanın millətlər içində yerini müəyyənləşdirməyə xidmət edən dəyərli ideyaları ortaya çıxmaqdadır. İnformasiya cəmiyyətinin meydana gəl-məsi ilə bir çox sahələrin əvvəlinə bir “yeni” epitetinin artırıl-ması heç də təsadüfi deyil. Dövlətlərarası münasibətlərdən tutmuş demokratik dəyərlər məcmusuna qədər hər şeyə yeni baxışın formalaşdığı bir zamanda alimin də, elm adamının da elmə yeni baxışı meydana gəlmişdir.

Elmə yeni vətəndaşlıq baxışı akademik Fikrət Əliyevin və dosent Şahin Ağayevin “Azərbaycanda elmin problemləri və inkişaf perspektivləri” kitabında özünü qabarıq şəkildə göstərir. Əvvəlcə müəlliflər barədə.

Yeni Azərbaycanın yeni dünyaya elmi inteqrasiyasına optimal və pragmatik baxışları ilə artıq ölkə ictimaiyyətinə yaxşı tanış olan alimlərimizdən biri də akademik Fikrət Əliyevdir. Fikrət müəllim Bakı Dövlət Universitetində Tətbiqi Riyaziyyat Elmi-tədqiqat institutunun direktorudur. Kitabın digər müəllifi Şahin Ağayev BDU-nun Fizika Problemləri Elmi-tədqiqat institutunun aparıcı elmi işçisi, dosentdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, kitabda toplanmış əsərlərdəki ideya və fikirlər, təkliflər müəlliflərin özlərinin bu istiqamətdəki uzun müddətli fəaliyyətlərinə və təcrübələrinə əsaslanır. Məsələn, Tətbiqi Riyaziyyat ETİ-nin bazasında Azərbaycanda ilk dəfə Tomson Reuter Agentliyinin genişləndirilmiş siyahısına salınmış (2008), sonradan isə İmpakt Factor almış (2010) “Applied and Computational Mathematics” jurnalı, Türk Dünyası Riyaziyyat Cəmiyyətinin “Pure and Applied Mathematics” jurnalı çap olunur. Bundan başqa İnstitut ən yüksək səviyyədə dünyada tanınmış alimlərin iştirakı ilə beynəlxalq konfranslar və seminarlar keçirir. İnstitut əməkdaşlarının beynəlxalq elmi mərkəzlərlə məhsuldar əlaqələri qurulmuş və onlar müntəzəm olaraq beynəlxalq elmi qrant və layihələrin

iştirakçılarınıdır. Burada beynəlxalq elmi standartlara uyğun çalışa bilən mobil bir qrup formalaşmış. İnstitutda bu istiqamətdə aparılan kompleks işlərə müstəqil Azərbaycan elminin inkişafı və dünya elminə inteqrasiyasının progressiv modeli kimi baxmaq olar. Bu institutun direktoru akademik Fikrət Əliyev və dosent Şahin Ağayevin milli elmi fikrin, ideyaların dünya səviyyəsinə çıxarılması problemləri ilə bağlı dövrü mətbuatda (“Azərbaycan”, “Respublika”, “Elm” qəzetləri) çap etdirdikləri silsilə məqalələri oxucuların yaxşı yadındadır. Təxminən ona yaxın bu fundamental məqalələrin hamısını bir ideya birləşdirir: Azərbaycan elmi öz səviyyəsini, səmərəliliyini, səmərəliliyini yüksəltməklə dünya elmi arenasına çıxmalı və bu sırada öz yerini dəqiqləşdirməlidir. Bu məqalələr silsiləsi qəzetlərdə dərc olunduğu günlərdə geniş rezonansa səbəb oldu və müasir milli elmi düşüncəmizin aparıcı xadimləri onların barəsində polemik fikirlər səsləndirdilər. Elə bu polemikanın özü də ictimaiyyət tərəfindən həmin silsilə məqalələrin qoyduğu ideyaların elmi təsdiqi kimi qiymətləndirildi. Həmin silsilə məqalələrin dövrü mətbuatda dərc olunmasından az müddət keçdi və onlara elmi reaksiyalar həmin yazıların ayrıca kitab halında çap olunması zərurətini yaratdı. Dostları, elmi ictimaiyyətin bir çox nümayəndələri, o cümlədən bu sətirlərin müəllifi Fikrət Əliyevdən və Şahin Ağayevdən həmin əsərləri kitab halında çap etdirməyi məsləhət bildilər. İndi bu kitab oxucunun qarşısındadır və indi hər kəsin həmin məqalələrə kompleks şəkildə yenidən müraciət etmək şansı var. Lakin bütün hallarda bu əsərlərin kitab variantının yaranmasını doğuran səbəblər və bu məqalələrin müasir elmi ictimaiyyətimiz üçün nə qədər səmərəli olduğunun da təhlilə böyük ehtiyacı var.

Məsələ burasındadır ki, kitabdakı əsərlər bir küll halında müasir Azərbaycan elminin və aliminin səmərəlilik keyfiyyətinin hansı dərəcədə, hansı səviyyədə olduğunu təhlil edir. Həm də bu təhlillər özünün elmi–fəlsəfi aspekti ilə diqqəti

çəkir. Digər tərəfdən, bu əsərlər onun müəlliflərinin vətəndaşlıq mövqeyidir, mükəmməl azərbaycançılıq mövqeyidir. Maraqlı cəhət bir də orasındadır ki, bu əsərlərin ümumi konsepsiyası dövlətçilik marağına söykənir. Bu konsepsiyanın əsas mahiyyəti isə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 4 may 2009-cu il tarixli sərəncamı ilə təsdiq olunmuş “Azərbaycan Respublikasında 2009-2015-ci illərdə elmin inkişafı üzrə Milli Strategiya” proqramında öz ifadəsini tapmışdır. Deməli, kitabdakı əsərlər birbaşa elmin inkişafı ilə bağlı dövlət strategiyasına əsaslanır.

Kitabdakı birinci məqalə “Azərbaycanda elmin inkişafına təsir edən beynəlxalq meyarlar” adlanır və müəlliflər belə bir fundamental məqsəddən çıxış edirlər ki, alimlərimizin tədqiqatları, elmi nailiyyətləri müxtəlif formatlarda, o cümlədən ciddi mahiyyət kəsb edən məqalələrlə dünyaya çatdırılmalıdır. Əsərdə qoyulan belə bir tezis tamamilə əsaslıdır ki, “müxtəlif sahələr üzrə ixtisaslaşmış jurnallarda çap edilmiş məqalələr müəlliflərlə yanaşı onların çalışdıqları universitet və institutların, təmsil etdikləri ölkələrin elmi nüfuzunu birbaşa müəyyən edən və son nəticədə, ölkənin inkişaf səviyyəsini göstərən amillərdəndir”. Bu fikirdən sonra kitab müəllifləri elmi nəşrlərin, o cümlədən jurnal nəşrinin qiymət meyarlarını müəyyən edən qurumları və amilləri təhlil edir, Azərbaycan aliminin yüksək səviyyəli jurnallara çıxış zərurətini və yollarını göstərir. ABŞ-dakı Elmi İnformasiya İnstitutunun araşdırmalarına istinadən müəlliflərin Azərbaycan məkanına dair apardıqları təhlillər elmimizin inkişaf səviyyəsi barədə düşünməyə çoxlu fakt verir. Bu məqalə bir tərəfdən elmi jurnalın nüfuz qazanma meyarlarını verir, digər tərəfdən Azərbaycan jurnallarının beynəlxalq standartlara cavab verməsi üçün çox maraqlı təkliflər irəli sürür. Və cəsarətlə deyə bilərik ki, ölkəmizdə elmin inkişaf perspektivləri bu məqalədə qaldırılan problemlərin, təklif edilən ideyaların həllindən də çox asılıdır.

Kitabdakı daha bir məqalə Azərbaycanada elmin mövcud və

gələcək prioritetlərinə həsr olunub. Məqalənin ümumi ruhu belə bir həqiqəti əks etdirir ki, “müasir dövrdə istənilən dövlətin iqtisadi, hərbi və siyasi qüdrəti onun elmi potensialından, bu potensialın səmərəli istifadəsindən asılıdır”. Azərbaycan dövlətinin, elmin inkişafı üzrə Milli Strategiyasının ümumi məzmunundan irəli gələn bu fikrin təqdimi ilə məqalə müəllifləri alimlərimizə elmin prioritetlərini xatırladır və bu sahədə qarşıda ciddi vəzifələrin durduğunu bildirirlər. Müəlliflər burada da Azərbaycan elminin vəziyyəti barədə təsəvvür yaratmaq üçün ABŞ-ın Tomson Røyters Agentliyinin Elmi İnformasiya İnstitutunun məlumatlarına və təhlillərinə əsaslanırlar. Bu institutun hesabatında Azərbaycanda əsas elmi mərkəzlər kimi Milli Elmlər Akademiyası və Bakı Dövlət Universitetinin göstərildiyi qeyd edilir. Məqalənin maraqlı cəhəti həm də orasındadır ki, Azərbaycanın yalnız elmi ictimaiyyətinin maraq dairəsində olan aparıcı beynəlxalq elmi mərkəzlərin ölkəmizlə bağlı araşdırmaları həm də geniş ictimaiyyətə çatdırılır. Müəlliflər beynəlxalq prioritetlərin elmin inkişafı üzrə Azərbaycanın dövlət maraqlarını ifadə edən Milli Strategiyadakı yerini təhlil edir. Əlimizdəki kitab bu prioritetlərin yerinə yetirilməsində elmi-tədqiqat institutlarının, universitetlərin əməkdaşlarının sayına deyil, beynəlxalq elm və informasiya mərkəzlərinin hesabatlarına daxil edilmiş elmi nəticənin həcminə istinad edərək qiymətləndirmə aparmağı tövsiyə edir. Müəlliflər bu nəticələrə istinadən ölkəmizdə elmin inkişafı ilə bağlı bir sıra uğurları qeyd edirlər, lakin yenə də dərc olunmuş məqalələrin, tədqiqatların keyfiyyətini yüksəltmək tələbi üzərində ayrıca dayanırlar. Və nəhayət belə bir fundamental sualı cavablandırmağa nail olurlar: “Mövcud prioritetlər Azərbaycanın gələcəyini, geniş mənada milli təhlükəsizliyini, yüksələn iqtisadiyyatını, yaranmaqda olan hərbi sənayesini elmi-texniki kadrlarla və yeni texnologiyalarla təmin etmək üçün kifayətdirmi? Müasir dövrdə ölkə elminin prioritetləri necə olmalıdır?” – məqalə məhz bu suallara dolğun, əsaslı cavabları

ilə maraqlıdır.

Akademik Fikrət Əliyev və Şahin Ağayev daha bir vacib problemi digər əsərdə qoymuşlar. Bu da ölkədə elmi kadr hazırlığının problemləridir. Burada elmin bir çox sahələri üzrə kadr hazırlığının həm sayı, həm də sambalı ilə bağlı həyəcan təbili çalan məqamlar çoxdur. Kitabda göstərilir ki, elmi kadr hazırlığının sahələrarası bölgüsündə yaranmış vəziyyət ciddi narahatlıq doğurur. Göstərilir ki, “heç kim Azərbaycan dilinin, mədəniyyət və tarixinin tədqiq olunmasının əleyhinə deyil. Bu istiqamətlər Milli Strategiyada da elmi tədqiqatların prioritetləri sırasında göstərilib. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, Azərbaycan neft, qaz, qiymətli metallar istehsal və ixrac edən ölkədir. Onun neft-kimya, müdafiə, maşınqayırma, elektronika kimi müasir sənaye sahələri var. Ölkə geniş energetika, dəmir-yol, dünya əhəmiyyətli neft-qaz kəmərlərindən ibarət infraqururə malikdir. Azərbaycanda intensiv mülki və sənaye tikintisi aparılır. Əhalinin yüksək keyfiyyətli tibbi xidmətlə təmin edilməsi, ərzaq təhlükəsizliyi problemləri öz həllini tapmalıdır. Azərbaycan iqtisadiyyatının bütün bu sahələrini elmin son nailiyyətlərinə cavab verən tədqiqatlarla, layihələrlə, proqnoz və tövsiyələrlə təmin etmək qarşıda duran mühüm məsələlərdir. Bu vəzifələri yerinə yetirmək üçün AMEA-dan, sahə və layihə institutlarından, universitetlərin elmi-tədqiqat institut və laboratoriyalarından ibarət elmi təşkilatlar şəbəkəsi də mövcuddur. Fəaliyyətdə olan elmi strukturun imkanlarından səmərəli və məqsədyönlü şəkildə istifadə etməklə qarşıda duran problemlərin həllinə nail olmaq mümkündür. Deyilənləri nəzərə alsaq texnika, tibb, təbiət elmləri üzrə hazırlanan elmi kadrların sayı digər sahələrdəkindən on dəfələrlə artıq olmalıdır”.

Qeyd etdik ki, bu kitabın müəlliflərinin hər ikisi fundamental – dəqiq elm sahələrinin alimləridir. Lakin bununla belə müəlliflər öz əsərlərində ictimai-siyasi, humanitar elmlərin də vəziyyəti barədə geniş təhlillər aparmışlar. Müəlliflər beynəlxalq elmi mərkəzlərin məlumatlarına əsaslanan

faktlardan belə bir nəticəyə gəlirlər ki, Azərbaycan humanitar elmləri – xüsusilə filoloji elmlər beynəlxalq səviyyəli jurnallarda heç bir məqalə ilə təmsil olunmamışdır. Müəlliflər eyni mənzərənin bütün ictimai–siyasi, humanitar elmlər üçün xarakterik olduğunu bildirirlər: “Filologiya elminə xas olan problemlər bütün ictimai-siyasi, humanitar elmlər üçün də xarakterikdir. Tarix, hüquq, pedaqogika, psixologiya, fəlsəfə, sənətsünaslıq kimi sahələrdə beynəlxalq jurnallarda çap olunmuş məqalə tapmaq müşkül məsələdir. Məsələn, 12 ildə tarix üzrə 2, pedaqogika üzrə 2, psixologiya üzrə 1 məqalə çap edilmişdir. Hüquq, musiqi sənəti, fəlsəfə üzrə beynəlxalq səviyyədə elmi məqalə çap edilməyib. Buna baxmayaraq adı çəkilən sahələrdə 471 dissertasiya müdafiə olunmuş, daha 828 aspirant və dissertant işə qəbul edilmişdir!”

Bu sahədə vəziyyətin normallaşdırılması ilə bağlı dövlət səviyyəli müşavirə və konfransların keçirilməsinin həmin elmlərin gələcək inkişafına təsir göstərəcəyini qeyd edən müəlliflər Dövlət İdarəçilik Akademiyasında Prezident Administrasiyasının rəhbəri, akademik R.Mehdiyevin sədrliyi ilə keçirilmiş müşavirənin səmərəliliyini xüsusi qeyd edirlər.

Oxucular kitabda Azərbaycanda ictimai və humanitar elmlər sahəsində prioritetləri, tədqiqatları, nəşrləri təhlil edən ayrıca məqaləyə də rast gələcəklər. Burada Azərbaycanşünaslıq, Türkcşünaslıq, Qafqazşünaslıq, Şərqsşünaslıq sahəsində elmi nəşrlər, tədqiqatlar barədə çox geniş və ətraflı təhlillər aparılır. Azərbaycan alimlərinə hansı beynəlxalq səviyyəli nəşrlərə necə çıxmağın yolları tövsiyə edilir. Bizim elm haqqında əsl elmi araşdırma kimi qiymətləndirdiyimiz bu əsərdə humanitar sahələr üzrə aparıcı jurnalların xarakteri və bu jurnallarda Azərbaycan elminin nə dərəcədə təmsil olunduğu ciddi tədqiqat nəticəsində ortaya qoyulmuşdur.

Kitabın maraq doğuran səhifələrindən biri xarici ölkələrdə çalışan alimlərimiz haqqında tədqiqatla bağlıdır. Tədqiqat ən müasir informasiya texnologiyaları, informasiya mərkəzləri

əsasında aparılır. O da məlumdur ki, sovet imperiyası dövründə Azərbaycan aliminin dünyanın aparıcı elmi mərkəzlərinə, universitet və institutlarına gedən yolunda keçilməz maneələr vardı. “Azərbaycanda elmin problemləri və inkişaf perspektivləri” kitabı müstəqilliyimizin daha bir milli səmərəsini təqdim edir: Ölkəmiz müstəqillik əldə etdikdən az bir müddət keçməsinə baxmayaraq, artıq Azərbaycan alimi dünyanın bir sıra elmi mərkəzlərinin fəal tədqiqatçısına çevrilib. Kitabda onlarca belə alimimizin xaricdəki səmərəli işi barədə ensiklopedik – biblioqrafik məlumat yer alıb. Fərəhli hal odur ki, bu alimlərin əksəriyyəti cavanlardır və onları çox böyük gələcək gözləyir. Müəlliflər dünya alimlərinin əsərlərini qeyd edən, bu qeydlərin təhlilini aparan mərkəzlər tipli bir institutun Azərbaycan məkanında yaradılmasını vacib hesab edirlər. Nümunə olaraq ISI Web of Knowledge bazası əsas götürülür. Məqələnin sonunda bu təklif belə səslənir: ISI Web of Knowledge bazası əsasında analoji siyahılar elmi potensialımızın əsas hissəsi, yəni ölkənin institut və universitetlərində çalışan alimlər üçün də tərtib edilməlidir. Qeyd etmək yerinə düşər ki, Rusiyada belə siyahılar artıq yaradılıb və internet saytında yerləşdirilib. Bu işin həyata keçirilməsi üçün ilk növbədə elmi təşkilatların beynəlxalq informasiya mənbələrinə abunə yazılışı təmin edilməlidir ki, hər bir mütəxəssis öz yaradıcılığı haqda müstəqil araşdırma apara bilsin. Belə olduğu təqdirdə elmi kadrların sahələr və təşkilatlar üzrə paylanması formal parametrlərə görə deyil, həqiqi elmi göstəricilər əsasında müəyyən etmək, məhsuldar qüvvələr üçün daha əlverişli şərait yaratmaq, elmi infrastrukturunu optimallaşdırmaq olar. Reyting siyahılarından alim əməyinin qiymətləndirilməsində, attestasiya prosesində, doktoranturanın ikinci pilləsində müdafiələr və AMEA-ya seçkilər zamanı da istifadə etmək lazımdır.

Akademik F.Əliyev və dosent Ş.Ağayevin oxuculara təqdim etdiyi bu kitab Azərbaycanda elmin inkişafına təsir edəcək ideyaların, təkliflərin yer aldığı çox maraqlı bir tədqiqat

əsəridir. Güman edirik ki, əsər təkcə elmi ictimaiyyətin deyil, habelə geniş oxucu kütləsinin marağına səbəb olacaq.

Cahangir Məmmədli

BDU Jurnalistikanın nəzəriyyəsi və təcrübəsi kafedrasının müdiri,
filologiya elmləri doktoru, professor,
İctimai Televiziya və Radio Yayım Şurasının sədri

AZƏRBAYCANDA ELMİN İNKİŞAFINA TƏSİR EDƏN BEYNƏLXALQ MEYARLAR

Müasir zamanın informasiya əsri olduğu fikrini, yəqin ki, heç kim şübhə altına almaz. Hər bir evə daxil olan kompüter sistemləri, bütün dünyanı vahid informasiya məkanında birləşdirən internet şəbəkəsi, virtual kitabxanalar, jurnallar və bu qəbildən olan digər vasitələr həyatımızın ayrılmaz hissəsinə çevrilib. Bu informasiya axınından faydalanmaq bacarığı isə "mədəni insan" anlayışının əhəmiyyətli komponenti kimi qəbul edilir.

İnformasiya məkanının çox mühüm hissəsini elmi-texniki informasiya, elmi jurnallarda çap olunmuş məqalələr, patent və ixtiralar haqqında məlumatlar təşkil edir. Ölkəmizin maraqları hər bir tədqiqatçının elmin son nailiyyətləri ilə vaxtında tanış olmasını, yeniliklərin istehsalatda, təhsildə dərhal və səmərəli şəkildə tətbiqini tələb edir. Eyni zamanda alimlərimizin əldə etdikləri mühüm elmi nəticələri də operativ surətdə beynəlxalq arenaya çıxarmaq lazımdır.

Məlumdur ki, aparılmış tədqiqatlar ictimaiyyətə müxtəlif formalarda çatdırıla bilər. Mövcud üsullardan biri, bəlkə də birincisi elmi məqalədir. Müxtəlif sahələr üzrə ixtisaslaşmış jurnallarda çap edilmiş məqalələr müəlliflərlə yanaşı onların çalışdıqları universitet və institutların, təmsil etdikləri ölkələrin elmi nüfuzunu birbaşa müəyyən edən və son nəticədə, ölkənin inkişaf səviyyəsini göstərən amillərdəndir. Bura elmi dərəcə və adların verilməsində çap olunmuş məqalələrin vacibliyini də əlavə etsək, jurnalların əhəmiyyətinə görə qiymətləndirilməsinin müxtəlif qurumlar və ictimaiyyət qarşısında duran mühüm vəzifələrdən biri olduğu aydınlaşar.

Müasir dünyada minlərlə elmi jurnal nəşr olunur. Hazırda elmi nəşrlərin qiymətləndirilməsi jurnal məqalələrinə istinadların statistik analizi əsasında ABŞ-dakı Elmi İnformasiya

İnstitutu (Eİİ) tərəfindən aparılır. Bu institutu 1960-cı ildə E. Qarfield təsis etmişdir. 1992-ci ildən Elmi İnformasiya İnstitutu Tomson-Röyters korporasiyasının tərkib hissəsidir. Ötən əsrin 60-cı illərindən etibarən Eİİ qiymətləndirmədə əsas göstərici kimi jurnalların təsir əmsalından istifadə edir. Təsir əmsalı nəşrdəki əsərlərin, bu əsərlərdəki ideya və nəticələrin elmin müəyyən sahəsinin inkişafına təsir imkanının ədədi ifadəsidir. Təsir əmsalı böyük və kiçik həcmli, müxtəlif dövriliklə və zaman kəsiyində nəşr olunan jurnalların qiymətləndirilmədə imkanlarını bərabərləşdirmək baxımından mühüm göstəricidir. Araşdırılan ildən asılı olaraq hər bir jurnalın əmsalı dəyişir: aydındır ki, hər il eyni dərəcədə yüksək səviyyəli nəticələrin alınmasını və nəşrini gözləmək düzgün olmazdı. Belə dəyişmələr mötəbər, müəyyən sahədə onilliklərlə tanınan nəşrlərdə kifayət qədər məhdud sərhədlərdə baş verir. Nəticədə dünya elmində yüksək səviyyəli, məqaləsi bir neçə ekspert tərəfindən diqqətlə yoxlanılan nəşrlər siyahısı formalaşır ki, bu jurnallarda əsər çap etdirmək hər bir mütəxəssis üçün peşəkarlıq, özünü təsdiq baxımından müstəsna məsuliyyət tələb edir.

Yeni, nisbətən gənc nəşrlərdə təsir əmsalının dəyişmə sürəti kəskin ola bilər. Bəzən belə jurnallar Eİİ siyahısından, hətta çıxarılır. Qeyd edək ki, nəşrinə yenidən başlamış jurnalların Eİİ siyahısına daxil edilməsi kifayət qədər çətin və uzun sürən prosesdir. Jurnalın redaksiya heyətində və çap olunacaq işlərə rəy verən ekspertlər arasında dünya elmində kifayət qədər tanınmış simaların olması, nəşrin dövriliyinin ciddi şəkildə qorunması, məqalələrdəki istinadların müasir standartlara cavab verməsi Eİİ-nin tələbləri sırasındadır. Jurnalın genişlənməsi Eİİ siyahısına qəbulu onun heç də dərhal əmsal alması demək deyildir: yalnız iki illik nəzarətdən sonra jurnala qazandığı təsir əmsalı verilir və ya o, siyahıdan silinir.

Ümumiyyətlə, Eİİ tərəfindən indeksləşən nəşrlərin siyahısı hər il yenilənir. Elmi İnformasiya İnstitutu vaxtaşırı istinad edilməyən, keyfiyyəti aşağı düşmüş və ya nəşri dayandırılmış

jurnalları öz siyahısından çıxarır və əksinə, yeni nüfuz qazanmış nəşrləri ora daxil edir. Bu prosesləri izləməklə nəinki elmin konkret sahəsinin inkişaf dinamikası, həm də istənilən ölkədə elmin çağdaş durumu haqqında məlumat əldə etmək, mülahizə yürütmək mümkündür. Məsələn, son illərdə nanotexnologiyalar istiqamətində tədqiqatların geniş vüsət alması bu sahəyə həsr olunmuş jurnalların sayının durmadan artması və onların əksəriyyətinin qısa bir zaman kəsiyində yüksək əmsallı nəşrlər siyahısına daxil edilməsi ilə müşayiət olunmuşdur. Ölkələrdə baş verən siyasi, iqtisadi proseslərin jurnal nəşrinə və onların keyfiyyətinə, dolayısı yolla bütövlükdə elmin səviyyəsinə necə təsir etdiyini görmək üçün keçmiş sovet, indi isə Rusiya jurnallarının Eİİ siyahısında yerdəyişmələrini izləmək kifayətdir. Belə araşdırma həm də onun üçün vacibdir ki, bizim yaşlı və orta nəsil alimlərinin böyük bir qismi hələ də rusdilli nəşrlərlə əməkdaşlığı davam etdirir, onları digər beynəlxalq jurnallardan üstün hesab etməkdə ısrarlı görünürlər. Rusiyada çap olunan ən yüksək əmsallı "Uspexi Fiziçeskix Nauk" jurnalının göstəricisi 2006-cı ildə 2.675, 2007-ci ildə isə 2.032 olmuşdur. Vaxtı ilə məşhur sovet jurnallarının əksəriyyətinin təsir əmsalı indi 0.1-0.5 arasındadır. Şübhəsiz, keyfiyyətini ildən-ilə yüksəldən bir neçə nəşr də tapmaq olar. Amma onlar ümumi mənzərəni dəyişməzlər.

Eİİ-nin açıqladığı məlumat bazasından hər ölkənin elmi müəssisələri nailiyyətlərini dəyərləndirmək, perspektivlərini aydınlaşdırmaq üçün istifadə edirlər. Bu cəhətdən Türkiyədə qəbul və istifadə olunan sistem bizim üçün müəyyən maraq kəsb edir. Belə ki, Türkiyənin elmi qurumları jurnalları A, B və C siniflərinə bölür və dəyərlənmədə məhz bu bölgüdən istifadə edirlər. A sinfinə müxtəlif elm sahələrində böyük nüfuza malik aparıcı elmi jurnallar, B sinfinə kifayət qədər mötəbər nəşrlər, C sinfinə isə məhdud təsir dairəsinə malik jurnallar daxil edilir. Mövcud siyahılar bəzi qüsurlardan da azad deyil. Belə ki, 2008-ci ildə Türkiyənin elmi mərkəzləri tərəfindən hazırlanmış

siyahıda təsir əmsalı çox yüksək olan bəzi tibb jurnalları yer almayıb. Həmçinin Rusiya və başqa MDB ölkələrinin Eİİ siyahısındakı 60-a yaxın elmi jurnalı da B və C siniflərinə daxil edilməyib. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, mövcud siyahılar Türkiyənin daxili tələbatını ödəmək üçün tərtib edilib və oradakı reallıqları əks etdirir. Respublikamızda elmi tədqiqatların mövcud durumu Eİİ siyahısına düşmüş rusdilli jurnalların müvafiq siniflərə əlavə edilməsini tələb edir. Yaxşı olardı ki, bu bölgü yerli elm və ya dövlət qurumları tərəfindən, məsələn, Ali Attestasiya Komissiyasında müstəqil şəkildə aparılsın. Bu iş görülənədək jurnalların A, B, C siyahılarından Eİİ-nin ilkin məlumatları ilə birlikdə istifadə edilməlidir.

Bütün bu qüsuralara baxmayaraq, ümumi dəyərlənmədə jurnalların A, B və C siniflərinə bölünmüş siyahılarından səmərəli şəkildə yararlanmaq mümkündür. Bu sahədə Türkiyə və İranda toplanmış təcrübənin bizim üçün də faydalı olacağına ümid edirik. Belə ki, bu ölkələrdə elmi tədqiqatların effektivliyinin artırılmasında, alimlərin əməyinin qiymətləndirilməsində A, B, C siyahılarından (Türkiyə) və Eİİ-nin ilkin siyahısından (İran) çox sadə, lakin səmərəli şəkildə istifadə edilir: yüksək sinfə aid edilmiş, yüksək təsir əmsallı jurnallarda çap olunmuş elmi məqalələrin müəllifləri kifayət qədər böyük pul mükafatları alırlar. Türkiyədə mükafatlandırma mərkəzləşdirilmiş qaydada TUBİTAK tərəfindən, İranda isə bilavasitə universitetlərdə aparılır. Başqa sözlə, mükafatlandırma sistemi alimin tutduğu vəzifə, əvvəllər aldığı elmi dərəcə və adlarla deyil, onun bugünkü əməyinin real nəticəsi ilə bağlanır. Bura universitet və elmi mərkəzlərdə çalışan alimlərin maaşlarının artırıldığını, müasir avadanlıqla, lazımı materiallarla təchizatın qənaətbəxş olduğunu da əlavə etsək, ümumi mənzərə haqqında müəyyən təsəvvür yaranar. Tətbiq olunan mükafatlandırma sistemi Türkiyə və İranın dünya ölkələri arasında daim yüksələn reytingində özünü göstərməkdədir. Doğrudan da, əgər 1996-cı ildə elmi işlərin sayına görə Türkiyə 5525 məqalə ilə 26-cı, İran

801 məqalə ilə 53-cü olmuşdularsa, 2007-ci ilin nəticələri belədir: 21418 məqalə və 19-cu yer Türkiyə, 12192 məqalə və 25-ci mövqə İran. Hər iki halda mütləq artım və irəliləyiş göz qabağındadır. Ümumiyyətlə, son illərdə bu ölkələrdə elmin problemlərinə diqqət artırılmış, elmi işçilərin maddi və sosial durumu xeyli yaxşılaşmışdır. Bu isə istedadlı gənclərdə, cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrində elmə olan marağı stimullaşdırır. Azərbaycanın universitetlərinə, AMEA-nın institutlarına türkiyəli, iranlı gənclərin axını da qeyd etdiyimiz faktorlarla izah olunmalıdır.

Hesab edirik ki, AMEA-nın əməkdaşlarının, universitetlərin professor-müəllim heyətinin və elmi işçilərinin attestasiyasında və mükafatlandırılmasında, elmi və dissertasiya şuralarının işində, institut və universitetlərin elmi strukturlarının fəaliyyətinin qiymətləndirilməsində A, B, C siniflərinə aid edilən, yüksək təsir əmsallı jurnal siyahılarından müvəffəqiyyətlə istifadə etmək olar. Beynəlxalq praktikada geniş istifadə edilən bu kimi meyarların Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 10 aprel tarixli "Azərbaycan elmində islahatların aparılması ilə bağlı Dövlət Komissiyasının yaradılması haqqında" sərəncamı əsasında hazırlanan 2009-2015-ci illərdə elmin inkişafı üzrə Milli Strategiyanın və onun həyata keçirilməsi üzrə Dövlət Proqramı layihəsində yer alması böyük əhəmiyyət kəsb edərdi.

Apardığımız analizdən aydın görünür ki, dünya əhəmiyyətli nəşrlərin qiymətləndirilməsi çoxdan və yüksək səviyyədə təşkil edilib. Bu sözləri respublika daxilində Milli Elmlər Akademiyası və onun institutları, universitetlər, ictimai qurumlar tərəfindən nəşr edilən elmi jurnallar haqqında demək olmaz. Onların bəziləri çoxillik tarixə malik, digərləri isə müstəqillik dövründə işıq üzü görmüş jurnallardır. Bu nəşrlərin bir qismi AAK tərəfindən tanınsa da, onların çap etdikləri materialların aktuallığı və doğruluğu baxımından təsnifata ehtiyacı var.

Respublikadakı ciddi jurnallar Eİİ-nin siyahısına daxil edilməni, təsir əmsalı əldə edərək beynəlxalq status qazanmanı

özlərinin əsas məqsədi kimi qədul etməlidirlər. Bunun həm elmi nailiyyətlərimizin, həm də dövlətçiliyimizin təbliği baxımından çox böyük əhəmiyyəti var. Təəssüflə qeyd edək ki, Azərbaycanda nəşr olunan jurnallardan heç birinin təsir əmsalı yoxdur. Yalnız Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyi, Tətbiqi Riyaziyyat Elmi-Tədqiqat İnstitutu (BDU) və AMEA tərəfindən birgə nəşr edilən beynəlxalq "Applied and Computational Mathematics" jurnalı 2008-ci ildə genişlənmiş Eİİ siyahısına qəbul edilib və müvafiq təsir əmsalı almaq üçün iki illik monitoring keçir.

Məqalənin əvvəlində Eİİ siyahısına düşməyin çətin olduğunu və bunun üçün redaksiya heyətinin, rəyçilərin üzərinə düşən tələblər haqqında yazmışdıq. İddialı və məsuliyyətli nəşrlərin redaksiya heyətlərinin nəzərinə əlavə mülahizələrimizi də çatdırmaq istədik. Yüksək səviyyəli nəşrlərin yerinə yetirməli olduqları əlavə tələblər sırasında birincisi, məqalələrin ciddi, müstəqil, imkan daxilində beynəlxalq ekspertlər tərəfindən rəydən keçirilməsidir. Əksər jurnallar seriyalarla nəşr edildiyi üçün onlar müvafiq hərfzlərlə fərqləndirilməlidir: belə praktikaya beynəlxalq miqyasda tez-tez rast gəlinir. Əks halda məqalələrə başqa jurnallarda istinad verilməsində və bu istinadın kompüter sistemi tərəfindən oxunmasında səhvlərə yol verilir. Bundan əlavə, jurnalın bir illik buraxılışlarının eyni cildin nömrələri kimi nəşr olunması vacibdir. Hər bir cild daxilində nömrələr ardıcıl və kəsilməz şəkildə səhifələnməlidir. Məqalələrin yığılmasında müasir proqram-redaktorlardan (LaTeX) istifadə edilməlidir. Jurnalı xarici oxucuya çatdırmaq məqsədilə onun ilkin variantının beynəlxalq nəşriyyatlar tərəfindən tam şəkildə tərcüməsinə və yayımlanmasına nail olmaq məqsədəuyğundur. Bu çətin olduğu üçün jurnalda məqalələrin ingilis dilində çapına üstünlük verilməli və müəyyən hazırlıqdan sonra, jurnalın tam şəkildə ingilis dilində nəşrinə keçilməlidir. Diqqəti cəlb etmək, maraq oyatmaq məqsədilə sahə üzrə tanınmış xarici ölkə mütəxəssislərinin tədqiqat və icmal

xarakterli işlərinin çapını məqsədəuyğun sayırıq.

Hələlik isə respublikamızda nəşr olunan jurnalların təsnifatı yerli elmi qurumlar tərəfindən, müəyyən prinsiplər əsasında aparılmalıdır. Təsnifatın Eİİ-dəki kimi, ölkədaxili təsir əmsalı əsasında aparılması inandırıcı olmadığından, daha sadə tələblərin işlənilib hazırlanmasına ehtiyac var. Təxminən bizim vəziyyətimizdə olan MDB ölkələrinin təcrübəsindən də faydalanmaq mümkündür. Bu baxımdan ukraynalı həmkarlarımızın təklif etdikləri sxemi maraqlı hesab edirik. Ukraynada nəşr olunan 125 fizika və riyaziyyat jurnalının yalnız 5-i dünya standartlarına tam cavab verən və təsir əmsalı olan nəşrlərdir. Daha 3 jurnal Eİİ-nun genişlənmiş siyahısına daxil edilib, 10 jurnal isə xarici nəşriyyatlar tərəfindən tərcümə olunaraq çap edilmələrinə baxmayaraq Eİİ siyahısında yer almayıb. Sonuncu məlumat həmin jurnallarla əməkdaşlıq edən alimlərimiz üçün də əhəmiyyətlidir, çünki bir çoxları bütün ingilisdilli nəşrlərin yüksək səviyyəli olduğunu güman edir. Göründüyü kimi, bu heç də həmişə doğru deyil.

Ukraynada təklif olunmuş üsulu bəzi düzəlişlərlə yerli elmi jurnalların təsnifatı üçün tətbiq etmək olar. İlk variantın təfərrüatlarına varmadan təsnifatın özünü təqdim edirik. Fikrimizcə, Eİİ-nin analizi nəticəsində təsir əmsalı almış jurnal 100 balla 1-ci sinfə daxil edilməlidir. Jurnalın təsir əmsalı əldə etməsi onun beynəlxalq tələblərə tam cavab verməsi deməkdir və belə jurnallara aşağıdakı digər parametrlərə görə əlavə bal verilmir.

Məsləhət bildiyimiz başqa göstəricilər üzərində ətraflı dayanaq. Elmi jurnal bütün tələblərə cavab verdikdə o, əvvəlcə Eİİ-nin genişlənmiş siyahısına daxil edilir. Belə jurnalların əmsal qazanması prosesi 2 il vaxt aparır. Bu dövr ərzində jurnalına 50 bal verilməsi düzgün olardı. Respublikamızdakı elmi jurnalların mühüm problemlərindən biri də onların qeyri-müntəzəm şəkildə nəşr olunmasıdır. Biz burada hər hansı bir texniki səbəbdən baş vermiş 10-15 günlük gecikmələri nəzərdə

tutmuruq. Jurnal redaksiya heyətinin rəsmi şəkildə elan etdiyi dövriliklə və vaxtında nəşr edilməlidir. Bu mühüm tələbi ödəyən jurnal 15 bal almalıdır. Elmi nəşrlərin əsas vəzifəsinin əldə olunmuş nəticələri mütəxəssislərə vaxtında çatdırmaq olduğundan, məqalələrin yazıldığı dildə internet saytında müntəzəm yerləşdirilməsi jurnala 10, çap etdiyi əsərlərin tam mətnlərinin ingilis dilində internet saytında yerləşdirilməsi isə əlavə 10 bal gətirməlidir.

Elmi nəşrlərin qeydiyyatı və monitorinqi təkcə Elmi İnformasiya İnstitutunda deyil, həm də digər beynəlxalq qurumlarda aparılır. Sonuncular nəşrlərə təsir əmsali verməsələr də elmin müəyyən sahələri üzrə informasiyanın dünya miqyasında yayımında mühüm rol oynayırlar. Belə məlumat bazaları arasında Cambridge Scientific Abstracts, Current Contents/Engineering, Computing and Technology, Mathematical Reviews Database, Materials Science Citation Index, Zentralblatt MATH və SCOPUS-u göstərmək olar. Adı çəkilən məlumat bazaları arasında SCOPUS əhatə dairəsinin genişliyi ilə seçilir. SCOPUS-da 25066 jurnal və konfrans materialları qeydiyyatdan keçib. Onlardan təqribən 16 mini elmin bütün sahələrinə həsr edilmiş, fəaliyyətdə olan jurnallardır. Bizdə olan məlumata görə SCOPUS-da respublikamızdan yalnız "Azərbaycan Tibb Jurnalı" qeydiyyata alınıb. Beynəlxalq informasiya və araşdırma mərkəzləri ayrı-ayrı ölkələrdə elmin durumunu və inkişaf dinamikasını dəyənləndirərkən məhz Eİİ-nin analizindən və mövcud məlumat bazalarından istifadə edirlər. Əgər alimlərimiz öz elmi əsərlərini A, B, C sinifli jurnallarda çap etdirmirlərsə və üstəlik, müvafiq yerli jurnallar da beynəlxalq məlumat bazalarında qeydiyyatdan keçməyibsə, nəticə acınacaqlı ola bilər. Bu baxımdan sosial və humanitar elmlərdəki mövcud vəziyyət ayrıca qeyd edilməlidir. Həqiqətən də, 1996-2007-ci illəri əhatə edən hesabatlara əsasən elmimiz beynəlxalq səviyyədə arxeologiya, kulturologiya, demoqrafiya, Gender tədqiqatları, insan faktoru və erqonomika, hüquq,

kitabxanaçılıq və informasiya elmləri, sosial psixologiya, inkişaf və təhsil psixologiyası, tətbiqi psixologiya, fəlsəfə, elmin tarixi və fəlsəfəsi, dilçilik və linqvistika, ədəbiyyat nəzəriyyəsi, musiqişünaslıq kimi sahələr üzrə bir məqalə ilə də təmsil olunmayıb! Vəziyyəti düzəltmək, Azərbaycan elmini beynəlxalq arenada layiqincə təmsil etmək üçün bütün yerli elmi nəşrlər, xüsusilə sosial və humanitar sahə jurnalları SCOPUS-da qeydiyyatdan keçirilməli, onların çap etdikləri materialların tam mətni və ya xülasəsi internetdə yerləşdirilməlidir. Bu səbəbdən, respublika səviyyəli jurnalın yuxarıda adı çəkilmiş hər hansı bir məlumat bazası tərəfindən qeydiyyata götürülməsi və indekslənməsi 10 balla qiymətləndirilməlidir.

Təklif etdiyimiz sxemin son 5 balı jurnalda xarici ölkə müəlliflərinin nəşrinə görə verilə bilər. Bu göstərici beynəlxalq kooperasiyanı təşviq baxımından əhəmiyyətlidir. Topladığı balların miqdarından asılı olaraq jurnallar müvafiq siniflərə daxil edilməlidir. Biz sinif təsnifatını belə təklif edərdik: 70 və daha çox bal toplamış jurnallar 2-ci sinfə, balı 40 və daha çox olan nəşrlər 3-cü, 25-dən yüksək bal alan jurnallar isə 4-cü sinfə daxil edilməlidir. Sonuncu, 5-ci sinfə 25-dən az bal toplamış nəşrlər aid edilir.

Təsnifatdan görünür ki, Eİİ siyahısına daxil edilməyən jurnalın 2-ci sinfə düşməsi qeyri-mümkündür. 1-ci və 2-ci dərəcəli siniflərin Eİİ ilə birbaşa bağlanması, təklif olunan meyarlardan 4-nün jurnalın beynəlxalq aləmdə bu və ya digər dərəcədə tanınmasını tələb etməsi respublikamızda nəşr olunan elmi jurnalların beynəlxalq arenaya yönəldilməsi deməkdir. Bəlkə də çoxları bu tələbləri Azərbaycan realıqları üçün sərt hesab etsinlər. Lakin məqsədimizin qabaqcıl dünya elminə, informasiya məkanına inteqrasiya olduğunu nəzərə alsaq, kriteriyaların bu istiqamətdə stimullaşdırıcı xarakter daşdığını görürük.

Məqələmizdə elmi nəşrlərin dəyərləndirilməsində mövcud

beynəlxalq meyarları bir daha gündəmə gətirərək yerli elmi jurnalların təsnifatının mümkün sxemini təklif etdik. Azərbaycanda elmin inkişaf perspektivləri qaldırılmış problemin həllindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır.

“Azərbaycan” qəzeti, 1 fevral, 2009-cu il

AZƏRBAYCANDA ELMİN MÖVCUD VƏ GƏLƏCƏK PRIORITYLƏRİ

Müasir dövrdə istənilən dövlətin iqtisadi, hərbi və siyasi qüdrəti onun elmi potensialından, bu potensialın səmərəli istifadəsindən asılıdır. Hazırda elmi tərəqqi yeni istehsal sahələrinin, texnologiyaların yaranmasını və inkişafını müəyyənləşdirir, cəmiyyətin, insanların həyat tərzini və onun keyfiyyətini birbaşa təyin edir. Buna sübut olaraq, yeni informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının son 20 ildə həyatımıza gətirdiyi inqilabi yenilikləri qeyd etmək kifayətdir.

Azərbaycanda elmin kütləvi inkişafı, milli elmi kardların hazırlanması müstəqillik dövründə də davam edir. SSRİ tərkibində olduğu müddətdə Respublikamızda aparılan elmi tədqiqatların istiqamətləri, elmin təşkilati formaları, maliyyə mənbələri, elmi dərəcə və adların təsnifatı və onların verilmə qaydaları SSRİ-nin iqtisadi, siyasi, hərbi tələbatını ödəmək məqsədilə mərkəzləşdirilmiş formada müəyyən edilirdi. Bu zaman kəsiyində Azərbaycanda elmin yeni sahələri yaranmış, güclü elmi kardlar yetişmiş, ittifaq və beynəlxalq səviyyədə yüksək qiymətləndirilən elmi nəticələr əldə olunmuşdur. İndi, müstəqilliyimizin bərpasından 18 il keçdikdən sonra Azərbaycanda elmin idarəedilməsində, mütəxəssislərin hazırlanması metodikası və ideologiyasında əsaslı islahatlar aparmaq zərurəti yaranmışdır.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 4 may 2009-cu il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq olunmuş *“Azərbaycan Respublikasında 2009-2015-ci illərdə elmin inkişafı üzrə Milli Strategiya”*-nın əsas vəzifəsi elmimizin qarşısında duran problemlərin tez və effektiv şəkildə həllinə nail olmaq, elmin idarə olunmasının, maliyyələşdirilməsinin, mütəxəssis hazırlığını beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırmaqdır. Strategiya *“...elmi tədqiqatların prioritetlərinin dünya elminin inkişaf istiqamətlərinə və ölkənin mühüm ictimai-mədəni məsələlərinin*

həllinə uyğun müəyyənləşdirilməsi, ...Azərbaycan elminin beynəlxalq elm məkanına integrasiyasına yönəlmiş elm və texnologiyaların inkişafı sahəsində dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərinin, bu sahədə həyata keçiriləcək tədbirlərin məqsəd, prinsip və yanaşmalarının toplusudur”.

Strategiyanın həyata keçirilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidenti **“Azərbaycan Respublikasında 2009-2015-ci illərdə elmin inkişafı üzrə Milli Strategiyanın həyata keçirilməsi ilə bağlı Dövlət Proqramı”**-ni imzalamış və bu proqramın icrasına dair Tədbirlər Planını təsdiq etmişdir. Fikrimizcə, Proqramın həyata keçirilməsi zamanı Azərbaycan elminin onilliklərlə formalaşmış istiqamətləri, kadr potensialı maksimum dərəcədə qorunmalı, səmərəli istifadə edilməli və dövrün tələbləri nəzərə alınmaqla yeniləşdirilməlidir. Tədqiqatımızın əsas məqsədi məhz mövcud elmi potensialın güclü və zəif tərəflərini müəyyən etməkdir.

Azərbaycan Respublikasının elmi mərkəzləri, onların elmimizdəki yeri haqqında dəqiq təsəvvürə malik olmaq məqsədlə **Tomson Røyters Agentliyinin Elmi İnformasiya İnstitutunun** məlumatlarına əsaslanan və 1995-2005-ci illəri əhatə edən hesabatə nəzər salmaq. Hesabatə əsasən, Milli Elmlər Akademiyası əməkdaşlarının 1995-2005 illərdə təsir əmsalı (impakt faktoru) olan jurnallarda çap etdirdikləri məqalələrin (“elmi məhsulun”) sayı **1210** və ya ümumrespublika göstəricisinin **57.45** faizi qədər olmuşdur. Elmi nəticələrin **42.55** faizi universitetlətin və sahə institutların payına düşür. Ölkəmizdə əhəmiyyətinə görə ikinci elmi mərkəz **Bakı Dövlət Universitetidir**. Belə ki, BDU-nun professor-müəllim heyəti və elmi işçiləri tərəfindən 10 il ərzində 328 elmi məqalə nəşr edilmişdir ki, bu da ümumi elmi nəticənin **15.58** faizi deməkdir. Hesabatda BDU-nun respublikamızın ikinci elmi mərkəzi olması xüsusi olaraq qeyd edilir. Sonrakı yerləri **Texniki Universitet (3.94 faiz)**, **Dövlət Neft Akademiyası (3 faiz)** və **Tibb Universiteti (1.9 faiz)** tutur. Bunları vurğulamaqda məqsədımız

diqqəti Tədbirlər Planında mühüm əhəmiyyətli islahatların icraçılarının “Milli Elmlər Akademiyası, tabeliyində elmi müəssisələr olan dövlət qurumları” kimi ifadələrə yönəltməkdir.

Ümumilikdə *30 maddədən ibarət olan Tədbirlər Planı* bilavasitə elmin və ya əlaqədar sahələrin islahatını əhatə edən mühüm sənəddir. Bir məqalədə bu maddələrin hamısını araşdırmaq mümkün olmadığından, əsas hesab etdiyimiz problemlər haqda fikirlərimizi bölüşmək istərdik.

Tədbirlər Planının 2-ci maddəsi “*Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasında, ölkədə mövcud olan elmi müəssisələrdə və ali məktəblərdə fundamental və tətbiqi elmi tədqiqatların prioritet istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi*” kimi müəyyən edilmişdir. Planda bu problem 2-ci yersə verilsə də, biz prioritet istiqamətlərin təyin və təsdiq edilməsini əhəmiyyətinə görə qarşıda duran birinci dərəcəli məsələ hesab edirik. Heç şübhəsiz, qəbul edilmiş prioritetlər elmin yaxın illərdə maliyyələşmə həcmi, mütəxəssis hazırlığının, elmtutumlu istehsalın istiqamətlərini təyin edəcək. Təkliflərə keçməzdən əvvəl Azərbaycanda müxtəlif elm sahələrinin real vəziyyətinə, başqa sözlə illər ərzində formalaşmış mövcud prioritetləri aydınlıq gətirək. Tələsik, yanlış qərarların verilməsinin qarşısını ala bilmək baxımından belə araşdırmanın əhəmiyyəti böyükdür.

Formalaşmış prioritetlərin təyin edilməsində biz elmi-tədqiqat institutlarının, universitetlərin və ya bu strukturlarda çalışan alimlərin sayına, onların elmi dərəcələrə görə bölgüsünə deyil, beynəlxalq elm və informasiya mərkəzlərinin hesabatlarına daxil edilmiş elmi nəticələrin həcminə istinad edəcəyik. Belə yanaşma o səbəbdən əhəmiyyətlidir ki, beynəlxalq mənbələr bir qayda olaraq yüksək keyfiyyətli elmi nəticələr əsasında tərtib olunur və sahələr üzrə obyektiv məlumat əldə etməyə imkan verir.

İstinad edəcəyimiz birinci sənəd yuxarıda qeyd etdiyimiz Tomson Røyters Agentliyinin məlumatlarına əsaslanan hesabatdır. Hesabatda Azərbaycan elminin ən məhsuldar mərkəzləri,

elm sahələri və alimləri haqqında maraqlı məlumatlar əldə etmək mümkündür. Burada ölkəmizin iqtisadi artımı, əhalimizin savadlılıq səviyyəsi və elmi nəticələrin dəyişmə dinamikası əlaqəli şəkildə verilmişdir. Sənəd 1995-2005-ci illərin göstəricilərinə görə Azərbaycanda elmin 10 məhsuldar sahəsini aşağıdakı kimi təsnifatlandırır: materialşünaslıq; kondensə olunmuş maddə fizikası; fiziki kimya; tətbiqi fizika; üzvi kimya; kimya mühəndisliyi; riyaziyyat; yanacaq və energetika; neft mühəndisliyi; polimerlər fizikası və kimyası.

Tomson Røyters Agentliyinin hesabatı ən məhsuldar sahələrin yalnız 10 illik cəmlənmiş nəticələrini izləməyə imkan verir. İstinad edəcəyimiz ikinci mənbənin məlumatları daha ətraflı və maraqlıdır. Hesabat 1996-2007-ci illərin elmi göstəricilərini əhatə edir və *SCOPUS məlumat bazası* əsasında İspaniya universitetlərinin birgə tədqiqatı nəticəsində tərtib olunub. O, daim yeniləşmə və dəqiqləşmə prosesindədir. Tomson Røyters Agentliyindən fərqli olaraq SCOPUS məlumat bazası sayca daha çox (təxminən 2 dəfə) elmi jurnal və konfrans materialları əsasında yaradılıb və, deməli daha geniş elmi informasiyaya istinad edir. Bu məlumat bazasında respublikamızdan yalnız "Azərbaycan Tibb Jurnalı" qeydiyyatdan keçib.

Hesabatda 233 ölkənin, 10 regionun elmin bütün sahələri və istiqamətləri üzrə 12 illik nəticələri toplanıb. Sənəddən istifadə etməklə ölkələrin, regionların ayrılıqda və ya müqayisəli analizini aparmaq mümkündür. Azərbaycan Şərqi Avropa regionuna daxil edilib. Bu regiona Azərbaycandan başqa Rusiya, Ukrayna, Belarus, Moldova, keçmiş SSRİ-nin Baltikyanı və Cənubi Qafqaz respublikaları da daxil olmaqla 22 ölkə aiddir. Sənəddə 12 il ərzində Azərbaycan alimlərinin beynəlxalq elmi ictimaiyyətin tanış ola biləcəyi toplam 3745 elmi məqalə çap etdirdikləri qeyd edilir. Bu göstəriciyə görə elmimiz dünya ölkələri arasında 86-cı, Şərqi Avropa regionunda 18-ci yerdədir.

Ümumiyyətlə, son illər göstəricilərimizdə hiss olunan mütləq artım var. Belə ki, əgər 1996-cı ildə adı çəkilən məlumat bazasında Azərbaycandan **249** məqalə qeyd edilmişdisə, 2007-ci ildə **472** elmi əsər nəşr edilmişdir ki, bu da dünya elmi məhsulunun **0.03 faizi** deməkdir. Başqa bir problem elmi işlərin keyfiyyəti ilə bağlıdır. İstinadın elmi məqalənin keyfiyyət göstəricisi olduğunu qəbul etsək, deyə bilərik ki, tədqiqatların keyfiyyətini yüksəltmək qarşımızda duran əsas məsələlərdən biridir. Müsbət meyllərə baxmayaraq ölkə iqtisadiyyatının son illərdəki artım sürətini, potensial imkanlarını nəzərə alsaq, dünyadakı və regiondakı yerimiz bizi qətiyyənlə qane etməməlidir.

Hesabatda ölkələrin ayrı-ayrı elm sahələri və sahədaxili istiqamətlər üzrə reytinglərini izləmək mümkündür. Azərbaycan elminin müxtəlif sahələr üzrə 12 illik dünya reytingi belə formalaşmış: *materialşünaslıq-64; energetika-65; fizika və astronomiya-67; kimya mühəndisliyi-68; kimya-68; riyaziyyat-72; mühəndislik-72; kompüter elmləri-74, yer haqqında elmlər-84, tibb-89; biokimya, genetik və molekulyar biologiya-104*. Humanitar və sosial elmlər sahəsinə də göstəricilərimiz xeyli aşağıdır: *humanitar elmlər* sahəsində reytingimiz **128**, *sosial elmlər* üzrə isə **157**-dir. İqtisadiyyatımızın inkişafı baxımından əhəmiyyətli olan sahələr-*business və menecment* dünya ölkələri siyahısında **114**-cü yerdədir. Nəticə qeydə alınmadığı üçün iqtisadiyyat, ekonometriya və maliyyə sahəsində reyting siyahısına, ümumiyyətlə, daxil edilməmişik.

Beləliklə, 1996-2007-ci illərin nəticələri əsasında Azərbaycan elminin **10 prioritet** sahəsini - *fizika və astronomiya; tibb; kimya; materialşünaslıq; mühəndislik; riyaziyyat; yer haqqında elmlər; kimya mühəndisliyi; kompüter elmləri və energetika* kimi sıralaya bilərik. Bu sahələrin inkişaf dinamikasını izləməklə ölkə elmindəki real meylləri görmək olar. Təhlillərimiz 1996-cı ildə Azərbaycan elminin prioritet sahələrinin *fizika və astronomiya, kimya, materialşünaslıq, mühəndislik,*

kimya mühəndisliyi, riyaziyyat, yer haqqında elmlər, biokimya, genetikə, molekulyar biologiya, energetika və, nəhayət, aqrar elmlər və biologiyadan ibarət olduğunu göstərir. 2007-ci ilin məhsuldar sahələrinə isə *tibb, fizika və astronomiya, kimya, kimya mühəndisliyi, riyaziyyat, mühəndislik, materialşünaslıq, yer haqqında elmlər, kompüter elmləri, energetika, aqrar elmlər və biologiya* sahələri aid edilmişdir.

Gətirdiyimiz nəticələr müxtəlif elm sahələrinin ölkəmizdəki yeri və onların inkişaf dinamikası haqqında kifayət qədər dəqiq təsəvvür yaradır. 1996-2007-ci illərdə ən böyük yüksəliş tibb sahəsində əldə edilmişdir. Bu inkişaf o dərəcədə sürətlidir ki, 1996-cı ildə prioritetlər siyahısına düşməyən sahə 2007-ci ildə bu siyahıda birinci, 12 illik hesabatda isə ikinci yerə yüksəlmişdir. Həqiqətən də, 12 ildə sahə üzrə çap olunmuş elmi məqalələrin sayı **36 dəfə** artmışdır. Kompüter elmləri sahəsində məqalələrin sayı **5 dəfə** artmış və nəticədə sahə 2007-ci ilin prioritetləri siyahısına daxil olmuşdur. Aqrar elmlər və biologiya sahəsində artım **3**, riyaziyyat, kimya mühəndisliyi və yer haqqında elmlərdə isə təqribən **2.5 dəfə** olmuşdur. Nəticədə 12 ildə riyaziyyat prioritetlər siyahısında bir pillə irəliləmiş, elmi nəticənin artmasına baxmayaraq yer haqqında elmlər bir pillə geriləmiş, energetika, aqrar elmlər və biologiya sahələri isə sonuncu yerlərdə qalmışlar. Bütün başqa sahələrdə çox cüzi artım və ya geriləmə müşahidə edilir. Bu özünü həmin sahələrin elmimizdəki nisbi payının azalmasında, onların prioritetlər siyahısında aşağıya doğru sürüşməsində və ya siyahıdan tamamilə çıxmasında göstərir. Düzdür, biz yuxarıdakı rəqəmlərə ehtiyatla yanaşmağı məsləhət bilərdik, çünki çap edilmiş məqalə sayının 4-dən 19-a qədər artması “böyük inkişaf” effekti yaratsa da, əslində, bir-necə istedadlı alimin səylərinin nəticəsi də ola bilər.

Yuxarıdakı təsnifat sahələr üzrə çap olunmuş elmi məqalələrin sayı əsasında tərtib olunub. Bu nəticələri Tomson Røyters Agentliyinin hesabatı ilə müqayisə etdikdə ümumi

uyğunluqla yanaşı, fərqləri də görürük. Siyahılar arasında əsas fərq birinci hesabatda sahələrlə yanaşı, sahədaxili istiqamətlərin də nəzərə alınması ilə bağlıdır. Deməli, prioritetlərin təyin edilməsi baxımından elmi nəticələrin sahələr üzrə bölgüsünü aydınlaşdırmaq lazımdır.

Təhlillər göstərir ki, sahədaxili istiqamətlərin heç də hamısı eyni dərəcədə inkişaf etməyib. Məsələn, fizika və astronomiyanın 2007-ci ildə prioritet sahələr siyahısında 2-ci olması ölkəmizdə fizikanın bütün istiqamətlərinin eyni dərəcədə inkişaf etməsi və 2-ci pillədə yerləşməsi demək deyil. Məqsədimiz hər bir elm sahəsində kifayət qədər yüksək sahədaxili payı olan istiqamətləri müəyyənləşdirməkdir. Bunu bir neçə sahənin təmsalında ətraflı izah edək. Hesabatda fizika və astronomiya elmi akustika və ultrasəs fizikası; astronomiya və astrofizika; atom, molekulyar fizika və optika; kondensə olunmuş maddə fizikası; fiziki eksperiment vasitələri (instrumentation); nüvə və yüksək enerjilər fizikası; radiasiya fizikası; statistik və qeyri-xətti fizika; səth fizikası istiqamətlərinə bölünmüş, fizikanın bütün başqa bölmələri isə “müxtəlif istiqamətlər” adı altında toplanmışdır. Əldə etdiyimiz məlumatlar respublikamızda fizika və astronomiyanın inkişaf etmiş istiqamətlərinin kondensə olunmuş maddə fizikası; nüvə və yüksək enerjilər fizikası olduğunu təsdiq edir. Fizika daxilindəki əsas istiqamətlər 1996-2007-ci illər ərzində dəyişməz olaraq qalır: müxtəlif illərdə sahədaxili prioritetlər siyahısında onlar yalnız yerlərini dəyişirlər. Başqa bir sahə-riyaziyyat, həndəsə və topologiya, riyazi analiz, riyazi fizika, tətbiqi və hesablama riyaziyyatı və s. istiqamətlərə bölünür. Riyaziyyatın stabil yaxşı nəticələr göstərən istiqamətləri isə tətbiqi və hesablama riyaziyyatı, riyazi fizika və riyazi analizdir. Eyni sözləri kimya elmindəki vəziyyətin təhlilindən sonra da demək olar. Araşdırmaların nəticəsi fiziki və nəzəri, üzvi, qeyri-üzvi kimyanın Azərbaycanda bu elmin prioritet istiqamətləri olduğunu göstərir.

Gətirdiyimiz faktlar *fizika, riyaziyyat və kimyanın* 2-3 istiqaməti üzrə stabil elmi məktəblərin formalaşdığını sübut edir. Bu elmi məktəblər iqtisadi, kadr problemlərinə baxmayaraq özlərini yaşatmaq, inkişaf etdirmək, yeni mütəxəssislər yetişdirərək varisliyi təmin etmək iqtidarındadır.

Tibb elminin tədqiqi zamanı qarşımızda fərqli mənzərə canlanır. Həqiqətən də, sahədaxili istiqamət sayının 48 olmasına baxmayaraq, ölkəmizdə yalnız “müxtəlif istiqamətlər” kateqoriyasında stabil nəticələr var. 1996-2007-ci illərdə qazanılmış nailiyyətlər də müstəsna olaraq “müxtəlif istiqamətlər”in payına düşür. Son zamanlar səhiyyənin inkişafına dövlət səviyyəsində böyük qayğı göstərilir: mərkəzi xəstəxanalar təmir edilərək ən müasir avadanlıqlarla təchiz olunur, yeni klinikalar və diaqnostika mərkəzləri açılır, təcili tibbi yardım stansiyalarının maddi-texniki bazası möhkəmləndirilir və müasirləşdirilir. Bu qayğı fonunda tibb elmindəki mövcud vəziyyət belədir: hesabatın əhatə etdiyi 12 ildə alimlərimiz *anatomiya, nefrologiya, urologiya, transplantasiya, oftalmologiya, ortopediya və idman təbabəti* kimi istiqamətlərdə nüfuzlu beynəlxalq jurnallarda elmi məqalə çap etdirməyiblər. Başqa istiqamətlərdə də vəziyyət yaxşı deyil; belə ki, həmin müddətdə onkologiya, radiologiya və şüa terapiyası, cərrahiyyə, pediatriya, gastroentirologiya üzrə cəmi 1, gematologiya üzrə 4, kardiologiya üzrə isə 7 elmi məqalənin nəşr edildiyi qeydə alınmışdır. İlk baxışdan çox qəribə mənzərə yaranır. Doğrudan da, necə ola bilər ki, təbabətin bütün sahələrini əhatə edən istiqamətlər üzrə beynəlxalq səviyyədə heç bir məqalə qeydə alınmasın, amma sahə 12 illik hesabatda ikinci yeri tutsun?

Əslində, bu suallın cavabı çox sadədir. Hesabat SCOPUS məlumat bazası əsasında tərtib edildiyindən bazada qeydiyyatdan keçmiş “*Azərbaycan Tibb Jurnalı*”nın bütün məqalələri avtomatik olaraq nəticələrdə əks olunur. Bunu yəqin etmək üçün, “Azərbaycan Tibb Jurnalı”na aid məlumata baxmaq kifayətdir. Belə ki, SCOPUS bazası jurnalda çap olunmuş

məqalələri 2002-ci ildən başlayaraq qeydiyyatda alır. Azərbaycanda tibb sahəsində nəşr olunmuş məqalələrin də sayı məhz 2002-ci ildən etibarən kəskin şəkildə artır. Tibb sahəsindəki **36** dəfəlik artım da məhz bu faktorla izah olunmalıdır. Məsələn, hesabatda əsasən 2007-ci ildə alimlərimiz tibb sahəsində **184** məqalə çap etdiriblər. Həmin ildə “Azərbaycan Tibb Jurnalı”nda **184** məqalə nəşr olunub. Başqa sözlə, tibbdə 2007-ci ilin elmi məhsulu ölkədaxili məqalələr hesabına formalaşılıb. Hesabatda **184** məqalənin 4-ü istiqamətlər üzrə təsnifatlanıb, 180 məqalə isə “müxtəlif istiqamətlər”ə aid edilib. Dəqiq bilməsək də, istiqamətlər üzrə qeydə alınmış məqalələrin ingilis, **180** məqalənin isə azərbaycan və rus dillərində yazıldığını böyük ehtimalla fərz edə bilərik. Mətbuatdakı əvvəlki çıxışlarımızda yerli jurnalların müxtəlif məlumat bazalarında, o cümlədən SCOPUS-da qeydiyyatdan keçməsinin əhəmiyyəti haqda öz fikrimizi bildirmişdik. Gətirdiyimiz faktlar bunu bir daha sübut edir. “Azərbaycan Tibb Jurnalı”nda məqalələrin ingilis dilində təqdim olunmaması yalnız təəssüf doğurur. Əgər jurnalda verilmiş məqalələrin əhəmiyyətli hissəsi ingilis dilində çap olunsaydı, onda tibb sahəsinin istiqamətləri üzrə mövcud olan bölgü tamamilə yeni və daha dəqiq şəkildə alardı. Bundan başqa, elmi nəticələr yalnız o zaman əhəmiyyətli olur ki, onlar beynəlxalq səviyyədə tanınır və istifadə edilir. Beynəlxalq arenada tanınmağın yeganə yolu isə, bütün başqa amillərlə yanaşı, elmi nəticənin ingilis dilində təqdim olunmasıdır. Alimlərimiz elmi işlərini nüfuzlu beynəlxalq jurnallarda çap etdirməyi də unutmamalıdırlar.

Yuxarıda nümunə kimi verilmiş təhlili bütün başqa istiqamətlər üzrə apardıqdan sonra aydınlaşan mənzərə belədir: *kondensə olunmuş maddə fizikası; fiziki və nəzəri kimya; elektron, optik və maqnit materialşünaslıq; üzvi kimya; elektrik və elektron mühəndisliyi; nəzarət və sistem mühəndisliyi; yanacaq texnologiyası; energetika; süni intellekt; nüvə və yüksək enerjilər fizikası; qeyri-üzvi kimya; tətbiqi və hesablama*

riyaziyyatı; geokimya və petrologiya; riyazi fizika Azərbaycan elminin ən məhsuldar istiqamətləridir. Bu siyahı tərtib olunarkən sahələr üzrə böyük payı olan və “müxtəlif istiqamətlər” adı altında cəmlənmiş nəticələr nəzərə alınmamışdır.

Beləliklə, 1996-2007-ci illərin elmi nəticələrinin analizi 12 ili əhatə edən zaman kəsiyində elmimizin sahələr və istiqamətlər üzrə formalaşmış prioritetlərini müəyyənləşdirməyə imkan verir. Azərbaycan elminin beynəlxalq səviyyədə məhsuldar və qabaqcıl istiqamətləri təbiət və texniki elmlərin payına düşür. Elmimizin humanitar, sosial elmlər, iqtisadiyyat kimi sahələri beynəlxalq səviyyədə demək olar ki, təmsil olunmayıb.

Qarşımızda isə çox vacib suallar durur: mövcud prioritetlər Azərbaycanın gələcəyini, geniş mənada milli təhlükəzliyini, yüksələn iqtisadiyyatını, yaranmaqda olan hərbi sənayesini elmi-texniki kadrlarla və yeni texnologiyalarla təmin etmək üçün kifayətdirmi? Müasir dövrdə ölkə elminin prioritetləri necə olmalıdır?

Qeyd edək ki, formalaşmış prioritetlər elmin, texnika və texnologiyanın müasir sahələri və istiqamətlərindən ibarətdir. Bu sahə və istiqamətlər çərçivəsində həm fundamental, həm də tətbiqi elmi tədqiqatlar aparılır. Bu çox sevindirici və ümidverici haldır, çünki əldə olunmuş nailiyyətlər tariximizin çətin zamanında SSRİ -nin süqutundan sonra kəsilməmiş maddi-texniki təchizat, qırılmış elmi əlaqələr, maddi problemlər, cəmiyyətdəki mənəvi aşınmalar fonunda alimlərimizin fədakar əməyinin bəhrəsidir. Əlbəttə, bu istiqamətlər üzrə bütün işlərin ideal olduğunu iddia etmək fikrində deyilik. Lakin cəmiyyətdə münbit şərait formalaşdıqca, mövcud məktəblər, onların hazırladıkları mütəxəssislər elmtutumlu intehsalın yaranmasında, müasir texnologiyaların mənimsənilməsində çox səmərəli şəkildə iştirak edə bilər. Azərbaycan elmində formalaşmış sahə və istiqamətlər bundan sonra da maliyyələşmədə, kadr hazırlığında üstünlüklərə və imtiyazlara malik olmalı, onların maddi-texniki

bazası əhəmiyyətli dərəcədə yenilənməli və güclənməlidir. Başqa sözlə, mövcud prioritetlər elmimizin gələcək inkişaf proqramlarının tərkib hissəsi olmalıdır.

Azərbaycanda elmin inkişaf proqramları özündə daha hansı prioritetləri əks etdirməlidir? Bu suala cavab vermək məqsədilə ölkə iqtisadiyyatının əsas sahələri və dünya elminin perspektivləri üzrə hazırlanmış proqnozları araşdırmaq lazımdır. Əvvəlcə, iqtisadiyyatımızın yüksələn sahələrini yeni texnologiya, kadrlarla, informasiya ilə təmin etməli olan istiqamətlərdə yaranmış real vəziyyətlə tanış olaq. Araşdırmanı yanacaq-energetika kompleksindən başlasaq. Əsrdən də uzun bir müddətdə neft istehsalçısı olan respublikamızda müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra neft və qaz sənayesində qazanılmış nailiyyətlər göz qabağındadır. Müvafiq sahələr iqtisadiyyatımızın dayağı olan yanacaq-energetika kompleksinin elmə olan tələbatını ödəməyə bilirmi?

Məlumdur ki, yanacaq-energetika kompleksi ***təbiət və texniki elmlərin***, demək olar ki, bütün istiqamətlərinin nəticəsindən istifadə edən sahədir. Bu baxımdan tələb olunan istiqamətlərin Azərbaycan elminin məhsuldar sahələri arasında olması ümidvericidir. Başqa bir problem ***neft və qaz yataqlarının kəşfiyyatı*** ilə bağlıdır. İndi istismarda olan yataqların əksəriyyəti alimlərimiz tərəfindən SSRİ zamanında kəşf edilmişdir. Yeni yataqların kəşfi, onların öyrənilməsi getdikcə çətinləşir və müasir texnika və texnologiyaların tətbiqini tələb edir. Əlimizdə olan məlumat ***geologiya və geofizika*** istiqamətləri üzrə aparılan işlərin beynəlxalq arenaya çıxdığını təsdiqləyir. Lakin elmi nəticələrin həcmi elə həddə çatmayıb ki, bu sahədə sıçrayışlı inkişafa nail olunsun. Umumiyyətlə, sonuncu qeyd prioritetlər kimi təyin etdiyimiz bütün sahə və istiqamətlərə aiddir. Aydın ki, yerinə yetirilmiş bütün tədqiqatlar dərhal istehsalata tətbiq oluna bilməz. Ona görə də, elmi işlərin təkcə keyfiyyəti yox, həcmi də artırılmalıdır ki, hiss edilən nəticələr əldə olunsun.

İqtisadiyyatımızın qarşısında duran mühüm məsələlərdən biri ***ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsidir.*** Problemin həlli dənli bitkilər və heyvandarlıq məhsullarının istehsalının artırılmasını və bu artımın məhz məhsuldarlığın yüksəldilməsi hesabına əldə edilməsini tələb edir. Elmin müvafiq istiqamətlərində isə vəziyyət qənaətbəxş hesab edilə bilməz. Belə ki, aqrar elmlər və biologiya sahəsində biz dünya ölkələri arasında **133**-cü yerdəyik. Aqrar elmlər və biologiyanın respublikamızda məhsuldar sahələr siyahısında yer almasına baxmayaraq, maraqlandığımız istiqamətlər üzrə nəticələr aşağıdakı kimidir: 12 il ərzində meşəçilik üzrə **3**, torpaqşünaslıq üzrə **4**, aqronomluq və bitkiçilik üzrə **5**, ərzaq sahəsində **8** elmi məqalə qeydə alınmışdır. Baytarlıq elmində formalaşmış reytingimiz **157**-ci, sahə üzrə çap olunmuş məqalələrin sayı isə **3**-dür. Bu sahə və istiqamətlər üzrə geriliyin səbəbləri araşdırılmalı, köklü islahatlar aparılmalıdır.

Toxunmaq istədiyimiz daha bir sahə ***mülki və sənaye tikintisi*** ilə bağlıdır. Ölkədə aparılan tikinti işlərinin həcmi günbəgün artmaqdadır: inşa edilən yaşayış massivləri, sənaye müəssisələri, körpülər, ictimai binalar buna sübütdür. İqtisadiyyatın aparıcı sektorlarından birini yeni ideya və metodlarla qidalandırmalı olan elmdə isə durum belədir: hesabatda ***mühəndislik*** sahəsinə aid edilmiş ***memarlıq, bina və konstruksiyalar, mülki və struktur mühəndisliyi*** istiqamətlərində 12 ildə beynəlxalq səviyyədə çap edilmiş elmi məqalə qeydə alınmayıb. Aydınır ki, elmin bu istiqamətlərindən böyük nəticələr gözləmək yersizdir. Əslində onlar müasir nəzəriyyə və texnologiyalar əsasında yenidən yaradılmalıdır.

Prioritet istiqamətlər təyin edilərkən dünya elminin inkişafındakı meyllər, bu sahədə mövcud proqnozlar nəzərə alınmalıdır. Bu mənada ***ABŞ-ın RAND korporasiyasının*** 2006-cı ildə açıqladığı ***“Qlobal texnoloji inqilab-2020”*** adlı texniki hesabat müəyyən maraq kəsb edir. Bütün sahə və istiqamətləri əhatə etməsə də, hesabatda qabaqcıl texnologiyalardakı mövcud

vəziyyət, onların inkişaf istiqamətləri və 2020-ci ildə əldə oluna biləcək nailiyyətlər haqqında maraqlı məlumat və proqnozlar verilir. Xüsusilə *biotexnologiya, nanobiotexnologiya, tibbi biologianın, nanotexnologiya, materialşünaslıq, mühəndislik, informasiya texnologiyalarının inkişaf* meyilləri və 2020-ci ilə hesablanmış hədəfləri üzərində ətraflı dayanılır. Bu meyillər haqqında çox qısa da olsa məlumat verək.

Beləliklə, *biotexnologiya* sahəsində gen mühəndisliyinin tibbi diaqnostika və terapiyanın təkmilləşməsində, yeni dərman və ərzaq məhsullarının istehsalında rolunun xeyli artacağı qeyd edilir. Zədələnmiş orqanların transplantasiyasında və ya onların qismən yenilənməsində bioloji toxumaların tətbiqinin aktuallığı vurğulanır. Eyni zamanda, hesabatda haqlı olaraq bu sahənin sosial və etik problemləri üzərində də dayanılır.

Nanotexnologiyalar sahəsində inkişaf çox həssas sensor və detektorların, güənəş elementləri üçün yeni materialların yaradılması, nanotexnologiyaların elektronkada tətbiqi və s. Istiqamətlərdə davam edəcək. *Materialşünaslıq elmində* yeni pyezo-elektrik, maqnetostriktiv, nanokompozit və nanostrukturlu materialların sintezi və tətbiqində yeniliklər və inkişaf gözlənilir. *Biomaterialşünaslıqda* toxuma mühəndisliyi, sümüyün bərpası və sümük toxumasının yetişdirilməsi üçün bioaktiv şüşələrdən, qanın əvəzləyicisi kimi yeni polimer materiallardan istifadə istiqamətlərində tərəqqi proqnozlaşdırılır.

Aydındır ki, Azərbaycanda bütün perspektivli sahə və istiqamətləri inkişaf etdirmək qeyri-mümkündür. Seçim edilərkən ölkə elminin və iqtisadiyyatının reallıqları, kadr potensialının hazırlığı nəzərə alınmalı, məhsuldar istiqamətlərə yaxın elm sahəlinə üstünlük verilməlidir. Lazım gələrsə, yeni elmi istiqamətlərin yaradılması da mümkündür. Lakin bu zaman mütəxəssis hazırlığı xarici ölkələrin qabaqcıl universitetlərində aparılmalı, müasir avadanlıqla təchiz edilmiş yeni labotariya və mərkəzlər təşkil edilməlidir.

Azərbaycanda elmin müasir durumunu, ölkə iqtisadiyyatı

üçün əhəmiyyətli elm sahələrinin vəziyyətini və nəhayət, yeni texnologiyaların qlobal miqyasda perspektivlərini dəyərləndirdikdən sonra Milli Strategiyanın müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsi üçün vacib hesab etdiyimiz bəzi tədbirlər üzərində ətraflı dayanacaq.

Azərbaycan elmində yaranmış vəziyyətin köklü surətdə dəyişdirilməsinin əsasında bu sahəyə ayrılan ***maliyyə vəsaitlərinin artırılması və onun səmərəli, məqsədyönlü istifadəsi*** durur. Elmin maliyyələşdirilməsindəki gerçəklik Strategiyada aşağıdakı kimi xarakterizə olunur: “Elmin maliyyələşdirilməsi sahəsində də mövcud vəziyyət qənaətbəxş deyil. Əgər 1980-1990-cı illəri əhatə edən dövrdə büdcədən elmə sərf olunan xərclərin ÜDM-də payı 0.3-0.5 faiz hədudlarında idisə, 1998-2008-ci illər ərzində bu rəqəm 0.2 faiz təşkil etmişdir.” Bəs elmə ayrılan büdcə vəsaitləri hansı həcmdə olmalıdır? Bu suala cavab tapmaq üçün dünya praktikasına müraciət edək. 2000-ci ilin statistik məlumatlarına istinad etsək bu göstərici Yaponiyada **2.9 faiz**, ABŞ-da **2.8 faiz**, digər inkişaf etmiş ölkələrdə orta hesabla **2.3 faiz**, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə isə **0.8 faiz** olduğunu müəyyən edirik. MDB-nin Avropada yerləşən ölkələrində elmə ayrılan vəsait ÜDM-nin **0.9**, Asiyadakı ölkələrində isə **0.3** faizini təşkil etmişdir. Sonuncu rəqəm Strategiyakı göstərici ilə üst-üstə düşür. Dəqiqlik naminə qeyd edək ki, yuxarıdakı göstəricilər təkcə büdcənin deyil, özəl sektorun da elmə ayırdığı vəsaitlər hesabına formalaşır. Elmin davamlı, artan inkişafını təmin etmək məqsədilə maliyyələşmədə ÜDM-un **2-3** faizi optimal qiymət kimi götürülə bilər. Əlbəttə, ÜDM-dən asılı olaraq müxtəlif ölkələrin elmə ayırdıqları vəsaitin mütləq məbləği də müxtəlif olur. Bu mənada bəzi ölkələrin bir tədqiqatçıya il ərzində orta hesabla sərf etdiyi vəsaitinin miqdarı çox maraqlıdır. **2000-ci ilin nəticələri ABŞ-da bir alimə ildə 238 min, Almaniyada 207 min, Fransada 195 min, Afrika ölkələrində 69 min, Ərəb ölkələrində isə 48 min ABŞ dolları miqdarında vəsaitin sərf edildiyini göstərir. MDB**

ölkələrində bu məbləğ orta hesabla 19 min olsa da, ölkəmizin daxil olduğu kateqoriya üçün cəmi 9 min dollardır. Gətirdiyimiz rəqəmlər Azərbaycanda elmin maliyyələşməsinin qənaətbəxş olmadığını bir daha sübut edir.

Beləliklə, ölkənin, iqtisadiyyatın yüksələn xətt üzrə inkişafını təmin etmək üçün ***elmə qoyulan investisiya ÜDM-in 3 faizinə yaxın olmalıdır.*** Bu kriteriyanı qəbul etsək, onda qısa zamanda elmə ayrılan vəsaiti 10-15 dəfə artırılmalıdır. Nəzərə alaq ki, ölkəmizdə bütün elmi tədqiqatların ***91 faizi,*** fundamental araşdırmaların isə hamısı dövlət büdcəsindən maliyyələşir. Sahibkarlıq sektoru, əsasən, texniki elmlər sahəsinin tətbiqi tədqiqatlar istiqamətinə vəsait ayırır. Mövcud vəziyyət islahatların ilkin dövründə elmə lazım olan vəsaitin büdcə tərəfindən ödəniləcəyini göstərir. Tələb olunan vəsaitin həcmi hesablaşmaq isə elə də çətin məsələ deyil. Doğrudan da, ***son ildə ölkəmizdə ÜDM-nin 38005 milyon manat olduğunu nəzərə alsaq, büdcədən elmə ayrılacaq vəsait ən azı 350 milyon manata, optimal halda isə 700-750 milyon manata çatdırılmalıdır.*** Ümid edirik ki, bu müddəalar Tədbirlər Planının 13-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş ***“...2010-2015-ci illər üçün elmin büdcədən maliyyələşmə proqnozunun Milli Strategiyaya uyğun yenidən işlənməsi”*** zamanı nəzərə alınacaq.

Ayrılacaq büdcə vəsaitinin məbləği, hər bir tədqiqatçı üçün tələb olunan vəsaitin norması təsdiq edildikdən sonra elmin sahələr, istiqamətlər, alimlərin sayı baxımından optimallaşdırılmasına başlamaq olar. Məhz bu mərhələdə müəyyən etdiyimiz prioritet istiqamətlər əsas kimi götürülməli, lazım gələrsə alimlər çalışdıqları sahələr üzrə daha perspektivli istiqamətlərə yönəldilməlidir. Hazırda ölkədə elmin prioritetləri ilə elm sahələrinin maliyyələşməsi arasında ciddi disproporsiyalar mövcuddur. Belə ki, 2007-ci ildə cari xərclər üçün təbiət elmlərinə ***9,*** ictimai və humanitar elm sahələrinə birlikdə ***11.4*** milyon manat vəsait xərclənib. Azərbaycanı beynəlxalq səviyə

yədə təmsil edə bilməyən sahələrə məhsuldar elmi istiqamətlərdən çox vəsait ayırmaq dövlətin maraqlarına nə dərəcədə uyğundur? Sahələr üzrə elmi kadrların hazırlanmasında da əhəmiyyətli islahatlara ehtiyac duyulur. Strategiyada verilmiş rəqəmlərə istinad etsək, görürük ki, Azərbaycan elminin dinamik inkişafını təmin etmək üçün mövcud vəziyyət dəyişməli və təbiət elmləri üzrə alimlərin sayı və elmi faydalılıq əmsalı artırılmalıdır.

Tədbirlər Planı “*Elmin inkişafını təmin edən maliyyələşmə sisteminin tətbiqi...*”ni tələb edir. Yeni sistem maliyyə vəsaitlərinin sahələr, istiqamətlər və, ən başlıcası, tədqiqatçılar arasında ədalətli bölünməsinə təmin etməlidir. Mütərəqqi maliyyələşmə sxemləri yaradılarkən bazar iqtisadiyyatının təməl prinsiplərindən olan azad, şəffaf rəqabətin tam gücü ilə işləməsinə nail olmaq lazımdır. Bu məsələdə dünyada çoxdan işlənib hazırlanmış və praktikada müvəffəqiyyətlə tətbiq etdilər qrant sistemindən istifadə ləbüddür. Xüsusi olaraq vurğulamaq istəyirik ki, milli əhəmiyyətli layihələr istisna olmaqla (məsələn, nüvə reaktorunun alınması və s.) elmə ayrılan bütün vəsaitlər, istər dövlət büdcəsinin ayrılmaları, istərsə də Elmin İnkişaf Fondunun vəsaitləri olsun, qrant sisteminə daxil edilməlidir. İqtisadiyyatın bütün sahələrindəki kimi, elmdə də dövlət sifariş müsbəbiqə yolu ilə verilməlidir. Əks təqdirdə, əgər vəsaitlər indi olduğu kimi institutlar, universitetlər arasında “heç kimi incitməmək” prinsipi ilə mərkəzləşdirilmiş qaydada paylanacaqsa, islahatlarda əhəmiyyətli irəliləyişə nail olunmayacaq.

Qrantlar müstəqil dövlət qurumu tərəfindən elan edilməli, müsabiqənin şərtləri, qiymətləndirmə meyarları göstərilməlidir. Bu işdə, məsələn, Avropa Birliyinin qüvvədə olan 7-ci çərçivə proqramının meyarları və metodikası nümunə kimi götürülə bilər. Müsbəbiqə büdcədən maliyyələşən təşkilatlarda və özəl sektorda çalışan bütün alimlərə açıq olmalıdır; nəticə etibarilə cəmiyyət üçün vacib olan elmi tədqiqatların kim

tərəfindən deyil, hansı səviyyədə yerinə yetirilməsidir. Qrantlar kifayət qədər uzun müddətə (3-5 il) verilməlidir ki, sanballı fundamental və ya tətbiqi tədqiqatlar aparmağa, gənc nəslə araşdırmaçılara cəlb etməyə, onların diplom və dissertasiya işlərini yekunlaşdırmağa imkan olsun. Layihə kollektivləri müxtəlif akademik və sahə institutlarının, universitetlərin əməkdaşlarından təşkil oluna bilər. Eyni mütəxəssisin bir-neçə layihədə iştirakına icazə verilməlidir. Layihələrin dəyərləndirilməsində əsas göstərici kimi mövzunun aktuallığı, tədqiqatçıların peşəkarlığı götürülməlidir. Peşəkarlığın qiymətləndirilməsində işçilərin, xüsusilə layihə rəhbərinin Tomson Røyters Agentliyi tərəfindən indekslənen və yüksək təsir əmsallı jurnallarda son illərdə çap etdirdiyi elmi işlər, beynəlxalq patentlər mühüm yer tutmalıdır. Beləliklə, layihə rəhbərinin elmi dərəcə və adından, keçmiş xidmətlərindən asılı olmayaraq, müsabiqə hamı üçün eyni şərtlər çərçivəsində keçirilməlidir. Əsas məsələlərdən biri də maliyyə vəsaitlərinin ünvanına çatdırılmasıdır. Müsabiqədə qalib gəlmiş layihə üçün nəzərdə tutulan vəsait təşkilatın deyil, layihə rəhbərinin ixtiyarında olan xüsusi bank hesabına köçürülməlidir. Layihənin yerinə yetirildiyi təşkilat isə ümumi məbləğin 10-15 faizini almalıdır. Təsvir etdiyimiz sxemdə, əslində elə bir yenilik yoxdur; beynəlxalq qrantlarla işləmiş hər bir alim onun standart qaydalara uyğun gəldiyini təsdiq edə bilər.

Qrant sisteminin üstünlüyü onun bazar iqtisadiyyatının prinsiplərinə uyğun olmasıdır. Qrantlar istedadlı alimə öz zəhmətilə maddi vəziyyətini xeyli dərəcədə yaxşılaşdırmağa, məhz elmi tədqiqatla pul qazanmağa imkan yaradır. Tədbirlər Planının 29-cu maddəsində verilmiş ***“Elmi işçilərin əməyinin stimullaşdırılmasının... yaxşılaşdırılması”*** tələbini həyata keçirmək yollarından biri, bəlkə də, birincisi ***grant sisteminin tətbiqidir.***

Bu sistem həm də elmin müxtəlif sahələrində fəal kadrların, kollektivlərin üzə çıxmasına zəmin yaradır. ***Tədbirlər Planının***

*birinci maddəsi “Elmi müəssisələrin fəaliyyətinin monitorinqi, ümumi vəziyyət haqqında geniş hesabatın tərtib edilməsi və müvafiq təkliflərin işlənilib hazırlanması”*nı nəzərdə tutur. Düşünürük ki, ənənəvi geniş hesabatların böyük səmərəsi olmayacaq. Nəzərdə tutulan monitorinqi aparmaq üçün elmi müəssisənin qazandığı qrantların sayına və vəsaitin həcminə nəzər salmaq kifayət edər. Elmi kadrların attestasiyası da xeyli dərəcədə asanlaşar və təbii formada keçər. Həqiqətən də, qrant layihələrinin şərtlərini yalnız tədqiqatla fəal məşğul olan alim ödəyə bilər. Belə olduqda, elmdən uzaqlaşmış işçilər proseslərdən təbii olaraq kənar qalırlar. Qrant sistemi təşkilatın fəaliyyətini də optimallaşdırır. Belə ki, büdcəsinin böyük hissəsi qrantlar hesabına formalaşan təşkilat istedadlı alimlərə müvafiq şərait yaratmaqda həmişə maraqlı olur. İnanırıq ki, təklif etdiyimiz mütərəqqi metodlar Azərbaycan elmində tezliklə öz yerini tutacaqdır.

Strategiyada qeyd edilən problemlərdən biri də gənclərin elmi tədqiqatlara cəlb olunmasındakı çətinliklərdir: *“Araşdırmalar gənc nəşildə xüsusən fundamental və tətbiqi elmlərə marağın azaldığını, cəmiyyətdə elmin və alim nüfuzunun zəiflədiyini göstərir.”* Əslində, bu faktlar cəmiyyətə əlavə araşdırmasız da məlumdur. Cəmiyyət hər bir fərdin yerini, əhəmiyyətini ona ödədiyi vəsaitlə birbaşa təyin edir və əmək-qabiliyyətli insanları müxtəlif fəaliyyət sahələrinə yönəldir. Əgər universitetləri bitirən intedadlı bakalavr və magistrlər firmalarda, xarici şirkətlərdə 800-1200 manatlıq iş tapa bilsələr, onlar hansı səbəbdən akademik institutlarda və universitetlərdə ayda 130-150 manata fundamental və ya tətbiqi elmlərlə məşğul olmalıdırlar? Ən acınacaqlısı odur ki, bütün əziyyətlərə qatlaşıb elmi dərəcə aldıqdan sonra da gənc alimlərin sosial problemləri həll olunmayaraq qalır. Əlbətdə, gəncləri belə “perspektivlərlə” elmi işə cəlb etmək mümkün deyil və vəziyyət dəyişməzsə, mümkün də olmayacaq. Ona görə də, *“...elmlər doktorları və elmlər namizədlərinin yaş tərkibi*

dünya elmi ilə müqayisədə Azərbaycan elmində təhlükəli həddə gəlib çatan gocalma tendensiyasından... ” təəccüblənmək lazım deyil.

Tədbirlər Planının **“Elmi əsərlərin nüfuzlu jurnallarda, nəşriyyatlarda çap edilməsi üçün müvafiq mexanizmin işlənilib hazırlanması”** bəndinin həyata keçirilməsi həm elmi-tədqiqat işlərinin keyfiyyətinin yüksəlməsinə, həm də alimlərin maddi vəziyyətinin yaxşılaşmasına xidmət etməlidir. Bu məqsədlə müvafiq mükafatlandırma sistemini tətbiq etmək lazımdır. Biz bu barədə əvvəlki məqalələrimizdə ətraflı yazmışıq və belə sistemin səmərəliliyini konkret ölkələrin təmsalında (məsələn, Türkiyənin) sübut etmişik. Qısa şəkildə təkrar edək ki, Tomson Røyters Agentliyinin Elmi İnformasiya İnstitutu tərəfindən indekslənen jurnalda çap olunmuş məqalənin Azərbaycanda çalışan müəlliflərinə dövlət tərəfindən əhəmiyyətli mükafat ödənilməlidir. Mükafatın məbləği jurnalın kateqoriyasına uyğun olaraq təyin edilməlidir. Tələb olunan vəsaitin maksimal həcmi belə qiymətləndirmək olar: hər bir məqalə üçün orta hesabla 1000 manat mükafat verilsə və 2007-ci ildəki 472 məqalənin hamısının yüksək kateqoriyalı jurnallarda çap edildiyini fərz etsək, onda bu təxminən 500 min manat edir. Tədbirlər Planının bu bəndinin icrasına 2009-cu ildən etibarən mövcud strukturlar, məsələn, Milli Elm Fondu çərçivəsində başlamaq olar.

Azərbaycan Prezidentinin 4 may 2009-cu il tarixli Sərəncamı Azərbaycan elminin qarşısında geniş imkanlar açır. Bu imkanların reallaşdırılması hər birimizdən asılı olan məsələdir. Biz bu məqalədə elmimizin prioritet sahə və istiqamətləri, həyata keçiriləcək Tədbirlər Planı haqqında öz mülahizələrimizlə bölüşdük. İslahatların məqalədə toxunulmuş və ya digər aspektləri ətrafında həmkarlarımızın fikirlərini öyrənmək təkcə bizim üçün deyil, bütün elmi ictimaiyyət üçün maraqlı olardı.

**“Respublika” qəzeti, 17 iyul 2009-cu il,
“Elm” qəzeti, 31 avqust 2009-cu il**

ELMİ KADR HAZIRLIĞININ PROBLEMLƏRİ

Ölkə başçısının imzaladığı “Azərbaycan Respublikasında 2009-2015-ci illərdə elmin inkişafı üzrə Milli Strategiya” və onun həyata keçirilməsi ilə bağlı “Tədbirlər Planı” elmimizin geniş miqyaslı, hərtərəfli və köklü islahatlarını nəzərdə tutan çox mühüm sənəddir. Milli Strategiya Azərbaycan elmində mövcud problemləri qeyd etməklə yanaşı onların həlli yollarını, müddət və icraçılarını göstərir, dövlət qurumları, AMEA və universitetlər qarşısında konkret vəzifələr qoyur. İslahatlar Azərbaycan elminin strukturunun və idarədilməsinin, maliyyə-ləşmə sxemlərinin, akademik institut və universitetlərdə aparılan tədqiqatların mövzu və səviyyəsinin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmasını nəzərdə tutur.

Elmimizin çoxsaylı problemlərinin həlli yollarının axtarılma-tapılması elmi ictimaiyyətin daim diqqət mərkəzində olmalıdır. Strategiyadakı bəzi müddəaların təhlilinə həsr olunmuş məqaləmizdə (“Azərbaycanda elmin mövcud və gələcək prioritetləri”, “Respublika” qəzeti, 17 iyul, 2009) biz beynəlxalq informasiya mənbələrinə əsaslanaraq elmimizin məhsuldar sahə və istiqamətləri, onların inkişaf dinamikası, gələcək prioritetləri haqqında kifayət qədər ətraflı məlumat vermişdik. İslahatların həll edəcəyi problemlər sırasında elmi kadrların hazırlanması, alimlərin əmək şəraitinin və sosial müdafiəsinin əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırılması kimi məsələlər də yer alır. Aparılacaq islahatlar, gözlənilən yeniliklər alim əməyini maddi və mənəvi cəhətdən stimullaşdırmalı, onun məhsuldarlığını və keyfiyyətini yüksəltməlidir. İctimaiyyətə təqdim olunan bu məqaləmiz Azərbaycan elmində məhz kadr hazırlığındakı problemlərin təhlilinə həsr edilib.

Milli Strategiyada kadr hazırlığının sahələr üzrə bölgüsü haqda birbaşa göstərişlər yer almasa da, sənədin təhlilindən bu istiqamətləri müəyyənləşdirmək elə də çətin deyil. Həqiqətən də, metodoloji baxımdan aydındır ki, ölkədə elmi tədqiqatların

prioritetləri kimi qəbul edilən sahələr maliyyələşmədə, maddi-texniki təchizatda və kadr hazırlığında başqa sahələrə nisbətən üstünlüyə malik olmalıdır. Bəzən hesab edirlər ki, prioritetlər siyahısına düşməyən istiqamətlər üzrə, ümumiyyətlə, kadr hazırlığı aparılmamalıdır. Əgər, məsələn riyaziyyatın həndəsə, topologiya və ya fizikanın atom fizikası istiqamətləri Azərbaycanda elmin məhsuldar sahələri arasında yer almırsa, bu o demək deyil ki, həmin ixtisaslar üzrə kadr hazırlığı dayanandırılmalıdır. Bu ixtisaslar riyaziyyat, fizika üzrə kadr hazırlığının ayrılmaz tərkib hissəsidir və onlar yüksək səviyyəli mütəxəssislər tərəfindən tədris edilməlidir. Strategiya “elmin son nailiyyətlərinin ali məktəblərin tədris proqramlarına daxil edilməsi” tələbini qoyur. Elmin son nailiyyətlərini isə yalnız fəal yaradıcılıqla məşğul olan, əsərlərini nüfuzlu beynəlxalq elmi jurnallarda çap etdirən, xarici elmi mərkəzlərlə yaradıcılıq əlaqələri saxlayan alimlər tədris edə bilər. Gənc nəslin elmi tədqiqatlara həvəsləndirilməsi və yönəldilməsində belə alimlərin rolu əvəzəedilməzdir.

Strategiya prioritet elm sahələrini belə təyin edir: “Azərbaycan Respublikasında elmi tədqiqatların prioritetləri, ilk növbədə, müasir dünya elminin inkişaf səviyyəsi və tələbləri əsasında müəyyənləşdirilməlidir” və bu məqsədlə fundamental elmlər üzrə tədqiqatların genişləndirilməsini, Azərbaycan elminin beynəlxalq elm məkanına inteqrasiyasının gücləndirilməsini vacib hesab edir. “Elmi tədqiqatların prioritetləri Azərbaycan dövlətinin sosial-iqtisadi və mədəni sahələrdə vəzifələri ilə uzlaşmalıdır” tələbi bu sənəddə yer almış müddəalar arasındadır. Sonuncu tələblə bağlı yanacaq-energetika, kənd təsərrüfatı, informasiya-kommunikasiya texnologiyaları üzrə, ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində, canlı sistemlər (tibb, biologiya) haqqında tədqiqatlar elmin prioritet istiqamətləri kimi qəbul edilir. Bu sırada iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunun inkişafına, ölkənin milli təhlükəsizlik və müdafiəsinə, tariximizin, mədəniyyət və dilimizin tədqiqinə yönəlmiş elmi istiqamətlər də yer

alır. Sənədin digər bir əhəmiyyətli müddəası da Azərbaycan elmində onilliklərlə formalaşmış, beynəlxalq səviyyəli və məhsuldar “elmi məktəblərin qorunmasına və varisliyin təmin edilməsinə nail olmaq”la bağlıdır. Hesab edirik ki, elmi tədqiqatların prioritet istiqamətləri qoyulan tələblərin hər üçünü ödəməlidir. Onları qısa şəkildə belə ifadə etmək mümkündür: elmi tədqiqatlar ölkənin sosial-iqtisadi və mədəni tələblərini ödəmək məqsədilə fundamental və tətbiqi istiqamətlər üzrə beynəlxalq səviyyəli elmi məktəblər çərcivəsində aparılmalıdır.

Milli Strategiyada yüksəkixtisaslı kadrların hazırlanmasına da xüsusi diqqət yetirilir, bu sahədə həllini gözləyən məsələlər müəyyən edilir. Sənəd kadr hazırlığının əsas prinsipini aşağıdakı kimi təyin edir: ”Elmi fəaliyyətin əsas daşıyıcıları yüksəkixtisaslı kadrlardır. Yüksək səviyyəli elmi kadr hazırlığı dedikdə elmi yeniliklərə həssas, nəzəri və metodoloji biliklərə fəal yiyələnən, tədqiqatçı-mütəxəssislərin yetişdirilməsi nəzərdə tutulur.” Bu vəzifəni həyata keçirmək üçün o, “yüksəkixtisaslı kadrların hazırlığı işinə yeni elmi tələblərlə yanaşmanın təmin edilməsi” və “ölkədə müdafiə olunan dissertasiyaların mövzusu və məzmununun müasir elmin inkişaf istiqamətlərinə uyğunluğunun təmin edilməsi” kimi məsələlər həll edilməlidir. Göründüyü kimi, Milli Strategiya həm prioritet elm sahələrinin müəyyən edilməsində, həm də yüksəkixtisaslı kadrların hazırlanmasında, dissertasiyaların məzmununda müasir dünya elminin nailiyyətlərinin nəzərə alınmasını tələb edir. Bunun üçün lazım olan qiymətləndirmə sistemi və müvafiq kriteriyalar dünya elmi tərəfindən çoxdan işlənib hazırlanıb və praktikada müvəffəqiyyətlə tətbiq edilir.

Mövcud beynəlxalq kriteriyalar üzərində ətraflı dayanmağı məqsədəuyğun hesab edirik. Umimiyyətlə, istənilən fəaliyyəti kəmiyyət və keyfiyyətinə görə dəyərləndirmək mümkündür. Elmi əməyin kəmiyyət göstəricisi dərc olunmuş məqalə, alınmış patent, istehsalata tətbiq olunmuş nəticələrin sayıdır. Bu göstəricilərdən istifadə etməklə elmi əməyin məhsuldarlığını

müəyyən etmək olar. Lakin elmi iş yaradıcı əmək olduğundan nəticənin qiymətləndirilməsinə yalnız kəmiyyət baxımından yanaşmaq düzgün olmazdı. Həqiqətən də, ikinci-üçüncü dərəcəli jurnallarda, yerli konfranslarda heç kimin oxumadığı və istifadə etmədiyi çoxsaylı məqalələr, materiallar çap etdirməyin elə də böyük effekti yoxdur: bununla yalnız aktiv elmi yaradıcılıq görüntüsü yaratmaq olar. Hər bir yaradıcı fəaliyyət sahəsində olduğu kimi elmdə də əsas meyar nəticənin keyfiyyətidir. Elmi nəticənin keyfiyyəti isə onun müəyyən elm sahəsi, elmi istiqamət üçün aktual olan problemin həllində əhəmiyyətli irəliləyişə nail olunmaqla, problemin tam həlli ilə müəyyən edilir.

Keyfiyyətli elmi nəticələr bir qayda olaraq yüksək səviyyəli jurnallarda çap olunur və bu məqalələr başqa tədqiqatçılar tərəfindən fəal surətdə istifadə edilir. Məqalənin nəşr edildiyi jurnalın səviyyəsi onun təsir əmsalı ilə bağlıdır ki, bu parametrlər Tomson Røyters Agentliyi tərəfindən hesablanır və hər il elmi ictimaiyyətin diqqətinə çatdırılır. Təsir əmsalı yüksək olan jurnallar istedadlı və fəal müəllif korpusuna arxalanaraq aid olduğu sahə və istiqamətlərin inkişafını müəyyənləşdirir. Belə jurnallarda məqalə çap etdirmək peşəkarlıq və özünütəsdiq baxımından hər bir alim üçün vacibdir. Elmi işin keyfiyyətinin ikinci göstəricisi məqaləyə başqa tədqiqatçılar tərəfindən verilmiş istinadların sayıdır. Elmi nəticəyə istinadın verilməsi, onun yeni tədqiqatlarda istifadə edilməsi həmin nəticənin əhəmiyyətinin, yüksək keyfiyyətinin təsdiqidir.

Alınmış patentlər, istehsalata tətbiq olunmuş nəticələr də tədqiqatların yüksək keyfiyyətini təsdiqləyən mühüm parametrlərdir. Transmilli korporasiyalar, tanınmış firmalar elmi yenilikləri ən qısa zamanda öz məhsullarının istehsalında tətbiq etməyə çalışırlar. Əks təqdirdə, dünyadakı rəqabətə tab gətirmək mümkün deyil. Böyük korporasiyalar araşdırmalar üçün universitetlərin mərkəz və laboratoriyaları ilə müqavilələr bağlayır, tədqiqatçı kadrların hazırlanmasında yaxından iştirak

edirlər. Sənaye nəhənglərinin elmi-tədqiqat mərkəzləri büdcə və kadr potensialına görə universitet mərkəzlərindən dəfələrlə güclüdür. Dünyada məşhur “IBM”, “Bell”, “Ericsson” və yüzlərlə başqa korporasiyaların elmi mərkəzləri buna əyani sübutdur.

Azərbaycan elminin qeyd edilmiş bütün kriteriyalar baxımından təhlilinə ehtiyac var. Beynəlxalq məlumat bazalarına əsaslanaraq apardığımız araşdırmalar Azərbaycan elminin kondensə olunmuş maddə fizikası; fiziki və nəzəri kimya; elektron, optik və maqnit materialşünaslıq; üzvi kimya; elektrik və elektron mühəndisliyi; nəzarət və sistem mühəndisliyi; yanacaq texnologiyası; energetika; süni intellekt; nüvə və yüksək enerjilər fizikası; qeyri-üzvi kimya; tətbiqi və hesablama riyaziyyatı; geokimya və petrologiya; riyazi fizika kimi istiqamətlərində məhsuldarlığın yüksək olduğunu göstərir. Bu istiqamətlər üzrə belnəlxalq səviyyədə qəbul olunan elmi məktəblər formalaşmış və fəaliyyət göstərir. Tədqiqatların formalaşmış prioritetləri elmin, texnika və texnologiyaların müasir istiqamətlərindən ibarətdir. Onların çərçivəsində həm fundamental, həm də tətbiqi elmi tədqiqatlar aparılır. Cəmiyyətdə münbit şərait yarandıqca, mövcud məktəblər, onların hazırladıqları mütəxəssislər elmtutumlu intehsalın yaranmasında, müasir texnologiyaların mənimlənməsində çox səmərəli şəkildə iştirak edə bilirlər. Öz növbəsində dövlət və cəmiyyət belə şəraitin yaradılması üçün təxirəsalınmaz tədbirlər görməlidir.

Strategiya tədqiqatların prioritet istiqamətlərini müəyyənləşdirərkən dünya elmindəki meyllərin nəzərə alınmasını vacib hesab edir. ABŞ-ın RAND korporasiyasının 2006-cı ildə açıqlanmış “Qlobal texnoloji inqilab-2020” adlı hesabatında qabaqcıl texnologiyalardakı mövcud vəziyyət, onların inkişaf istiqamətləri və 2020-ci ildə əldə oluna biləcək yeniliklər barədə maraqlı məlumat və proqnozlar verilir. Hesabata insaq biotexnologiya, nanobiotexnologiya, tibbi biologiya, nanotexnologiya, materialşünaslıq, mühəndislik, informasiya texnologi-

yaları dünya elminin aparıcı istiqamətləri olacaq və bu istiqamətlərdə 2020-ci ilə qədər bəşəriyyət üçün əhəmiyyətli nailiyyətlər qazanılacaq.

Azərbaycanda elmin məhsuldar istiqamətlərini, dünya elminin inkişaf yollarını qısa da olsa təhlil etdikdən sonra məqalənin əsas mövzusu olan kadr hazırlığının bu gününə qayıdaq. Kadr hazırlığı dedikdə müxtəlif sahə və istiqamətlər üzrə elmlər namizədləri və doktorlarının hazırlanması başa düşülür. Həqiqətən də, formal olaraq yüksək səviyyəli elmi kadr hazırlığı aspiranturada (doktoranturanın ilk pilləsində) başlayıb, elmlər doktoru dissertasiyasının müdafiəsi ilə başa çatır. Əslində xeyli mürəkkəb olan bu prosesin təməli tələbəklik, bəlkə də, məktəb illərində qoyulur və insanın fəal yaradıcılıq ömrünün sonuna kimi davam edir: alim hər gün öyrənməli, yeni biliklərə yiyələnməli, tədqiqatlarında istifadə etdiyi metodları daim təkmilləşdirməlidir. Buna baxmayaraq, namizədlik və doktorluq dissertasiyaları hər bir mütəxəssisin formalaşmasında əhəmiyyətli istinad nöqtələri olduğu üçün bu səviyyəyə çatmış alimlərin sahələr və sahədaxili istiqamətlər üzrə paylanması, əldə olunmuş elmi nailiyyətlərin təhlili kadr hazırlığını kəmiyyət və keyfiyyət baxımından xarakterizə etməyə imkan verir.

Son illərdə Azərbaycanda elmi dərəcəyə yiyələnmiş mütəxəssislər barədə məlumatları İnformasiya Texnologiyaları İnstitutunda AMEA-nın müxbir üzvü R. Əliquliyevin rəhbərliyi altında hazırlanmış və yenidən çap edilmiş “Elmi kadr hazırlığı (monitorinq)” (“İnformasiya Texnologiyaları” nəşriyyatı, 2009, 142 s.) adlı məcmuədən əldə etmək mümkündür. Kitabda 2004-2008-ci illərdə Azərbaycanın müxtəlif akademik institutlarında, universitetlərdə bütün ixtisaslar üzrə müdafiə edilmiş namizədlik və doktorluq dissertasiyaları haqda statistik məlumatlar toplanıb. Bundan başqa, 2003-2008-ci və 2007-2008-ci illərdə aspirant və dissertantların institut və universitetlər, sahələr üzrə bölgüsü də verilib. Məcmuə elmi kadr hazırlığının təhlilində istifadə etdiyimiz məlumat bazalarından biridir.

Məqsədimiz 2004-2008-ci illərdə sahə və istiqamətlər üzrə kadr hazırlığını Azərbaycan elminin yuxarıda təyin edilmiş prioritet istiqamətləri ilə müqayisə etmək və beləliklə, elmi kadr hazırlığının Milli Strategiyanın tələblərinə nə dərəcədə cavab verdiyini aydınlaşdırmaqdır. Elmi tədqiqatların bütün istiqamətləri üzrə məlumatlar SCIMAGO qrupunun SCOPUS bazası əsasında tərtib etdiyi hesabatdan götürülüb. Hesabat 1996-2007-ci illərdə beynəlxalq elmi jurnallada çap olunmuş məqalə sayının analizinə əsaslanır. Məcmuədəki məlumatlarla SCIMAGO-nun hesabatının əhatə etdiyi zamanın bir-birinə uyğun gəlməsi çox əhəmiyyətlidir. İllər müxtəlif olsa da, toplanmış məlumat bazası, demək olar ki, eynidir.

“Elmi kadr hazırlığı (monitorinq)” kitabındakı məlumata əsasən Azərbaycanda namizədlik və doktorluq dissertasiyaları müdafiə etmiş mütəxəssislərin ilk 10 elm sahəsi üzrə paylanması belə olmuşdur: filologiya-376, tibb-325, texnika-231, iqtisad elmləri-223, biologiya-114, riyaziyyat və mexanika-106, tarix-105, hüquq-98, pedaqogika-98, fizika və astronomiya-90. 2007-2008-ci illərdə aspirant və dissertantlar isə ən çox aşağıdakı sahələrdə qəbul olunmuşlar: iqtisad elmləri-418, filologiya-410, texnika-283, hüquq-275, tibb-232, biologiya-228, tarix-168, yer elmləri-158, fizika-riyaziyyat-148, kimya-127.

Kadr hazırlığının indiki vəziyyətini və inkişaf dinamikasını elmi tədqiqatların prioritet sahələri ilə müqayisə etdikdə qəribə mənzərənin şahidi oluruq. Azərbaycan elminin məhsuldarlığı ilə fərqlənən istiqamətləri, prioritet sahələri ilə kadr hazırlığının intensiv aparıldığı sahələr bir-birindən kəskin sürətdə fərqlənirlər. Məhsuldar istiqamətlər siyahısında kimyaya aid üç, fizika və riyaziyyat üzrə hər birindən ikisi olmaqla 4 istiqamət yer aldığı halda, elmi kadr hazırlığında bu sahələr müvafiq olaraq 13-cü, 10-cu və 6-cı mövqelərdədir. Bu siyasətin yaxın gələcəkdə də dəyişməyəcəyi aspirant və dissertantların sahələr üzrə paylanmasından aydın görünür. Belə ki, bu qəbildən olan gənc tədqiqatçıların sayına görə fizika-riyaziyyat elmləri 9-cu, kimya

isə 10-cu yerdədir.

Kadr hazırlığının əsas problemlərindən biri təbiət, texnika elmləri ilə ictimai-siyasi və humanitar elmlər arasındakı nisbətənin ölkənin sosial-iqtisadi tələblərinə uyğun gəlməməsidir. “Elmi kadr hazırlığı (monitorinq)”na əsasən 2003-2008-ci illərdə ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi və humanitar elmlər üzrə cəmi 4334 aspirant və dissertant qəbul edilmişdir ki, bu da bütün başqa elm sahələrində olduğundan 1161 nəfər artıqdır. Namizədlik və doktorluq dissertasiyaları müdafiə etmiş mütəxəssis sayının təhlili də eyni nəticəyə gətirib çıxarır. Belə ki, təkcə filologiya, hüquq və pedaqogika sahəsində 572 dissertasiya müdafiə edildiyi halda, bu rəqəm fizika, riyaziyyat, kimya və biologiya üzrə toplam 377 olmuşdur.

Elmi kadr hazırlığının sahələrarası bölgüsündə yaranmış vəziyyət ciddi narahatlıq doğurur. Aydınır ki, heç kim Azərbaycan dilinin, mədəniyyət və tarixinin tədqiq olunmasının əleyhinə deyil. Bu istiqamətlər Milli Strategiyada da elmi tədqiqatların prioritetləri sırasında göstərilib. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, Azərbaycan neft, qaz, qiymətli metallar istehsal və ixrac edən ölkədir. Onun neft-kimya, müdafiə, maşınqayırma, elektronika kimi müasir sənaye sahələri var. Ölkə geniş energetika, dəmiryol, dünya əhəmiyyətli neft-qaz kəmərlərindən ibarət infraqururata malikdir. Azərbaycanda intensiv mülki və sənaye tikintisi aparılır. Əhalinin yüksək keyfiyyətli tibbi xidmətlə təmin edilməsi, ərzaq təhlükəsizliyi problemləri öz həllini tapmalıdır. Azərbaycan iqtisadiyyatının bütün bu sahələrini elmin son nailiyyətlərinə cavab verən tədqiqatlarla, layihələrlə, proqnoz və tövsiyələrlə təmin etmək qarşıda duran mühüm məsələlərdir. Bu vəzifələri yerinə yetirmək üçün AMEA-dan, sahə və layihə institutlarından, universitetlərin elmi-tədqiqat institut və laboratoriyalarından ibarət elmi təşkilatlar şəbəkəsi də mövcuddur. Fəaliyyətdə olan elmi strukturun imkanlarından səmərəli və məqsədyönlü şəkildə istifadə etməklə qarşıda duran problemlərin həllinə nail olmaq

mümkündür. Deyilənləri nəzərə alsaq texnika, tibb, təbiət elmləri üzrə hazırlanan elmi kadrların sayı digər sahələrdəkindən on dəfələrlə artıq olmalıdır.

Milli Strategiyanın elmi təşkilatlar və ictimaiyyət qarşısında qoyduğu vəzifələrdən biri də aparılan tədqiqatların, kadr hazırlığının keyfiyyətinin yüksəldilməsidir. Ümumiyyətlə, keyfiyyət məsələsi kifayət qədər mürəkkəb və hərtərəfli yanaşma tələb edən problemdir. Sovet İttifaqında elmi kadrların hazırlanması və attestasiyası eyni normativ sənədlər əsasında həyata keçirilirdi. Buna baxmayaraq, SSRİ-nin aparıcı universitetlərində təhsil almış və mərkəzi elmi-tədqiqat institutlarında təcrübə toplamış mütəxəssislərlə yerli elmi kadrlar arasında əhəmiyyətli keyfiyyət fərqləri mövcud idi. Müstəqilliyin ilk illərində istedadlı alimlərimizin bir hissəsi ölkəni tərk etmişdir. Onlar indi MDB-nin, ABŞ-ın və Avropa ölkələrinin universitetlərində, elmi institutlarında çalışırlar. Nəticədə Azərbaycanın elmi kadr potensialı zəifləmişdir ki, bu da özünü digər məsələlərlə yanaşı kadr hazırlığının keyfiyyətində də biruzə verir.

Hazırda ölkə üçün lazım olan elmi mütəxəssislərin əksəriyyəti yerli universitet və institutlarda hazırlanır. Bu prosesin keyfiyyətini qiymətləndirmək üçün SCIMAGO qrupunun hesabı kifayət qədər yararlıdır. Aydınır ki, sənəd təkcə aspirant və doktorantların deyil, sahə və istiqamətlər üzrə çalışan bütün alimlərin əsərlərinin təhlilinə əsaslanır. Buna baxmayaraq, müdafiə edilmiş namizədlik və doktorluq dissertasiyalarının sayı ilə müvafiq istiqamətlər üzrə beynəlxalq jurnallarda çap olunmuş məqalə sayının müqayisəli analizi elmdə kadr hazırlığının keyfiyyəti, orta statistik mütəxəssisin səviyyəsi haqda əsaslı mülahizələr yürütməyə imkan verir. Lakin belə təhlil hətta beynəlxalq səviyyədə təmsil olunmamış ixtisaslarda ayrı-ayrı parlaq mütəxəssislərin yetişməsinə istisna etmir.

Araşdıracağımız ilk elm sahəsi filologiyadır, çünki elmi kadrların yetişdirilməsində birincilik məhz bu sahəyə məxsusdur. Filologiya elmlərində ən çox mütəxəssis Azərbay-

can (112) və dünya ədəbiyyatı (57), Azərbaycan dili (48), folklorşünaslıq (36), ədəbiyyat nəzəriyyəsi (28) və german dilləri (22) ixtisasları üzrə hazırlanıb. Maraqlıdır ki, həmin dövrdə slavyan dilləri üzrə 17, sami dilləri üzrə 7 dissertasiya müdafiə edildiyi halda, türk dilləri ixtisası üzrə bu rəqəm cəmi 2-yə bərabər olub. Burdan belə nəticəyə gəlmək olar ki, biz öz dilimizdən başqa bütün türk dillərini öyrənib qurtarmışıq. Ölkəmizin türk dünyasında gedən inteqrasiya proseslərini dəstəklədiyi və vahid türk dilinin yaradılmasına böyük ehtiyac duyulduğu bir vaxtda elmimizin türk dillərinə belə soyuq münasibətinə haqq qazandırmaq mümkün deyil. Respublikamızdakı azsaylı xalqların dilləri də elmi tədqiqatlardan kənar qalıb: yəqin ki, bu dilləri xarici mütəxəssislər öyrənməlidir. Təsvir etdiyimiz mənzərə əvvəllər formalaşmış kadr potensialının özünüyenilmə prosesində yaranır: sovet dövründə Azərbaycanın milli maraqları nəzərə alınmadan hazırlanmış mütəxəssislər indi də tələb olunan ixtisaslar üzrə deyil, öz elmi istiqamətləri üzrə mütəxəssis hazırlamaqda davam edirlər. Bu kadrların hansı məqsədlər üçün yetişdirildiyi isə heç kimi maraqlandırmır.

İndi isə filologiya sahəsindəki mənzərəyə xarici müşahidəçi-alimin gözü ilə baxaq. Filologiya SCIMAGO-nun hesabatının “incəsənət və humanitar elmlər” bölməsində iki istiqamətlə təmsil olunub. Bu istiqamətlər “dil və linqvistika” və “ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslıq” adları altında verilib. Hesabat dilçilik və ədəbiyyat istiqamətlərində Azərbaycan elminin beynəlxalq səviyyədə heç bir məqalə ilə təmsil olunmadığını göstərir. Beləliklə, kənar müşahidəçi elmin adı çəkilən istiqamətlərinin ölkəmizdə təşəkkül tapmadığı qənaətinə gəlməlidir.

Filologiya elminə xas olan problemlər bütün ictimai-siyasi, humanitar elmlər üçün xarakterikdir. Tarix, hüquq, pedaqogika, psixologiya, fəlsəfə, sənətşünaslıq kimi sahələrdə beynəlxalq jurnallarda çap olunmuş məqalə tapmaq müşkül məsələdir. Məsələn, 12 ildə tarix üzrə 2, pedaqogika üzrə 2, psixologiya üzrə

1 məqalə çap edilmişdir. Hüquq, musiqi sənəti, fəlsəfə üzrə beynəlxalq səviyyədə elmi məqalə çap edilməyib. Buna baxmayaraq adı çəkilən sahələrdə 471 dissertasiya müdafiə olunmuş, daha 828 aspirant və dissertant isə qəbul edilmişdir.

İctimai-siyasi və humanitar elmlərdəki mövcud durum və yaranmış vəziyyətdən çıxış yolları bir neçə gün öncə Dövlət İdarəçilik Akademiyasında Prezident Administrasiyasının rəhbəri, akademik R. Mehdiyevin sədrliyi ilə keçirilmiş müşavirədə geniş müzakirə edilmişdir. Müşavirədə AMEA-da və universitetlərdə kifayət qədər elmlər doktoru və namizədi hazırlandığı, lakin onların ölkənin gələcək inkişaf strategiyasının elmi əsaslandırılması baxımından istifadəsiz qaldığı qeyd olunmuşdur. Müşavirədə qəbul edilmiş qərarların həyata keçirilməsi ilə ictimai və humanitar elmlərdə yuxarıda göstərilmiş problemlərin həllinə güclü təkan verəcəyinə inanırıq.

Kadr hazırlığında ikinci yeri tibb elmi tutur. Bu sahədə ən çox namizədlik və doktorluq dissertasiyalarının müdafiə edildiyi ixtisasların siyahısı belədir: cərrahlıq-45, stomatologiya-30, mamalıq və ginekologiya-27, pediatriya-24, onkologiya-20, daxili xəstəliklər-16, kardiologiya-16, epidemiologiya-16, travmatologiya və ortopediya-13, allerqologiya və immunologiya-13, anesteziologiya və reanimatologiya-10. Təbii ki, bu qədər dissertasiyanın müdafiə edildiyi sahə üzrə beynəlxalq elmi jurnallarda çoxsaylı məqalələrin çap olunduğunu gözləmək olardı. Təhlillər isə göstərir ki, 1996-2007-ci illərdə tibb elminin yuxarıda göstərilmiş ixtisaslarından kardiologiyada 7, cərrahiyyə, pediatriya, mamalıq və ginekologiya ixtisaslarının hər birində 1 elmi məqalə çap olunmuşdur. Digər ixtisaslar (stomatologiya, daxili xəstəliklər, immunologiya və allerqologiya, anesteziologiya və reanimatologiya, travmatologiya, epidemiologiya) üzrə isə beynəlxalq səviyyədə elmi məqalə qeydə alınmayıb. Başqa sözlə, 11 ixtisas üzrə beynəlxalq məlumat bazalarında 12 ildə cəmi 10 məqalə qeyd edilmişdir. Bir daha vurğulayaq ki, çap olunmuş məqalələr haqqındakı statistik məlumatlarda təkcə

aspirant və doktorantların deyil, onların elmi rəhbər və məsləhətçilərinin də məqalələri nəzərə alınıb. Bəs əgər həqiqətən müdafiə edilmiş dissertasiyalar yüksək demirik, normal səviyyədə olsaydı, onda beynəlxalq jurnallarda neçə elmi məqalə çap edilməliydi? Bu suala cavab tapmaq elə də çətin deyil. Tibb elminin 11 ixtisası üzrə beş il ərzində 205 namizədlik və 25 doktorluq dissertasiyası müdafiə edilib. Namizədlik dissertasiyaları üçün 1, doktorluq dissertasiyaları üçün isə 6 elmi məqalə tələbi ödənilsəydi, onda beynəlxalq jurnallarda ən azı 355 məqalə çap edilməliydi.

Elmi kadr hazırlığında üçüncü yerdə olan texnika elmlərində vəziyyət, bəzi ixtisaslar istisna olmaqla, başqa sahələrə nisbətən yaxşıdır. Belə ki, texnika sahəsinə aid olan elektrik və elektron mühəndisliyi; nəzarət və sistem mühəndisliyi ölkə elminin 10 məhsuldar istiqaməti arasındadır. Texnika sahəsində müdafiələr əsasən informatika, hesablama texnikası və idarəetmə (71), tikinti (39), maşınqayırma və maşınşünaslıq (21), aviasiya və raket-kosmik texnikası (20), energetika (19), aqromühəndis sistemlərinin proses və maşınları (18) ixtisasları üzrə edilmişdir. Bəzi texniki ixtisaslar üzrə elmi kadrların çox az hazırlanması isə narahatlıq doğurur. Məsələn, fövqəladə hallarda təhlükəsizlik (2), yeyinti sənayesinin texnologiyası (2), nəqliyyat, mədən və tikinti maşınqayırması (4), elektrotexnika (6), kimya texnologiyası (7) belə ixtisaslardandır. Ümumi göstəriciləri qənaətbəxş olan qruplara daxil edilmiş bəzi ixtisaslar üzrə də çox az mütəxəssis hazırlanmışdır. Sonuncular arasında istilik elektrik stansiyaları, onların energetik sistemləri və aqreqatları (1), ölçmə cihazları və metodları (1), hesablama maşınları, sistemlər və şəbəkələr (1) kimi ixtisaslar yer alır. İxtisasların adlarından da görünür ki, onlar iqtisadiyyatımızın inkişaf etməkdə olan sahələrinə aiddir. Bu ixtisaslar üzrə elmi kadr hazırlığı, lazım gələrsə xarici ölkələrin universitet və elmi-tədqiqat mərkəzlərində də aparıla bilər.

Texnika elmlərinə aid edilmiş ixtisaslar SCIMAGO-nun

hesabatında tamamilə və ya qismən “mühəndislik”, “energetika”, “kimya mühəndisliyi” və “kompüter elmləri” bölmələrinə daxil edilmişdir. Bu səbəbdən texnika üzrə xaricdə nəşr edilmiş əsər sayını qiymətləndirmək asan deyil. Əksər texniki ixtisasların yer aldığı mühəndislik sahəsi elmi məhsulun həcminə görə Azərbaycan elmində beşinci yerdədir. Texnika elmlərinin monitorinqi bir neçə ixtisas üzrə kadr hazırlığında keyfiyyətin aşağı olduğunu göstərir. Bu cəhətdən tikinti ixtisaslarını qeyd etmək yerinə düşər. Belə ki, tikinti sahəsinin bütün ixtisasları üzrə 39 dissertasiya müdafiə edilsə də, 12 ildə beynəlxalq jurnallarda sənaye tikintisi ixtisasında cəmi 36 məqalə çap olunmuşdur.

İqtisad elmlərində çoxsaylı dissertasiyalar müdafiə edilsə də kadr hazırlığının keyfiyyəti aşağıdakı məlumatlardan asanlıqla aydın olur. Bu sahədə müdafiələr ixtisaslar üzrə belə bölünüb: xalq təsərrüfatının iqtisadiyyatı və idarəedilməsi (137), iqtisadiyyatın riyazi və instrumental üsulları (33), iqtisadi nəzəriyyə (24), mühasibat uçotu, statistika (11), maliyyə, pul tədavi və kredit (10), dünya iqtisadiyyatı (8). Belnəlxalq mənbələr isə iqtisad elmləri sahəsində Azərbaycandan “Biznes, beynəlxalq menecment və mühasibat” bölməsinin innovasiyalar menecmenti istiqaməti üzrə 1, “müxtəlif istiqamətlər”ində isə 4 elmi məqalənin çap olunduğunu qeyd edib. İqtisad elmlərinin marketinq, mühasibat uçotu, maliyyə, menecmentin digər istiqamətləri üzrə beynəlxalq səviyyədə elmi məqalə qeyd edilməyib. Fikrimizcə, ölkə daxilində sahə üzrə elmi kadr hazırlığını minimuma endirmək, bu işdə üstünlüyü ABŞ və Qərbi Avropanın universitetlərinə vermək daha məqsəduyğundur.

Hazırlanmış elmi kadrların sayına görə biologiya beşinci mövqedədir. Say etibarilə hazırlanmış mütəxəssislər kifaqət qədərdir, lakin bu sözləri onların keyfiyyəti haqda demək çətindir. Biologiyada ən çox mütəxəssis fiziologiya (21), ekologiya (20), torpaqşünaslıq (20), biokimya (15) və mikrobiologiya (13) ixtisasları üzrə yetişdirilib. Sahə üzrə məqalələrin sayını təhlil

edərkən nəzərə alınmalıdır ki, biologiyanın Azərbaycanda qəbul edilmiş təsnifatı ilə beynəlxalq təsnifat sxemləri üst-üstə düşür. SCIMAGO-nun hesabatında biologiyanın bəzi istiqamətləri “aqrar elmlər və biologiya”, digərləri “biokimya, genetika, molekulyar biologiya” bölmələrində toplanıb. Özlüyündə belə yanaşma tərzii çox şeydən xəbər verir: biokimya, genetika, molekulyar biologiya beynəlxalq miqyasda o qədər inkişaf etmiş və əhəmiyyətli olmuşdur ki, artıq müstəqil elm sahəsi kimi qəbul edilir.

Biologiyada ən uğurlu nəticələr biokimya istiqamətinə aiddir. Belə ki, on iki ildə bu istiqamət üzrə 57 məqalə çap edilmiş və beş il ərzində ixtisas üzrə 15 elmi kadr hazırlanmışdır ki, bunu da normal göstərici hesab etmək mümkündür. Ən çox müdafiə fiziologiya ixtisasında qeyd edilsə də müvafiq elmi istiqamət üzrə 12 ildə cəmi 9, ekologiya və təkamül nəzəriyyəsində 12, mikrobiologiya üzrə 8, torpaqşünaslıq üzrə isə 4 məqalə qeydə alınıb. Aydınır ki, bu ixtisaslarda kadr hazırlığının keyfiyyəti dünya standartlarına uyğunlaşdırıma-lıdır.

Yüksək səviyyəli mütəxəssis hazırlığının problemlərindən biri də ölkə iqtisadiyyatı üçün lazım olan ixtisaslar üzrə elmi kadrların çox az sayda yetişdirilməsidir. Bu mənada diqqəti Strategiyada elmi tədqiqatların prioritetləri arasında göstərilən kənd təsərrüfatı elmlərinə aid ixtisaslara - ümumi əkinçilik (1), bitki mühafizəsi (1), meyvəçilik və üzümçülük (2), zootexnika (4), bitkiçilik (5) və baytarlığa (2) yönəltmək istəyirik. Ümumiyyətlə, beş ildə kənd təsərrüfatı üzrə cəmi 30 elmi mütəxəssis hazırlanmışdır ki, bu da kifayət hesab edilə bilməz. Kadr hazırlığında bir amil həmişə nəzərə alınmalıdır: gənc mütəxəssislər yeni, müasir istiqamətlərdə tədqiqat aparmaqla, dərslər deməklə yanaşı yaşlı nəsl nümayəndələrini əvəz etməlidirlər. Ona görə də, yuxarıdakı rəqəmlər elə də böyük deyil. Kənd təsərrüfatı elmlərində tədqiqatların səviyyəsi də beynəlxalq tələblərlə tam uzlaşmır. Beynəlxalq hesabatlar kənd təsər-

rüfatının bəzi sahələri və baytarlıq üzrə aşağıdakı sayda məqalə qeydə alıb: meşəçilik-3, baytarlıq-3, ərzaq sahəsi-8, su təsərrüfatı-10.

Narahatlıq doğuran bir məqam da coğrafiya sahəsində elmi kadr hazırlığının vəziyyətidir. Coğrafiyanın fiziki coğrafiya və biocoğrafiya, torpaq coğrafiyası (1); geomorfologiya və təkamül coğrafiyası (1); meteorologiya, iqlimşünaslıq (2); iqtisadi-sosial və siyasi coğrafiya (4); coğrafi və geoloji ekologiya (5) kimi mühüm ixtisasları üzrə çox az mütəxəssis hazırlanır. Ölkənin ekologiyasının, iqlimindəki dəyişikliklərin, onların fəsadlarının öyrənilməsi baxımından bu ixtisasların nə dərəcədə əhəmiyyətli olduğu dərin təhlilsiz də hamıya aydındır.

Nəhayət, Azərbaycan tarixinin öyrənilməsində əhəmiyyətli yeri olan arxeologiya haqqında. Respublikada arxeologiyanın inkişafına Prezident səviyyəsində diqqət yetirilir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu tərəfindən 2008-2009-cu illərdə aparılması nəzərdə tutulan arxeoloji ekspedisiyaların maliyyələşdirilməsi ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında” sərəncamı, tədqiqatlar üçün ayrılmış bir milyon manat vəsait deyilənlərin əyani sübutudur. Cənubi Qafqaz regionunda gedən geosiyasi proseslər fonunda arxeologiya sahəsində görülən işlər təkcə elmi yox, həm də siyasi və dövlətçilik kontekstində çox əhəmiyyətlidir. Aparılan tədqiqatların nəticələri mütləq beynəlxalq jurnallarda nəşr edilməli və dünya ictimaiyyətinin nəzərinə çatdırılmalıdır. Arxeologiyada kadr hazırlığının bugünkü vəziyyəti və beynəlxalq arenada təmsil olunma səviyyəimiz ürəkaçan deyil. Belə ki, 2004-2008-ci illərdə arxeologiya üzrə cəmi iki namizədlik dissertasiyası müdafiə edilmişdir. Beynəlxalq məlumat bazaları isə sahə üzrə elmi məqalə qeydə almayıb.

Elmi tədqiqatların perspektivli hesab edilən bəzi sahələrinə yaranmış vəziyyətə nəzər salmaq. Azərbaycanda nanotexnologiyalar sahəsi yenidən inkişaf etməyə başlayıb. Hazırda

nanotexnologiyalar üzrə elmi kadr hazırlığı AMEA-nın Fizika İnstitutunda və BDU-nun “Nanomaterialların kimyəvi fizikası” kafedrasında aparılır. Yaxın gələcəkdə bu sahə üzrə 5-7 namizədlik dissertasiyasının müdafiəsi gözlənilir. Nanotexnologiyalar bir-neçə elmin kəsişməsində yarandığından, ixtisas üzrə elmi dərəcələr də müxtəlif sahələri əhatə etməlidir. Hələlik isə, elmin bu istiqaməti elektronika ixtisasının tərkibində “Bərk cisim elektronikasası, radioelektron komponentlər, mikro və nanoelektronika” adı ilə yer alır. Elektronika ixtisası üzrə 4 dissertasiya müdafiə edilsə də, onların məhz nanoelektronikaya həsr edildiyinə əmin deyilik.

Materialşünaslıqda vəziyyət qənaətbəxş hesab edilə bilər. Belə ki, elektron, optik və maqnit materialşünaslıq Azərbaycan elminin 10 məhsuldar istiqamətləri sırasındadır. Başqa istiqamətlər üzrə çap olunmuş məqalə sayı da pis deyil: materialların kimyəvi xassələri -68, metallar və xəlitələr -44, polimerlər və plastik kütlələr-37. Təəssüf ki, biomateriallar istiqamətində elmi əsər nəşr edilməyib. Beynəlxalq səviyyədə materialşünaslıq elmi bizdə olduğundan daha geniş mənada başa düşülür. Belə ki, kimya, fizika, biologiyanın bəzi ixtisasları beynəlxalq praktikada materialşünaslıq elminə aid edilir. Azərbaycanda elmi ixtisasların qüvvədə olan bölgüsündə materialşünaslıq texnika elmlərinin tərkibinə daxildir. Bu ixtisas üzrə müdafiə edilmiş dissertasiyaların sayı isə 10-dur.

Dünya miqyasında perspektivli sayılan biotexnologiyalar və biomühəndislik üzrə elmi əsərlər çap olunur, lakin əldə edilmiş səviyyəni qiymətləndirmək çətin məsələdir. Respublikada nanobiotexnologiyalar sahəsində tədqiqatların aparılması haqda məlumatımız yoxdur. Ümumiyyətlə, ölkəmizdə hər bir perspektivli elm sahəsinin inkişaf etdirilməsi mümkün deyil. Aydındır ki, bunun üçün Azərbaycanın nə maddi, nə də insan resursları yetərlidir. Perspektivli istiqamətlər arasında seçim edilərkən ölkə elminin kadr potensialı, iqtisadiyyatın reallıqları nəzərə alınmalıdır. Fikrimizcə, materialşünaslıq, nanotexnologiyalar,

biotexnologiyalar, informasiya texnologiyaları perspektivli tədqiqat sahələri kimi seçilə bilər. Göstərilən istiqamətlər üzrə elmi kadr hazırlığında üstünlük xarici ölkələrin universitet və elmi mərkəzlərinə verilməlidir. Beləliklə, yeni elmi məktəblərin yaranmasına, ənənəvi məktəblərin isə müasirləşməsinə və güclənməsinə nail olmaq lazımdır. Xaricdə təhsil almış mütəxəssislərin qayıdaraq tədqiqatlarını Azərbaycanda davam etdirməsi, bilik və bacarıqlarını burada tətbiq etmələri üçün lazımı şərait formalaşmalıdır. Milli Strategiya çərçivəsində həyata keçirilməsi vacib olan məsələlərdən biri də yeni, müasir avadanlıqlarla təchiz olunmuş laboratoriyaların yaradılmasıdır. İstedadlı mütəxəssisləri Azərbaycana yalnız yüksək maddi təminat, dünya standartlarının tələblərinə cavab verən iş yerləri ilə cəlb etmək mümkündür.

Məlumdur ki, elmi kadr hazırlığında Ali Attestasiya Komissiyası (AAK) müstəsna yer tutur. Doğrudan da, AAK müdafiə edilmiş dissertasiyaların məlum tələblərə uyğunluğunu yoxlayır, işləri ekspertizaya göndərir, elmi dərəcə və adlar verir. Doktorluq dissertasiyalarının müdafiəsində bu nəzarət iki dəfə - dissertasiyaların müdafiəyə buraxılmasına icazə və müdafiədən sonra təsdiqləmə formalarında həyata keçirilir. Gətirdiyimiz faktlar sübut edir ki, komissiyanın işinin təkmilləşdirilməsinə ehtiyac var. İlk növbədə, dissertasiya işlərinin keyfiyyətinə qoyulan tələblər beynəlxalq standartlara yaxınlaşdırılmalıdır. Hazırda müdafiə üçün dissertasiyadakı nəticələrin bir hissəsinin mötəbər elmi jurnallarda çap olunması tələb olunur. Bu nəşrlərin siyahısı AAK tərəfindən təsdiq edilir. Təhlillərimiz nümayiş etdirir ki, praktikada bu jurnallar heç də həmişə yüksək səviyyəli olmur. Fikrimizcə, “mötəbər elmi jurnallar” anlayışı mütləq dəqiqləşdirilməli və o, “Tomson Rəyters Agentliyi tərəfindən indekslənen jurnallarda” ifadəsi ilə əvəzlənməlidir. Xüsusi olaraq qeyd edək ki, bu tələb istisnasız olaraq bütün elm sahələrinə şamil edilməlidir. Təklif olunan düzəliş redaktə xarakteri daşımır: onun tətbiqi keyfiyyətsiz

dissertasiyaların müdafiəsinin və təsdiqinin qarşısını effektiv şəkildə kəsə bilər. Xüsusilə yüksək səviyyəli elmi tədqiqatların müəlliflərinə doktorluq dissertasiyası yazmadan, formal prosedurlarsız AAK-nın ekspert və ya müdafiə şurasında məruzə ilə çıxış etməklə doktorluq elmi dərəcəsi verilə bilər. “Xüsusi yüksək səviyyə” isə AAK tərəfindən müəyyən edilməlidir. Yüksək səviyyənin göstəricisi kimi indeksləşən və təsir əmsali müəyyən həddi aşan jurnallarda çap olunmuş məqalələrin, müəllifin əsərlərinə verilmiş istinadların sayını və s. təklif etmək olar. Müəyyən keçid dövründən sonra, doktoranturanın ikinci pilləsində müdafiə proseduru, ümumiyyətlə, ləğv etmək və bütün iddiaçıların “xüsusilə yüksək səviyyə”nin parametrlərini ödəməsi məsələsini qaldırmaq olar. Eyni və ya analogi tələbləri dosent və professor elmi adlarının verilməsinə də şamil etmək mümkündür.

Dissertasiya işlərinin keyfiyyətinə olan tələbləri mahiyyət etibarilə sərtləşdirməklə yanaşı, mövcud sənədləşmə prosesini keyli dərəcədə sadələşdirmək lazımdır. Dissertasiyaların həcminə, yazılmasında istifadə olunan proqram-redaktorlara, ədəbiyyata istinadın verilməsi formalarına standart məhdudiyətlər aradan qaldırılmalıdır. Müxtəlif elm sahələrinin, jurnalların fərqli əhəmiyyətə və tələbləri olduğu üçün, bu kimi məsələlər dünya praktikasında qəbul edilmiş qaydalara uyğunlaşdırılmalıdır: filoloqla riyaziyyatçının əsərlərinə eyni meyarlarla yanaşmaq düzgün deyil. Müdafiə qaydalarının sadələşdirilməsi məqsədilə dissertasiya şuraları yanında elmi seminarların ləğv edilməsi məqsədəuyğun olardı. Təcrübə göstərir ki, müdafiə prosesinə seminarların demək olar ki, təsiri yoxdur. Belə aralıq, formal strukturların mövcudluğu müdafiə prosesini yalnız ləngidir, AAK-a təqdim olunan sənədlərin sayını artırır.

Komissiyanın fəaliyyəti başqa istiqamətlərdə də yenilənməlidir. Hər şeydən əvvəl ekspert şuralarının üzvləri seçilərkən onların ən azı AAK-in elmlər doktoru dərəcəsi almaq üçün qüvvədə olan tələbləri ödəməsi yoxlanılmalıdır. Əks təqdirdə, elmi

dərəcələri mövcud qaydaların olmadığı vaxtlarda almış mütəxəssislərin başqalarından nə isə tələb etməsi mənəvi çərçivələrə sığmır. Bu qaydalar tədricən elmi rəhbər və məsləhətçilərin təsdiqi zamanı da tətbiq edilməlidir.

Ali Attestasiya Komissiyası birbaşa Prezidentin tabeliyində olan qurumdur. Onun subyektiv amillərdən, kənar təsirlərdən uzaq olmaq üçün böyük imkanları var. Komissiyanın işində tam müxtəriyyəyə nail olmaq məqsədilə, müdafiə şuraları birbaşa AAK-ın nəzdində formalaşdırılmalı, müdafiələr isə AAK-ın binasında keçirilməlidir. Elmi əsərlərin müzakirəsinə razılığın verilməsi və başqa prosedur tədbirlər AAK və şura sədri tərəfindən həll edilməlidir. Ekspert və müdafiə şura üzvlərinin əməyini layiqincə qiymətləndirmək, MDB və digər ölkələrdən dəvət olunmuş ekspertlərin xərclərini ödəmək üçün AAK-nın kifayət qədər maliyyə imkanları olmalıdır. Onun elmin müasir istiqamətləri, aktual problemləri haqda hesabatları və tövsiyələri AMEA, universitetlər, müxtəlif elm fondları tərəfindən istifadə edilməlidir. Komissiya elmi ictimaiyyəti indekslənen jurnalların daim yenilənən siyahıları ilə tanış etməli, ölkə daxilində nəşr edilən jurnalların, fəaliyyət göstərən alimlərin reyting cədvəllərini yaratmalıdır. Bir sözlə, Komissiya icazə verən, təsdiqləyən orqandan Azərbaycan elminin analitik mərkəzinə çevrilməlidir.

Təhlillər elmi kadr hazırlığının plansız şəkildə aparıldığını, onun keyfiyyətinin ölkənin artmaqda olan tələblərini ödəmədiyini sübut edir. Respublikada tələbə və magistrlər kimi aspirant və dissertantların hazırlanması da yalnız büdcə vəsaitləri hesabına deyil, ödənişli əsaslarla da həyata keçirilir. Elmi kadr hazırlığı üzrə dövlət sifarişinin formalaşma mexanizmi belədir: institut və universitetlər aspirant və dissertant olmaq istəyən gənclərin ixtisaslar üzrə bölgüsünü aidiyyəti orqanlara çatdırır, onlar isə bu məlumatları ümimiləşdirərək dövlət strukturlarına göndərilir. Təsdiq edildikdən sonra elmi kadr hazırlığının parametrləri dövlət sifarişi kimi yerlərə qaytarılır.

Nəticədə, sifariş dövlətin maraqlarını deyil, müəyyən ictimai qrupların arzu-istəklərini əks etdirir və təsadüfə adamların elmi dərəcə almaları üçün imkanlar yaradır. Heç bir xidməti olmayan insanların yüksək elmi dərəcələrə yiyələnməsi cəmiyyətdə alim nüfuzunu aşağı salır, mənəvi aşınmalara yol açır. Belə hallara ictimai-siyasi və humanitar elmlərdə daha çox təsadüf edildiyindən bu sahələrdə kadr hazırlığına dövlət sifarişini kəskin azaltmaq lazımdır. İctimai-siyasi və humanitar elmlərə axının yüksək olduğunu nəzərə alaraq bu sahələrdə elmi kadr hazırlığının 80-90 faizini yüksək ödənişli əsaslarla aparmaq daha səmərəli olardı. Belə tədbirlər nəticəsində qənaət olunmuş vəsaitin hamısı, qazanılmış maliyyə resurslarının isə böyük hissəsi ölkə üçün strateji əhəmiyyətli istiqamətlərdə elmi kadr hazırlığına yönəldilə bilər.

Kadr hazırlığındakı çatışmazlıqlar elmin ümumi problemlərindən qaynaqlanır. Bəzən aspirant və dissertantlar üçün ayrılmiş yerlərə sənəd də verilmir. Vəziyyətin bu həddə qədər ağırlaşmasının əsas səbəbi elmi kadrların maddi təminatındakı problemlərdir. Gənclər yaşlı və orta nəsil nümayəndələri kimi sənətə sadıqlıq, fədakarlıq göstərməyə, nəyin bahasına olursa olsun elmi tədqiqatlarla məşğul olmağa razı deyillər. Onlar iqtisadiyyatın başqa sahələrində çalışan həmyaşıdlarından aşağı səviyyədə yaşamaq istəmirlər və bu mənada tam haqlıdırlar. Ona görə də, elmi yaradıcılıq dövlət tərəfindən ən yüksək səviyyədə dəstəklənməyincə, vəziyyətin yaxşılığa doğru dəyişəcəyini gözləmək lazım deyil.

Umid edirik ki, Milli Strategiya çərçivəsində həyata keçiriləcək islahatlar, dövlətin qayğısı Azərbaycan elminin inkişafında və yüksək ixtisaslı kadr hazırlığında dönüş nöqtəsi olacaq.

**“Azərbaycan” qəzeti, 26 noyabr 2009-cu il və
“Elm” qəzeti, 31 dekabr 2009-cu il**

AZƏRBAYCANDA FİZİKA VƏ RİYAZIYYAT ELMLƏRİNİN MÜXTƏLİF İSTİQAMƏTLƏR ÜZRƏ 1996-2007-ci İLLƏRDƏKİ İNKİŞAF DİNAMİKASI

Fizika və riyaziyyat kimi fundamental elmlərin inkişaf səviyyəsinin, bu elmlərdəki vəziyyətin dəyişmə dinamikasının təhlili hər bir ölkədə bütövlükdə elmin mövcud durumu və perspektivləri haqda fikir yürütməyə imkan verir. Şübhəsiz, bu fakt bütün təbiət və texniki elmlərin fizika və riyaziyyatın nailiyyətləri və metodlarından birbaşa bəhrələnməsi ilə izah olunmalıdır. Belə ki, texniki fənlərdə istifadə edilən hesablama üsulları, təbiət elmlərində tətbiq olunan avadanlıq və tədqiqat metodları mahiyyət etibarilə fizika və riyaziyyatın əldə erdiyi nəticələrin praktikada tətbiqindən başqa bir şey deyil. Bu baxımdan Azərbaycanda fizika və riyaziyyat elmlərinin indiki vəziyyətinin, onların müəyyən zaman kəsiyində inkişafındakı meyllərin araşdırılması elmimizin gələcəyini proqnozlaşdırmaq üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 4 may 2009-cu il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq olunmuş “Azərbaycan Respublikasında 2009-2015-ci illərdə elmin inkişafı üzrə Milli Strategiya”-sı, bu sənəddə nəzərdə tutulan islahatlar proqramı belə analizin əhəmiyyətini xeyli dərəcədə artırır. Məlumdur ki, Milli Strategiyanın əsas vəzifəsi elmimizin qarşısında duran problemlərin tez və effektiv şəkildə həllinə nail olmaq, elmin idarə olunmasının, maliyyələşdirilməsinin, mütəxəssis hazırlığının beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırmaqdır. İstənilən problemin həlli isə ilk növbədə onun hərtərəfli araşdırılmasından başlayır. Yalnız qərəzsiz, subyektiv faktorlardan maksimal dərəcədə uzaq olan təhlil gələcəkdə qəbul ediləcək qərarların səmərəliliyinə zəmanət verə bilər.

İxtiyari elm sahəsinin, sahədaxili istiqamətlərin vəziyyətini müxtəlif metodlarla araşdırmaq mümkündür. Məsələn, fizika və riyaziyyatın inkişaf dinamikasını öyrənmək məqsədilə bu

sahələr üzrə elmi dərəcəyəli mütəxəssislərin sayını, onun dəyişmə dinamikasını araşdırmaq mümkündür. Bu məqalədə qəbul edilmiş qiymətləndirmə sistemi başqa meyarlara söykənir. Belə ki, apardığımız araşdırma fizika və riyaziyyat üzrə 1996-2007-ci illəri əhatə edən dövrdə beynəlxalq jurnallarda çap olunmuş elmi məqalələrin, bu məqalələrə verilmiş istinadların təhlilinə əsaslanır. Hesab edirik ki, beynəlxalq jurnallarda çap olunmuş və deməli, beynəlxalq səviyyədə ekspert rəyindən keçmiş elmi əsərlər fizika və riyaziyyatda formalaşmış vəziyyətin daha gərcək mənzərəsini yaradır.

Araşdırmalar üçün tələb olunan informasiyanı beynəlxalq məlumat bazalarından əldə etmək olar. Beynəlxalq praktikada elmin müəyyən sahələri üzrə ixtisaslaşan məlumat mənbələri mövcuddur. Onlardan istifadə etməklə hər bir alimin məqalələri, bu məqalələrə verilmiş istinadlar haqda məlumat əldə etmək mümkündür. Riyaziyyat sahəsində Amerika Riyaziyyat Cəmiyyətinin *MathSciNet* [*American Mathematical Society, www.ams.org*], Avropa Riyaziyyat Cəmiyyəti və Almaniya Universitetlərinin birgə saytı *Zentralblatt MATH* [*www.zentralblatt-math.org/zmath/en/*], nüvə və yüksək enerjilər fizikası istiqamətində ABŞ-ın Stenford Universitetindəki “Stenford Xətti Sürətləndirici Mərkəzi”nin (*SLAC*)[*Stanford Linear Accelerator Center, www.slac.stanford.edu*] bazaları belə məlumat mənbələri rolunu oynaya bilər. Üstünlüklərinə baxmayaraq, konkret sahə və istiqamətlərə görə ixtisaslaşan məlumat bazaları müxtəlif prinsiplər əsasında tərtib olunurlar. Məsələn, əgər *MathSciNet* yalnız Amerika Riyaziyyat Cəmiyyəti tərəfindən tanınan jurnallardakı məqalələri və istinadları nəzərə alırsa, *SLAC* hətta çap olunmamış, elektron arxivdə yerləşdirilmiş məlumatları da qeyd edir. Nəticədə, *MathSciNet*-dən riyaziyyatın müəyyən istiqaməti və riyaziyyatçı alim haqda əldə olunmuş məlumat *SLAC*-in fizika üzrə və fizik barədə verdiyi məlumata ekvivalent sayıla bilməz. Ona görə də, bu məlumatları müqayisə etmək düzgün olmazdı. Elm sahələrinin

müqayisəli analizini aparmaq üçün informasiya eyni mənbədən götürülməlidir.

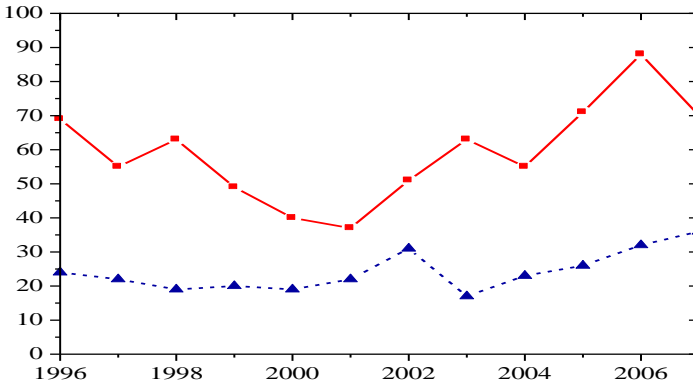
Belə məlumat mənbələrindən ən mötəbəri **Tomson Røyters Agentliyinin Elmi İnformasiya İnstitutunun (ISI)** hesabatlarıdır [*Thomson Reuters, www.thomsonreuters.com*]. Tomson Røyters tərəfindən indekslənen və elmin bütün sahələrini əhatə edən təxminən 8000 elmi jurnal, burada çap olunmuş məqalələr müqayisəli təhlil aparmağa imkan verir. Lakin Tomson Røyters jurnalların keyfiyyətinə sərt tələblər qoyur. Belə yüksək səviyyəli jurnallarda çap olunmaq isə kifayət qədər çətin məsələdir. Azərbaycanda elmin indiki vəziyyətində yalnız **ISI** jurnallarındakı məqalələrə istinadən nəticə çıxarmaq, fikrimizcə hələ tezdir. Məhz bu səbəbdən, biz Tomson Røytersdən daha çox jurnal və konfrans materiallarına əsaslanan **SCOPUS** bazasından [*SCOPUS, www.info.scopus.com*] istifadə edəcəyik. Qeyd etmək yerinə düşər ki, **Tomson Røyters** və **SCOPUS** məlumat bazalarından elmi jurnalların qiymətləndirilməsi zamanı [*F.Ə. Əliyev, Ş.S. Ağayev, Elmi nəşrlərin qiymətləndirilməsi: mövcud vəziyyət və perspektivlər, "Elm" qəzeti, №1-2, 21 yanvar 2009*] və Azərbaycanda elmin prioritet sahələrini müəyyən edərkən [*F.Ə.Əliyev, Ş.S. Ağayev, Azərbaycanda elmin mövcud və gələcək prioritetləri, "Elm" qəzeti, №25-26, 31 avqust 2009*] istifadə edilmişdir.

SCOPUS elmin bütün sahələrinə həsr edilmiş və məqalələri hərtərəfli rəy prosesindən keçən 16500 jurnal, 350 kitab seriyası, konfrans materialları əsasında formalaşan informasiya bazasıdır. Bizdə olan məlumata görə **SCOPUS** bazasında respublikamızdan "*Azərbaycan Tibb Jurnalı*" qeydiyyatdan keçib. 2009-cu ildə Rəhbərlik və İnformasiya Texnologiyaları nazirliyi, BDU-nin Tətbiqi Riyaziyyat ETİ və Milli EA tərəfindən birgə nəşr edilən beynəlxalq "*Applied and Computational Mathematics*" jurnalı da SCOPUS-da qeydiyyata düşüb. Lakin bu jurnalın məqalələri müvafiq hesabatlarda yalnız gələn ildən nəzərə alınacaq. Başqa sözlə, fizika və riyaziyyat üzrə

aparılacaq analizə ölkə daxilində çap olunmuş elmi məqalələrin heç bir təsiri ola bilməz.

İspaniya Universitetlərinin təsis etdiyi **SCIMAGO** tədqiqat qrupu **SCOPUS** məlumat bazasına əsaslanaraq maraqlı nəticələr əldə etmişdir [**SCIMAGO group, www.scimagojr.com**]. Qrupun hazırladığı hesabatda 233 ölkənin, 10 regionun elmin bütün sahələri və istiqamətləri üzrə 1996-2007-ci illəri əhatə edən nəticələri toplanıb. Sənəddən istifadə etməklə ölkələrin, regionların ayrılıqda və ya müqayisəli analizini aparmaq mümkündür.

Azərbaycan Şərqi Avropa regionuna daxil edilib. Bu regiona Azərbaycandan başqa Rusiya, Ukrayna, Belarus, Moldova, keçmiş SSRİ-nin Baltikyanı və Cənubi Qafqaz respublikaları da daxil olmaqla cəmi 23 ölkə aiddir. Sənəddə 12 il ərzində Azərbaycan alimlərinin fizika üzrə 711, riyaziyyat üzrə isə 291 məqalə çap etdirdikləri göstərilir. Bu nəticələrə istinad etsək fizikadakı durumun riyaziyyata nisbətən daha yaxşı olduğunu

Şəkil 1

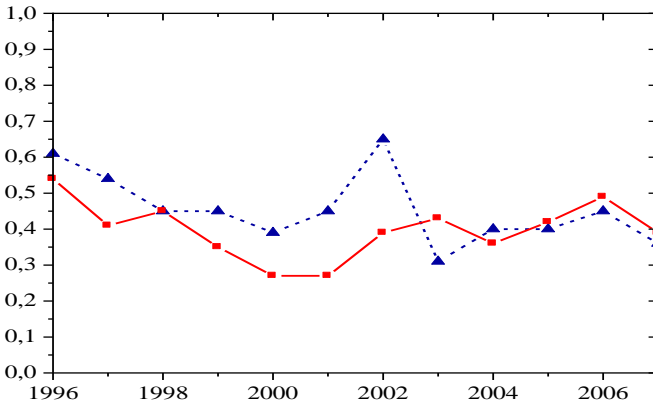
görürük. Əlbəttə, bu zaman fizika sahəsində çalışan alimlərin sayı və aparılan tədqiqatların xarakteri də nəzərə alınmalıdır.

Fizika və riyaziyyat sahələrində çap olunmuş elmi işlərin

illər üzrə paylanması maraqlı nəticələr çıxarmağa imkan verir.

1 -ci şəkildə sahələr üzrə çap olunmuş elmi məqalələrin dəyişmə dinamikası göstərilib (■-fizika, ▲-riyaziyyat). Şəkildən görünür ki, riyaziyyat üzrə işlərin illərə görə paylanması daha sabitdir və sahə 2003-cü ildən başlayaraq yüksələn xətt üzrə inkişaf edir. Bu inkişafın rəqəmsal göstəricisi isə belədir: baxılan zaman kəsiyinin son ilindəki (2007) məqalə sayı ilk ildəki (1996) saydan 1.5 dəfə çoxdur. Fizikada bu göstərici 1.02-dir. Başqa sözlə fizikada “stabil” durğunluq müşahidə edilir.

Gətirilmiş rəqəmlər Azərbaycanda fizika və riyaziyyatın ümumi vəziyyəti haqda müəyyən təsəvvür yaradır. Lakin bu elmlərin dünya və regiondakı vəziyyəti, inkişaf dinamikası nəzərə alınmadan aparılmış analiz öz-özlüyündə çox da maraqlı və informatik ola bilməz. Bu baxımdan 2-ci və 3-cü şəkillərdə verilmiş informasiya böyük əhəmiyyət kəsb edir.

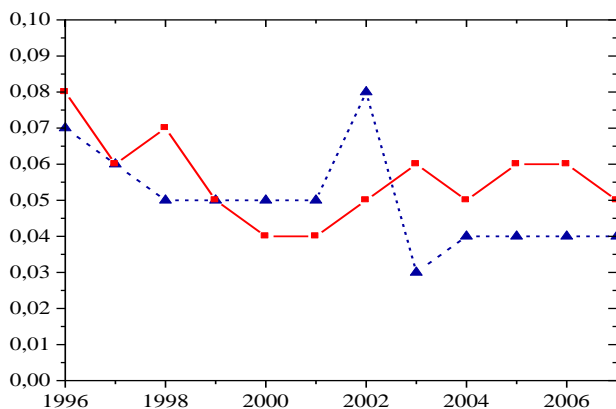

Şəkil 2

Fizika və riyaziyyat sahələrində Azərbaycan alimlərinin elmi işlərinin Şərqi Avropa regionundakı payı (faizlə) 2-ci, dünyadakı payı (faizlə) isə 3-cü şəkildə qrafiklərlə verilmişdir.

Şəkillərdən aydın olur ki, 1996-2007-ci illərdə hər iki elm

sahəsi region və dünya çapında tənəzzülə uğramış, mövqelərimiz zəifləmişdir. Həqiqətən də, əgər 1996-cı ildə fizika və riyaziyyat sahələrində regiondakı payımız ümumi “elmi məhsulun” müvafiq olaraq 0.54 və 0.61 faizini təşkil edirdisə, 2007-ci ildə bu göstəricilər azalaraq 0.47 və 0.39-a qədər enmişdir. Dünya elmi kontekstində də vəziyyət eynidir: araşdırılan sahələr üzrə 1996-cı ildə dünya elmindəki payımız 0.07 (riyaziyyat) və 0.08 (fizika) faiz olmuşdusa, 2007-ci ilin eyni göstəriciləri belədir: riyaziyyatda 0.04, fizikada 0.05 faiz. Riyaziyyatda 2002-ci ildə qeydə alınmış yüksəliş ümumi mənzərəni dəyişmək iqtidarında deyil.

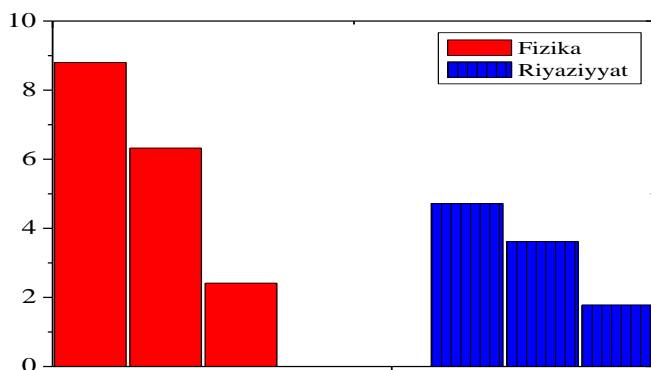

Şəkil 3

Region və dünya miqyasında fizika sahəsində nisbi geriləmənin mahiyyəti kifayət qədər aydındır. Doğrudan da, bu sahədə çap olunmuş elmi işlərin sayı, demək olar ki, dəyişməz qalsa da region və dünya elmində inkişaf dayanmamış və nəticədə sahə üzrə nisbi payımız azalmışdır. Yuxarıda riyaziyyatdakı artım haqqında məlumat vermişdik. Lakin qeydə alınmış artım region və dünya elminin riyaziyyat sahəsindəki yüksəlişindən geri qaldığı üçün yenə də mövqelərimiz

itirilmişdir. Dünya ölkələrində riyaziyyatda müşahidə olunan artımı dəyərləndirmək üçün Türkiyənin təcrübəsinə müraciət edə bilərik. Təhlillər göstərir ki, bu ölkədə 1996-2007-ci illərdə riyaziyyat sahəsində beynəlxalq səviyyədə çap olunmuş məqalə sayındakı artım 5.9 dəfə olmuşdur. Bu isə o deməkdir ki, region və dünya miqyasında Azərbaycan elminin fizika və riyaziyyat kimi mühüm və fundamental sahələrinin ən azı yerini qorumaq üçün alimlərin daha məhsuldar işinə nail olmaq lazımdır.

Fizika və riyaziyyat sahələrində ölkəmizdə formalaşmış və beynəlxalq səviyyədə böyük əhəmiyyət kəsb edən başqa makrogöstəricilərə nəzər salaq. Bunlar arasında ən önəmlisi elmi məqalələrə verilmiş istinadların sayıdır. Elmi nəticəyə istinaq vermək, onu yeni tədqiqatlarda istifadə etmək həmin nəticənin əhəmiyyətinin təsdiqi deməkdir. Sözsüz ki, bəzən məqalələrdə səhv nəticələr də çap olunur. Belə hallarda elmi mətbuatda gedən mübahisələr əsnasında digər tədqiqatçıların tənqidi, mənfi istinadlarına rast gəlmək mümkündür.

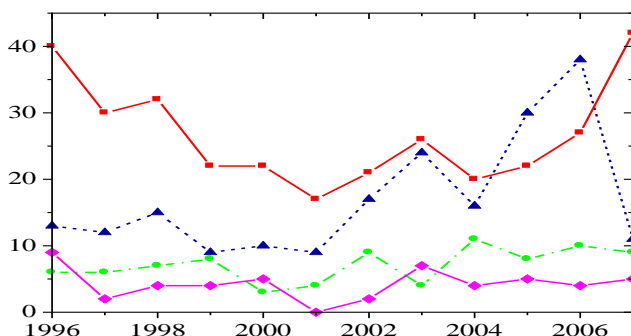

Şəkil 4

Lakin mənfi istinadlar ümumi mənzərənin çox cüzi hissəsini təşkil edir, çünki adətən səhv nəticələrə umimiyyətlə istinad verilmir.

Bu səbəbdən məqaləyə verilmiş istinad beynəlxalq praktikada yüksək keyfiyyətin göstəricisi kimi qədul edilir. Elm sahələrinin, istiqamətlərin və alimlərin reyting siyahıları tərtib olunarkən bu göstəriciyə xüsusi diqqət verilir.

1996-2007-ci illərdə fiziklərimizin çap etdirdikləri məqalələr 1715 istinad toplamışdır ki, bunların da 624-ü müəlliflərin özləri tərəfindən verilmişdir. Fizika sahəsində hər məqaləyə orta hesabla 2,41 istinad düşür. Sahə üzrə **Hershi** indeksi 17 olmuşdur. Başqa sözlə, baxılan dövrdə azərbaycan fizikləri ən azı 17 istinad toplamış 17 məqalə çap etdirmişlər. Riyaziyyatda bu göstəricilər belədir: bütün istinadların sayı 519, müəlliflərin öz işlərinə verdikləri istinadlar 182, bir məqaləyə düşən orta istinad göstəricisi 1.78, sahənin **Hershi** indeksi 11 olmuşdur. Bu nəticələrin nə dərəcədə qənaətbəxş olduğunu müəyyən etmək məqsədilə dünya və regionda fizika və riyaziyyat üzrə çap edilmiş məqalələrin orta istinad göstəricilərinə müraciət edək. 1996-2007 illərdə dünya miqyasında bu parametrlər fizika üzrə 8.8, riyaziyyat üzrə 4.72, region miqyasında isə fizika sahəsində 6.32, riyaziyyatda 3.62 olmuşdur.

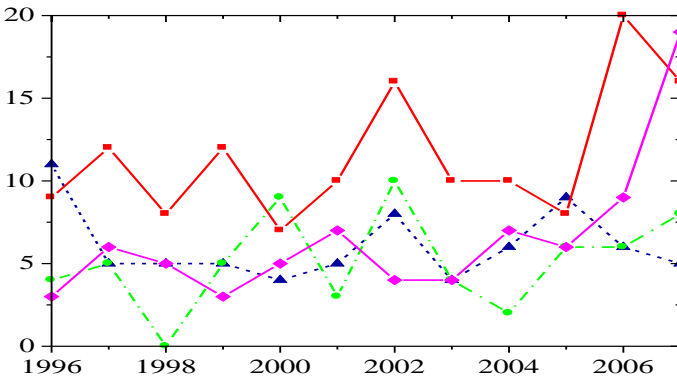
Şəkil 5

Əlavə araşdırmasız da aydındır ki, ölkədaxili göstəricilər beynəlxalq səviyyədən xeyli aşağıdır (bax, şəkil 4.). Fizika və riyaziyyatdakı mövcud vəziyyətin qlobal nöqtəyi-nəzərdən

təhlilini verdirdək sonra istiqamətlər üzrə daha ətraflı araşdırma aparmaq olar.

Beləliklə, məqsədımız hər bir elm sahəsində kifayət qədər yüksək sahədaxili paya malik olan istiqamətləri müəyyənləşdirməkdir. **SCIMAGO** qrupunun hesabatında fizika və astronomiya elmi akustika və ultrasəs fizikası; astronomiya və astrofizika; atom, molekulyar fizika və optika; kondensə olunmuş maddə fizikası; fiziki eksperiment vasitələri (instrumentation); nüvə və yüksək enerjilər fizikası; radiasiya fizikası; statistik və qeyri-xətti fizika; səth fizikası istiqamətlərinə bölünmüş, fizikanın bütün başqa bölmələri isə “müxtəlif istiqamətlər” adı altında toplanmışdır. Şəkil 5-də ölkəmizdə fizikanın dörd ən məhsuldar sahələrinin illər üzrə göstəriciləri verilib (■-“müxtəlif istiqamətlər”, ▲-kondensə olunmuş maddə fizikası, ●-nüvə və yüksək enerjilər fizikası, ◆-fiziki eksperiment vasitələri).

Digər istiqamətlərdə aşağıdakı nəticələr əldə edilmişdir: 1996-2007- ci illər ərzində akustika və ultrasəs fizikasında 1;

Şəkil 6

radiasiya fizikası istiqamətində 4; səth fizikası istiqamətində 8; astro-nomiya və astrofizikada 13; statistik və qeyri-xətti fizi-

kada 17; atom, molekulyar fizika və optika üzrə isə 41 elmi məqalə çap edilmişdir.

SCIMAGO-nun hesabatında riyaziyyat cəbr və ədədlər nəzəriyyəsi, riyazi analiz, tətbiqi və hesablama riyaziyyatı, optimallaşdırma və idarəetmə üsulları, həndəsə və topologiya, riyazi fizika, riyazi modelləşdirmə (modeling and simulation), ədədi üsullar, riyazi statistika və ehtimal nəzəriyyəsi, kompüter elmləri kimi istiqamətlərə bölünür. Fizikada olduğu kimi, riyaziyyatda da bütün başqa tədqiqatlar “müxtəlif istiqamətlər” adı altında cəmlənir. Respublikamızda riyaziyyatın stabil yaxşı nəticələr göstərən istiqamətləri “müxtəlif istiqamətlər”, tətbiqi və hesablama riyaziyyatı, riyazi fizika və riyazi analizdir. 6-cı şəkildə riyaziyyatın məhsuldar istiqamətlərinin nəticələri göstərilir. (■-“müxtəlif istiqamətlər”, ▲-riyazi fizika, ●-riyazi analiz, ◆- tətbiqi və hesablama riyaziyyatı). Digər istiqamətlərdə aşağıdakı nəticələr əldə olunub: 12 il ərzində cəbr və ədədlər nəzəriyyəsində 3, optimallaşdırma və idarəetmə üsulları üzrə 3, riyazi statistika və ehtimal nəzəriyyəsində 5, riyazi modelləşdirmə üzrə 6, ədədi üsullar istiqamətində 9, kompüter elmlərində 14 elmi məqalə çap olunmuşdur. Həndəsə və topologiya istiqamətində beynəlxalq səviyyədə çap olunmuş elmi məqalə qeyd alınmayıb.

Yuxarıdakı göstəricilərinin analizi optimistik nəticələr çıxarmağa imkan vermir. Hər şeydən əvvəl alimlərimizin elmi məhsuldarlığının aşağı olması narahatlıq hissi doğurur. Fizika və riyaziyyat elmlərində ölkədaxili məhsuldarlığı qiymətləndirmək çətin məsələ deyil. Milli Strategiyada gətirilmiş məlumatlara istinad etsək, Azərbaycanda fizika-riyaziyyat elmləri doktorları və namizədlərinin ümumi sayı 1289 nəfərdir. Bu kədr potensialının böyük hissəsi akademik institutlarda, universitet və akademiyalarda çalışır. Fizika və riyaziyyat üzrə 12 ildə beynəlxalq elmi jurnallarda çap olunmuş toplam məqalə sayını isə asanlıqla müəyyən edə bilərik: bu rəqəm 1002-yə bərabərdir. Apardığımız təhlil orta statistik Azərbaycan fiziki və ya

riyaziyyaçasının 15 ildə cəmi 1 elmi məqalə çap etdirdiyini göstərir! Elmimizdə fəallığı ilə seçilən, müntəzəm surətdə beynəlxalq jurnallarda əsərlər nəşr etdirən xeyli sayda alimin olduğunu da nəzərə alsaq, 1289 nəfərin əhəmiyyətli hissəsinin elmi proseslərdən kənar qaldığını iddia edə bilərik. Məhsuldarlığı bu səviyyədə olan toplumun böyük elmi nailiyyətlər əldə edəcəyinə inanmaq çətindir. Elmi tədqiqatların keyfiyyəti də yüksəkdilməlidir: məqalələrə verilən istinadların təhlili bu sahədə böyük problemlərin olduğunu təsdiq edir.

Başqa bir problem fizika və riyaziyyatın hətta məhsuldar hesab etdiyimiz istiqamətlərində belə, nəticələrin illər üzrə dəyişmə dinamikasındakı sıçrayışlardır. Şəkillərdən də görünür ki, 1998-ci və 2001-ci illərdə müəyyən istiqamətlər üzrə ümumiyyətlə məqalə çap edilməyib. Çap olunmuş məqalələrin mütləq sayı da çox aşağıdır. Bu isə o deməkdir ki, reallıqda həmin istiqamətlər üzrə yüksək səviyyədə yalnız bir neçə istedadlı alim çalışır. Onlardan bəzilərinin fəallığının zəifləməsi elmi istiqamətin göstəricilərinə dərhal təsir edir. Təsadüfi amillərdən asılı olduğu üçün, elmi istiqamətlərdə gələcəkdə yaranacaq vəziyyəti proqnozlaşdırmaq mürəkkəb məsələyə çevrilir.

Azərbaycanda fizika və riyaziyyatda mövcud olan problemlər bütün digər elm sahələrinə də xasdır. Onlar arasında ən başlıcaları elmin maliyyələşməsinin tələb olunan səviyyədən aşağı, elmi kadrların orta yaş həddinin isə müvafiq dünya göstəricisindən yuxarı olmasıdır. Gənc nəsildə elmə marağın azalması da gələcəkdə böyük çətinliklərlə üzləşəcəyimizdən xəbər verir. Azərbaycan elminin bu və digər problemləri “Azərbaycan Respublikasında 2009-2015-ci illərdə elmin inkişafı üzrə Milli Strategiya”-sında ətraflı şəkildə araşdırılıb. Milli Strategiyanın həyata keçirilməsi nəticəsində elmin maddi-texniki və informasiya təminatı yaxşılaşmalı, alimlər aktual elmi tədqiqatlara yönəldilməli, onların sosial müdafiəsi və maddi durumu əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşmalıdır. Ümiq

edirik ki, keçiriləcək islahatlar, tətbiq olunacaq yeniliklər bütün sahələr kimi fizika və riyaziyyat elmlərinin də inkişafında dönüş nöqtəsi olacaq.

“Elm” qəzeti, 17 noyabr 2009-cu il

İCTİMAİ VƏ HUMANİTAR ELMLƏR: PRIORİTETLƏR, TƏDQİQATLAR, NƏŞRLƏR

Müasir dünyada elm, texnika, mədəniyyət sahələrində gedən inteqrasiya prosesləri obyektiv olaraq millətlər, dövlətlər arasındakı fərqləri aradan qaldırmaq, yekcins dünya formalaşdırmaq istiqamətində işləyir. Qloballaşan dünya yekcinsdir, ona görə ki, müasir informasiya-kommunikasiya texnologiyaları qitələr, ölkələr arasındakı məsafəni yox edir, müxtəlif xalqları ümumi virtual məkanda birləşdirir, çünki indi hamı eyni internet şəbəkəsindən, məlumat bazalarından istifadə edir. Gündəlik həyatımızda faydalandığımız müasir texniki vasitələr, avadanlıqlar da müxtəlif ölkə alimlərinin, mühəndislərinin birgə əməyinin nəticəsi, transmilli korporasiyaların məhsullarıdır. Eyni zamanda dünya rəngarəngdir, çünki hər bir xalq dünyanın ümumi iqtisadi, siyasi, elmi və mədəni məkanına özünün tarixi keçmişindən qaynaqlanan fəlsəfi görüşləri, milli təfəkkürü, dili, ədəbiyyatı, musiqisi və folkloru ilə daxil olur. Bu məkanda hamıya yer var, lakin hər bir xalqın tutduğu mövqe onun fərdlərinin və ümumilikdə toplumun istedadından, fəallığından asılıdır.

Azərbaycan Respublikası müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra dünya birliyinə inteqrasiya yolunda əhəmiyyətli məsafə qət etmişdir. Bu inteqrasiya əsasən müxtəlif beynəlxalq təşkilatlara üzvlük və beynəlxalq iqtisadi layihələrdə iştirak formasında təzahür edir. Həqiqətən də, Azərbaycan Respublikasının daxil olmadığı mühüm beynəlxalq təşkilat tapmaq qeyri-mümkündür. Aparılan islahatlar nəticəsində ölkənin son illərdəki iqtisadi inkişafı isə onu regionun aparıcı dövlətinə çevirib: Azərbaycan hazırda dünya əhəmiyyətli enerji, nəqliyyat layihələrinin təşkilatçısı və əsas iştirakçısıdır. Lakin iqtisadiyyatda keçid dövrünün yekunlaşması ilə birlikdə dünya iqtisadiyyatına, elm və təhsilinə, mədəniyyətinə, siyasətinə inteqrasiya problemlərinin mahiyyəti də dəyişir. Səthi, görüntü xatirinə atılan

addımlar, yeni forma arxasında köhnə məzmunun gizlədilməsi artıq nə cəmiyyəti, nə də dövləti qane edir. Başqa sözlə, cəmiyyət özünün bütün sosial təbəqələri, ictimai institutları, siyasi və dövlət qurumları ilə birlikdə köklü islahatlara hazır kimi görünür.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin imzaladığı “Azərbaycan Respublikasında 2009-2015-ci illərdə elmin inkişafı üzrə Milli Strategiya” və onun həyata keçirilməsi ilə bağlı “Tədbirlər Planı”na da məhz bu prizmadan baxmaq lazımdır. Milli Strategiya elmimizin genişmiqyaslı, hərtərəfli və dərin islahatlarını nəzərdə tutan çox mühüm sənəddir. Azərbaycan elmini indiki böhran vəziyyətindən çıxarmaq üçün sənəddə mövcud problemlərin həlli yolları, müddət və icraçıları göstərilir, dövlət təşkilatları, AMEA və universitetlər qarşısında konkret vəzifələr qoyulur. İslahatlar Azərbaycan elminin struktur və idarəedilməsinin, maliyyələşmə sxemlərinin, akademik institut və universitetlərdə aparılan tədqiqatların mövzu və səviyyəsinin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmasını nəzərdə tutur.

Planlaşdırılan islahatların müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsi üçün ilk növbədə, Azərbaycan elminin prioritet istiqamətləri müəyyənləşdirilməlidir. Təbiət və texniki elmlərdə prioritetlərin qəbul edilməsi bir çox amildən asılıdır. Belə ki, ölkədəki təbii ehtiyatların xarakteri və həcmi, iqtisadiyyatın aparıcı sahələrinin mövcud strukturu, elm və texnikanın inkişaf istiqamətləri haqda beynəlxalq mərkəzlərin proqnozları və nəhayət, müxtəlif sahələr üzrə formalaşmış məktəblərin vəziyyəti müvafiq prioritetləri, demək olar ki, birqiymətli şəkildə müəyyən edir. Təbiət və texniki elmlərin ənənəvi tədqiqat sahələrində problemlər daim yeniləşdiyi kimi, fundamental kəşflər nəticəsində qısa müddət ərzində tamamilə yeni istiqamətlərin meydana çıxması da mümkündür: tarix boyu belə kəşflər və elmi-texniki inqilablar çox olmuşdur. Deməli, dünya elmindəki kəşflərdən asılı olaraq prioritetlər də dəyişməli, yenilənməlidir.

İctimai və humanitar elmlərdə vəziyyət bir qədər fərqlidir. Bu sahələrdə elmi metodlar, texniki vasitələr, nəzəriyyələr yenilənir, lakin gözlənilməz tədqiqat sahəsinin yaranma ehtimalı təbiət elmlərinə nisbətən azdır. Qərribə də olsa, ictimai və humanitar elmlərin bu xüsusiyyəti prioritetlərin seçimini asanlaşdırır. Milli Strategiyanın təhlili bu sahədə prioritet istiqamətlərin müəyyənləşdirilməsinə çox yardım edir. Belə ki, sənəddə sovet dövründə ictimai və humanitar elmlərdə əldə olunmuş nailiyyətlər qeyd edilir. Bu nailiyyətlərin nədən ibarət olduğunu və onlara verilmiş qiyməti bir daha xatırlamağı faydalı hesab edirik. Beləliklə, qazanılmış nailiyyətlər sənəddə aşağıdakı kimi ümumiləşdirilir:

1. Xalqımızın etnogenezinin, arxeologiyasının, etnoqrafiyasının, siyasi, sosial-iqtisadi tarixinin və tarixşünaslığının tədqiqi;

2. Orta əsr azərbaycanlı filosof və mütəfəkkirlərin ərəb, türk və fars dillərində çap olunmuş əlyazmalarının, zəngin irsinin tədqiqi;

3. Azərbaycan xalqının fəlsəfi və ictimai-siyasi fikrinin və onun əsas inkişaf mərhələlərinin tədqiqi;

4. İctimai-ədəbi fikir tarixinin, ədəbiyyatşünaslığın əsas məsələlərinin, ədəbiyyat tarixinin tədqiqi;

5. Zəngin Azərbaycan folklorunun toplanması, kataloqlaşdırılması, təsnifatı, nəşri və tədqiqi;

6. Tarixi milli memarlıq məktəblərinin öyrənilməsi, müasir memarlıq məktəblərinin yaradılması, memarlıq abidələrinin bərpası sahəsində tədqiqatların və sənətşünaslıq elminin inkişafı;

7. Ənənəvi milli musiqi mədəniyyətinin öyrənilməsi, müasir peşəkar musiqişünaslıq məktəbinin yaradılması;

8. Azərbaycan dilinin, ədəbi dil tarixinin, dialektlərinin tədqiqi, izahlı, tərcümə və terminoloji lüğətlərin tərtibi və s. hazırlanması;

9. Şərq xalqlarının tarixi, ədəbiyyatı, filologiyası, dillə-

ri, ictimai fikri və din tarixinin tədqiqi, yazılı abidələrin tərcüməsi və nəşri, Şərqlə ölkələrində cərəyan edən ictimai-siyasi və etnik-mədəni proseslərin araşdırılması.

Göründüyü kimi, alimlərimiz sovet dövründə ictimai və humanitar elmlər sahəsində genişmiqyaslı tədqiqatlar aparmış, elmi məktəblər yaratmış, çoxsaylı əsərlər nəşr etdirmişlər. Lakin indiki zamandan geriyə baxdıqda bu tədqiqatların mühüm olan çatışmayan tərəfləri görünür ki, onları qısa da olsa təhlil etmək istəyirik. Bu qüsurlardan birincisi, empirik material istisna olmaqla, tədqiqatların nəzəri və metodoloji əsasında marksizm-leninizm fəlsəfəsinin, kommunist ideologiyasının dayanmasıdır. Belə ideoloji bazislə Rusiya-Sovet imperiyasının siyasi maraqlarının birləşməsi, tətbiq edilən qadağalar tədqiqatlara öz təsirini göstərmiş, son nəticədə ictimai və humanitar sahələrdə, xüsusilə Azərbaycan xalqının etnogenezi, tarixi məsələlərində gerçəkliyin qismən təhrif olunmasına, bəzən isə saxtalaşdırılmasına gətirib çıxarmışdır. İkinci əsas problem isə elmi-tədqiqat materiallarının əsasən Azərbaycan dilində, kiril əlifbası ilə nəşr edilməsidir. Aydın ki, belə nəşrlərin təsir dairəsi də Azərbaycanla məhdudlaşaraq qalır. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin maraqları baxımından əvvəllər nailiyyət hesab edilən istiqamətlər üzrə tədqiqatlar müasir nəzəriyyə və metodologiyalar əsasında yenilənməlidir. Bu zaman Azərbaycan xalqının türk və müsəlman dünyasının bir hissəsi olduğu, onun inkişafının Qərbyönlü xarakteri nəzərə alınmalıdır. Ümumiyyətlə, sovet dövründə yazılmış əsərlər, aparılmış tədqiqatlar, onların nəticələri özlüyündə tariximizin bir hissəsi kimi müstəqil araşdırma obyektinə çevrilməlidir. Ona görə də, bəzi mühüm düzəliş və əlavələrlə yuxarıdakı tədqiqat sahələrini müstəqil Azərbaycan Respublikasında ictimai və humanitar elmlərin prioritet istiqamətləri kimi qəbul etmək lazımdır.

Akademik R. Mehdiyevin 2009-cu ilin 8 dekabrında “Azərbaycan” qəzetində çap olunmuş “İctimai və humanitar elmlər: zaman kontekstində baxış” adlı məqaləsində ictimai və

humanitar elmlərdə tədqiqatların məhz nəzəri və metodoloji əsaslarının yenilənməsi məsələsi qaldırılır. Məqalədə fəlsəfə, iqtisadiyyat, tarix, sosiologiya kimi sahələrdə yaranan yeni nəzəriyyələrdən, metodlardan, üsullardan təcrid olunaraq kommunist ideologiyası çərçivəsində formalaşmağa məhkum edilmiş ictimai və humanitar elmlərin yenilənməsinin, bu zaman dünya elminin nailiyyətlərindən bəhrələnmənin aktuallığı vurğulanır. Dövlətin daxili və xarici siyasətinin formalaşmasında, müvafiq qərarların qəbul edilməsində elmi tədqiqatların əhəmiyyəti qeyd edilir. Nəhayət, dünya elminə, Avropa təhsil məkanına inteqrasiyanın vacibliyi göstərilir.

Beləliklə, ictimai və humanitar elmlərin inkişafı üçün əsas şərtlərin dövlətçilik, modernləşmə və inteqrasiya olduğunu qəbul edə bilərik. Bu meyarlardan çıxış edərək Azərbaycanda ictimai və humanitar elmlərin prioritet istiqamətlərinin siyahısını tamamlamaq mümkündür. Sovet dövründə müəyyən edilmiş tədqiqat sahələri də dövlətçilik prinsipinə tam uyğun olaraq formalaşdırılmışdı. Lakin bu dövlət Rusiya-Sovet imperiyası idi və aparılan tədqiqatlar da onun dövlət maraqlarına xidmət edirdi. Rusiyaya türk birliyinin yaranmasının qarşısını almaq lazım idi, ona görə xalqların, dillərin adı dəyişdirilir, əlifbalar yenilənirdi. Dini mənsubiyyət yaddan çıxarılmalıydı, bu səbəbdən ateist təbliğatı gücləndirilirdi. Vahid “sovet xalqı”nın təşəkkül tapmasından yazılırdı, çünki milli adət-ənənələrdəki, yaşam tərzindəki fərqlər yox edilməli idi. Lazım gələrsə bu siyahını davam etdirmək də olar. Bütün bu işlər SSRİ-nin ideoloji birliyini, ərazi bütövlüyünü, dünyadakı mövqeyini qorumaq və gücləndirmək məqsədilə görülürdü.

Lakin dilimizin, dinimizin, adətlərimizin yaddaşlardan silinməsi, milli şüurumuzun yuyulması istiqamətində əvvəlcə Rusiya imperiyası tərəfindən, sonra isə SSRİ-də beynəlmillətçilik, kommünizm ideologiyasının şüarları altında yürüdülməsinə siyasət, təbliğat gözlənilən nəticəni vermədi: Azərbaycan xalqı özünün mənəvi-əxlaqi dəyərlərini qoruyub saxlamaq, onu zamanın

tələblərinə uyğun olaraq müasirləşdirmək iqtidarında olduğunu sübut etdi. Bu dövrlərdə milli şüurumuza, əxlaq və ənənələrimizə yad təbliğatla mübarizə və eyni zamanda yeniləşən dünya ilə ayaqlaşmaq üçün mübadilə cəbhəsi hər bir ailənin məişətindən, hər bir fərdin təfəkküründən keçirdi, çünki bu proseslərdə əsas etibarilə marksizm-leninizm ideyalarına xidmət edən ictimai və humanitar elmlərdən, hakim ideologiyanın ümumbəşəri əhəmiyyətini sübut etməyə çalışan və bu yolda yüksək elmi dərəcə və adlar qazanan alimlərdən dəstək gözləmək yersiz idi.

Keçən əsrin 88-90-cı illərində SSRİ-ni bürümüş və ölkəmizdə xüsusilə geniş vüsət almış milli-azadlıq hərəkatlarının zərbələri, daxili etnik münaqişələrin dağıdıcı təsiri, iqtisadi problemlərin ağırlığı altında çökmüş sovet imperiyasının yerində müstəqil dövlətlər yarandı. Bir neçə başqa ölkəylə birlikdə Azərbaycan Respublikası da 20-ci ildə bolşevik işğalı nəticəsində itirdiyi müstəqilliyini bərpa etdi. Bununla da xalqımızın tarixində yeni dövr başladı ki, onun tələbləri və vəzifələri tamamilə başqa xarakterdədir. Yeni zamanın ictimai və humanitar elmlər qarşısında qoyduğu məsuliyyətli vəzifələr müstəqil düşüncə tərzi, xalqın siyasi, iqtisadi, sosial problemlərinin dərin və obyektiv təhlilini tələb edir. İndi elmi tədqiqatlar əvvəllər olduğu kimi sovet cəmiyyətinin eybəcərliklərini ört-basdır etmək üçün yox, mənəvi-əxlaqi dəyərlərimizi beynəlxalq səviyyədə təbliğ etmək və qorumaq, eyni zamanda, xarici ictimai fikrin faydalı hesab olunan nailiyyətlərini mənimsəmək məqsədilə aparılmalıdır. Hazırda ictimai və humanitar sahələrdə mübarizə-mübadilə cəbhəsi məişətdən çıxaraq dövlət və millət səviyyəsinə yüksəlib. Və bu mücadilə indi bir imperiya daxilində deyil, bütün dünya miqyasında verilməlidir.

Azərbaycan mürəkkəb geosiyasi durumu-müharibələr, etnik gərginliklərlə səciyyələnən Qafqaz regionunda yerləşir. Ölkənin ərazisinin bir hissəsi işğal altındadır. Ermənistan işğalı davam etdirməklə yanaşı, yeni etnik konfliktlər yaratmaq,

Azərbaycanı zəiflətmək məqsədilə beynəlxalq elmi dairələrdə təbliğatını davam etdirir. Son illərdə ölkəmiz dünya əhəmiyyətli enerji, nəqliyyat layihələrində iştirak edir. Bu layihələrin həyata keçirilməsi yolunda çoxsaylı siyasi, iqtisadi maneələr dəf edilib. Məlumdur ki, Avropaya çıxan bütün enerji və nəqliyyat layihələrində Gürcüstan dəhlizindən istifadə edilir. Gürcüstandakı ağır vəziyyət: ölkə ərazisinin bir hissəsinin Rusiya tərəfindən işğalı, erməni separatistlərinin vaxtaşırı səsləndirdiyi ərazi iddiaları, yeni müharibə təhdidi hamıya məlumdur. Gürcüstan və onun ətrafında cərəyan edən proseslər bizim də siyasi, iqtisadi maraqlarımızı təhlükə altında qoyur. Azərbaycanı xarakterizə edən başqa bir mühüm cəhət onun çoxmillətli dövlət olmasıdır. Ölkədəki sabitliyi pozmaq məqsədilə azsaylı xalqlardan istifadə cəhdləri həmişə mümkündür. Azərbaycan həm də türk dünyasının bir hissəsi, özü də mənəvi baxımdan çox əhəmiyyətli hissəsidir. Türk dövlətləri birliyinin möhkəmləndirilməsi, ölkələr arasında inteqrasiya proseslərinin intensivləşdirilməsi, bu məqsədə çatmaq üçün yolların aranması dövlətimizin siyasi, iqtisadi maraqları çərçivəsindədir.

Hesab edirik ki, deyilənlər dəqiq nəticələr çıxarmaq, ictimai və humanitar elmlərdə prioritet istiqamətlərin təsnifatına düzəlişlər, əlavələr etmək üçün yetərlidir. Beləliklə, ictimai və humanitar elmlərdə prioritetləri aşağıdakı kimi sıralamaq olar:

Azərbaycanşünaslıq

Bu sahədə yuxarıdakı siyahının 1-8 bəndlərində göstərilmiş bütün tədqiqatlar tam həcmdə aparılmalıdır. Lazım gələrsə, sovet dövründə görülmüş, lakin indi bizi qane etməyən, ideoloji cəhətdən zəif elmi işlər yenilənməlidir. Azərbaycan cəmiyyətinə xas olan sosial problemlərin tədqiqinə də ciddi yanaşmaq lazımdır. Ona görə siyahımızdakı 1-8 bəndlərə aşağıdakılar əlavə olunmalıdır:

-azsaylı xalqların tarixi, dilləri, folkloru, xarici əlaqələri,

Azərbaycanda cərəyan edən etnik-mədəni proseslərin araşdırılması;

-qaçqın və məcburi köçkünlərin sosial, psixoloji, adaptasiya problemlərinin öyrənilməsi;

-vətəndaşların ölkəni tərk etməsinin iqtisadi, sosioloji səbəblərinin, bu miqrasiyanın ölkə iqtisadiyyatına, elminə təsirinin təhlili;

-sosial təbəqələşmə, onun iqtisadi köklərinin və ictimai həyata təsirinin təhlili, doğura biləcəyi potensial təhlükələrin proqnozlaşdırılması;

-urbanizasiyanın yaratdığı problemlərin, şəhərsalmanın və ekologiyanın sosial tərəflərinin tədqiqi;

-demoqrafik vəziyyətin, ənənəvi ailə münasibətlərindəki dəyişikliklərin sosioloji təhlili.

Bu tədqiqatların məqsədi ölkənin daxili sosial-siyasi sabitliyinin, birliyinin qorunması, yarana biləcək gərginliklərin obyektiv və subyektiv səbəblərini əvvəlcədən aşkarlamaq və mümkün nəticələrini proqnozlaşdırmaqdır. Ölkəmizin sosial həyatının müxtəlif tərəfləri elmi araşdırmaların obyektidir. İstənilən cəmiyyət, sosial mühit daxili problemlərlə zəngindir. İnkişaf edən və dəyişən cəmiyyət yeni-yeni sosial münasibətlər, əvvəllər heç kimin gözləmədiyi problemlər doğurur. Ona görə də, ictimai elmlər mövzu seçimində günün tələbləri ilə ayaqlaşmalıdır.

Azərbaycanşünaslıq çərçivəsində Cənubi Azərbaycan və digər tarixi ərazilərimizdə cərəyan edən proseslər, əsasən, 1-8-ci bəndlər daxilində tam şəkildə öyrənilməlidir.

Türkşünaslıq

Türk ölkələri birliyinin yaradılması məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin söyləri, bu yöndə onun səmərəli və gərgin fəaliyyəti ictimaiyyətə yaxşı məlumdur. Keçən il Bakıda Türkdilli Ölkələrin Parlament Assambleyasının birinci sammi-

tinin keçirilməsi, Türkdilli ölkələrin dövlət başçılarının 2009-cu ildə Naxçıvanda gerçəkləşmiş IX zirvə görüşündə qəbul edilmiş bəyannamədə Türkdilli Ölkələrin Əməkdaşlıq Şurasının yaradılması haqda yer almış müddəa bu siyasətin əməli nəticələridir.

Azərbaycan dövlətinin türk birliyinin yaradılması, bu sahədə hərtərəfli əməkdaşlığa və inteqrasiyaya nail olmaq istiqamətində apardığı siyasət elmi tədqiqatlarla dəstəklənməlidir. Bu tədqiqatların məqsədi bizimlə eyni soy-kökədən olan xalqların siyasi, iqtisadi, mədəni birliyinin nəzəri bazasının hazırlanmasıdır. Ona görə də, türk xalqlarının, müstəqil türk dövlətlərinin tarixi, arxeologiyası, dili və ədəbiyyatı, folkloru və musiqisi geniş miqyaslı elmi tədqiqatların obyektinə çevrilməli və tədris edilməlidir. Belə araşdırmaların bir qismi müqayisəli şəkildə aparıla bilər. Türksünaslıq sahəsində birgə tədqiqatlar elmi və siyasi cəhətdən məqsədəuyğun hesab edilməli, mənəvi və maddi cəhətdən stimullaşdırılmalıdır.

Qafqazşünaslıq və İranşünaslıq

Azərbaycanın ətrafında olan dövlətlərdə-indiki Ermənistan, Gürcüstan, İran və keçmişdə bu əraziləri əhatə edən region üzrə 1-8 bəndlər çərçivəsində (müvafiq düzəlişlərlə) tədqiqatlar tam şəkildə həyata keçirilməlidir. Bu ölkələrdə qəbul edilmiş tarix, dil, etnoqrafiya konsepsiyaları çox zaman bizim maraqlarımızla toqquşur, bəzən isə Azərbaycana qarşı açıq düşmənçilik üzərində köklənir. Azərbaycanın yalnız təbii sərvətləri, əraziləri deyil, həm də xalqımızın tarixi, ədəbiyyatı, folkloru, musiqisi, memarlıq abidələri də ətrafımızdakı xalqların səngiməyən təhdidi altındadır: mənəvi-mədəni sərvətlərimizə sahib çıxmaq istəyən kifayət qədərdir. Ona görə də, erməni, fars, qismən gürcü alimlərinin yazdıqları bizim üçün əsas ola bilməz. Azərbaycan elminin qafqazşünaslıq və iranşünaslıqda, xüsusilə bizə toxunan məsələlərdə tamamlanmış konsepsiyası olmalıdır.

Aparıcı universitetlərdə qədim və müasir erməni, gürcü dilləri, bu xalqların tarixi və s. tədris edilməli, mütəxəssislər hazırlanmalıdır. Azərbaycan xalqı və dövləti sərhədindəki dost və düşməni yaxşı tanımalıdır. Bizim baş verənlərə laqeyd münasibitimiz, təhlükə mənbələrini əvvəlcədən proqnozlaşdırma bil-məməyimiz zaman-zaman ərazilərimizin, maddi sərvətlərimizin, mədəni abidələrimizin itirilməsi ilə nəticələnib. Yəqin ki, millətimizə edilən təxribat və təcavüzlərdən bir nəticə çıxarmaq üçün iki yüz il kifayət edər!

Şimali Qafqaz xalqlarına aid məsələlərin təhlükəsizliyimiz baxımından əhəmiyyətli olan hissəsi araşdırılmalı, müəyyən qüvvələrin regionda sabitliyi pozmaq üçün istifadə edə biləcəyi problemlər daim nəzərdə saxlanılmalıdır.

Dünyanın iqtisadi və siyasi güc mərkəzləri

Rusiyada baş verən yeniliklər, tarixçilərin, arxeoloqların, etnoqrafların apardığı tədqiqatlar Azərbaycan elminin maraq dairəsində saxlanılmalıdır. Rusiya tərəfi ilə qarşılıqlı maraq doğuran məsələlər ətrafında (Şimali Qafqaz, türk məskunlaşma arealında tədqiqatlar, yazılı mənbələr və s.) birgə tədqiqatların aparılması da mümkündür. Rus dili, ədəbiyyatı, tarixi isə yalnız tədris edilə bilər: bu istiqamətlərdə tədqiqat aparılmasına, dissertasiyaların yazılmasına ehtiyac yoxdur. Rusiyada yaşayan vətəndaş və həmvətənlərimizin sosial, siyasi problemlərilə bağlı tədqiqatlara ehtiyac olduğu da vurğulanmalıdır.

Azərbaycan Respublikasında digər slavyan xalqlarının tarixi, dil və ədəbiyyatı sahəsində kütləvi şəkildə mütəxəssis hazırlanması isə ümumiyyətlə anlaşılan deyil: sanki biz türk yox, slavyan dünyasının bir hissəsiyik! Maraq üçün soruşmaq olar: görsən slavyan ölkələrində də Azərbaycan dili bu miqyasda tədris edilirmi? Slavyan dillərinin Azərbaycanın iqtisadi və siyasi maraqlarının təmin edilməsi üçün əhəmiyyətli olması kimi arqumentlər yersizdir. İqtisadi və siyasi münas-

sibətləri, maraqları beynəlxalq ünsiyyət vasitəsi olan və hamının çox yaxşı bildiyi ingilis dilində də qurmaq, müdafiə etmək mümkündür.

ABŞ və Avropanın ictimai və humanitar elmlərdə qazandığı nailiyyətlər, yeni nəzəriyyə, müasir metodologiya və texnologiyalar öyrənilməli və ölkədə aparılan tədqiqatlarda istifadə edilməlidir. Amerikaşünaslıq sahəsində tədqiqatlar aparılmalı və mütəxəssislər hazırlanmalıdır. İngilis, fransız, alman, ispan dilləri, bu xalqların tarixi, ədəbiyyatı dünya tarixi və ədəbiyyatı kontekstində *tədris* edilməlidir. Tədris prosesi ilə bağlı problemlər ətrafında elmi tədqiqatlar aparıla bilər, lakin bu sahələrdə geniş miqyaslı elmi araşdırmalar bizim maqar dairəmizdə deyil. Hər halda, dünyanın İngiltərə, Fransa, Almaniya kimi böyük ölkələri tarixlərinin, dil və ədəbiyyatlarının öyrənilməsində bizlərə ehtiyac duymazlar.

Şərqsünaslıq

Milli Strategiyada Azərbaycan elminin şərqsünaslıqda əldə etdiyi nailiyyətlər öz əksini tapıb. Azərbaycanda Şərq xalqlarının tarixi, ədəbiyyatı, filologiyası, dilləri sahəsində bütöv elmi məktəblər yaranıb. Ərəb ölkələrinin ictimai fikri və din tarixinin tədqiqi, yazılı abidələrinin tərcüməsi və nəşri, bu ölkələrdə cərəyan edən ictimai-siyasi və etnik-mədəni proseslərin araşdırılması istiqamətində müəyyən təcrübə toplanıb. Qeyd etdiyimiz kimi, Bakıda şərqsünaslığın inkişaf etdirilməsi ilk növbədə SSRİ-nin ərəb ölkələrindəki siyasi, iqtisadi, hərbi maraqlarının təmin edilməsinə xidmət edirdi. Belə ki, BDU-nun şərqsünaslıq fakültəsinin məzunlarının ərəb ölkələrində SSRİ-nin həyata keçirdiyi iqtisadi layihələrdə və ya Əfqanıstan müharibəsində tərcüməçi kimi çalışdıqları hamıya məlumdur. İndiki zamanda ərəb dili Azərbaycanın tarixi haqda yazılı mənbələrin, azərbaycanlı şair və mütəfəkkirlərin bu dildə yaratdıqları əsərlərin tədqiqi məqsədilə, dinşünaslıqla əlaqədar

tədris edilməlidir. Başqa sözlə ərəb dili azərbaycanşünaslıq sahəsində aparılan tədqiqatlarda bir vasitə olmalıdır: müstəqil Azərbaycanda ərəbşünaslığın əvvəlki miqyasda saxlanılmasına heç bir ehtiyac yoxdur.

Şərqsünaslığın tədricən asiyaşünaslığa doğru transformasiyasını nəzərdə tutan təkliflər də qeyri-ciddi səslənir. Yapon və ya koreya dilinin nəinki öyrənilməsi (tədqiqi), onların tədrisi də məhdud çərcivədə aparılmalıdır. Qədim Çin mənbələrində türk xalqlarının tarixi, etnoqrafiyasına dair məlumatların ola biləcəyi nəzərə alınaraq, bəlkə bu sahəyə müəyyən diqqət yetirilə bilər.

SSRİ-nin süqutu nəticəsində yaranmış siyasi reallıqlar tədqiqatların məzmun və istiqamətlərinin əsaslı surətdə yenilənməsini tələb edir. Azərbaycan elmində Ermənistanın işğalçılıq siyasəti ilə bağlı araşdırmalar aparılır, tariximizin əvvəllər gizli saxlanılan səhifələri hadqa məqalələr, monoqrafiyalar çap edilir. Lakin bütün bu işlər ayrı-ayrı alimlərin şəxsi təşəbbüsünə, vətən sevgisinə söykənir, çünki ali təhsil müəssisələrinin, elmi institutların strukturunda, kadr hazırlığında müvafiq yeniliklər gecikir. Əsas problemlərdən biri yenə də elmi materialların böyük hissəsinin Azərbaycan dilində nəşr edilməsidir. Çox az sayda məqalə və monoqrafiya indilə dilində çap olunur və yayılır.

Bizdən fərqli olaraq yeni geosiyasi vəziyyət xarici ölkə universitetləri və elmi mərkəzləri tərəfindən daha tez qiymətləndirilmiş və nəticədə yeni elmi mərkəzlərin təşkilinə, jurnalların nəşrinə start verilmişdir. Ümumiyyətlə, Avropa və ABŞ universitetləri, elmi mərkəzləri yaxın-uzaq ölkələrdə cərəyan edən iqtisadi, siyasi, sosial və etnik prosesləri daim diqqət mərkəzində saxlayırlar. Müxtəlif ölkələrin dili, ədəbiyyatı, tarixi, dinləri belə elmi məktəblərin ənənəvi tədqiqat obyektinə olaraq qalmaqdadır. Vaxtilə imperiyalar qurmuş, başqa dövlətləri işğal etmiş, çoxsaylı xalqları nəzarətdə saxlamış millətlər müasir dövrdə də öz iqtisadi, siyasi maraqlarını təmin etmək məqsədilə belə tədqiqatlara vəsait ayırmaqda xəsislik etmirlər. Tədqiq-

qatların nəticələri öz əksini akademik nəşrlərdə, dövlət strukturlarına təqdim edilən tövsiyə xarakterli hesabatlarda tapır. Lazım gəldikdə analitik mərkəzlərin elmi işçiləri, professorları dövlətin xüsusi xidmət, xarici siyasət və digər strukturlarında ən yüksək vəzifələrə təyin edilir. Başqa sözlə, əgər inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadiyyatı, sənayesi təbiət və texnika elmlərində aparılan fundamental və tətbiqi-texnoloji araşdırmalara arxalanırsa, onların daxili və xarici siyasəti də ictimai və humanitar elmlərdən qidalanır.

Xarici informasiya bazalarının məlumatı əsasında aparılan təhlillər göstərir ki, Azərbaycan elminin ictimai və humanitar sahələri beynəlxalq səviyyədə çox zəif, bəzi istiqamətlərdə isə ümumiyyətlə təmsil olunmayıb. “Təmsil olunmayıb” deyəndə biz nüfuzlu beynəlxalq elmi jurnallarda müvafiq tədqiqat işlərinin çap edilmədiyini və ya məqalələrin çap olunduğu jurnalların məlumat bazalarında qeydiyyatdan keçmədiyini nəzərdə tuturuq. Hər iki halda nəticə eynidir: xalqımızın tarixi, dili, adət-ənənələri barədə, bu sahədə ölkəmizdə aparılan elmi tədqiqatlar haqda məlumat əldə etmək istəyən mütəxəssis bütün dünyanın istifadə etdiyi bazalarda məlumat tapa bilmədikdə yardım üçün alternativ mənbələrə müraciət etməli olur ki, onların da həmişə obyektiv olacağına heç kim zəmanət verə bilməz. Beləliklə, məlumatsızlıq və məsuliyyətsizlik səbəbindən əldə edilmiş yaxşı nəticələr də beynəlxalq elmi mübadilə sisteminə daxil edilmir və nəzərə alınmır.

”Azərbaycan” qəzetinin 2009-cu il 26 noyabr tarixli sayında çap olunmuş və gənc elmi tədqiqatçıların hazırlanmasındakı disproporsiyaların, qüsurların təhlilinə həsr edilmiş “Elmi kadr hazırlığının problemləri” adlı məqaləmizdə biz ictimai və humanitar elmlərdə əldə olunmuş nəticələrin beynəlxalq arenaya çıxarılmadığını qeyd etmişdik. Dissertasiya işlərinin həddindən artıq çoxluğu, onların ölkənin ictimai-siyasi inkişafının və milli-mənəvi dəyərlərimizin təbliği baxımından qənaətbəxş olmadığı kimi məsələlər də vurğulanmışdı. İndiki

vəziyyətin səbəbi alimlərin əsas kütləsinin sovet dövründə, kommunist ideologiyası əsasında formalaşmasıdır. İctimai və humanitar elmlərdə aparılan tədqiqatlara isə cəmiyyətin hakim ideologiyasının, fəlsəfi və siyasi görüşlərinin həlledici təsiri var. Totalitar sovet cəmiyyətindən imtina edərək demokratik qərbin mənəvi dəyərlərini qəbul etmək sözdə asan olsa da, əməli işdə kifayət qədər çətin və ziddiyyətli prosesdir. Əgər bazar iqtisadiyyatının əsaslarını 20 il ərzində yaratmaq mümkündürsə, şüurlarda çevrilişə nail olmaq üçün, görünür, daha uzun müddət lazımdır. Lakin cəmiyyət hamının dünya-görüşünün dəyişməsinə də gözləyə bilməz. Yaranmış vəziyyətdən çıxış yolunu biz bəzi tədbirlərin həyata keçirilməsində görürük. Birincisi, yeni fəlsəfi baxışları və elmi metodologiyaları mənimsəmiş və ya həqiqətən bu istiqamətdə irəliləyən alimlərə nüfuzlu beynəlxalq jurnallar, aparılan tədqiqatlar haqda məlumat verməklə onları bu istiqamətə yönəltmək. İkincisi, Ali Attestasiya Komissiyası tərəfindən ictimai və humanitar elmlər sahəsində dissertasiyaların keyfiyyətinə nəzarəti gücləndirərək təbiət və texniki elmlərdə olduğu kimi, bu sahədə də nəticələrin bir hissəsinin Tomson Röyters Agentliyi tərəfindən indekslənmə jurnallarda çap olunmasını tələb etmək. Hər iki tədbir həm araşdırmaların keyfiyyətinin yüksəldilməsi baxımından, həm də Azərbaycan elminin beynəlxalq arenada təmsil olunması və təbliği üçün eyni dərəcədə əhəmiyyətlidir.

Məlumdur ki, Tomson Röyters Agentliyi elmi jurnalların indekslənməsini, təsir əmsallarının hesablanması keçən əsrin ortalarından həyata keçirir. Agentlik hər il elmi jurnalların təsir əmsallarını əks etdirən hesabatlar çap edir ki, bu da dünya miqyasında bütün elmi təşkilat və tədqiqatçılar tərəfindən nəzərə alınır və istifadə edilir. Tomson Röytersin tərtib etdiyi birinci siyahıda təsir əmsalı olan jurnallar yer alır, ikinci siyahı “genişləndirilmiş” siyahı kimi tanınır ki, burada təsir əmsalı olan jurnallarla yanaşı, təsir əmsalı hesablanmaq üçün qəbul edilmiş və ikiillik məcburi monitorinq prosesini keçən nəşrlər

toplanır. Agentliyin “indekslənən sosial elm jurnalları” (Social Sciences Citation Index (SCCI)) və “indekslənən incəsənət, humanitar elm jurnalları” (Arts and Humanities Citation Index (A&HCI)) 3-cü və 4-cü siyahılardır. Bunlardan əlavə ayrı-ayrı elmi istiqamətlər üzrə jurnalların siyahıları da tərtib edilir. Göründüyü kimi, agentlik tərəfindən indekslənən nəşrlər elmi fikrin və fəaliyyətin bütün sahələrini əhatə edir. İctimai və humanitar elmlər sahəsində təsir əmsalı olan jurnal kifayət qədərdir. Yüksək səviyyəli, lakin təsir əmsalı olmayan jurnallar da “indekslənən sosial elmi jurnallar” və “indekslənən incəsənət, humanitar elm jurnalları” siyahılarında yer alırlar. Beləliklə, “Tomson Röyters tərəfindən indekslənən” və “təsir əmsalı olan” jurnal anlayışları bütün elm sahələrində tam şəkildə üst-üstə düşür: ictimai və humanitar elmlərdə təsir əmsalı olan və olmayan jurnallar indeksləşir və müvafiq siyahılara daxil edilir. Xüsusi olaraq qeyd edək ki, ictimai və humanitar elmlərə aid hər-hansı bir jurnal, eyni zamanda, iki və ya üç siyahıda yer ala bilər.

Məqələmizin bundan sonrakı hissəsi incəsənət, humanitar elmlər üzrə ixtisaslaşan jurnalların analizinə həsr edilib. Tomson Röyters Agentliyinin “indekslənən incəsənət, humanitar elm jurnalları” siyahısında cəmi 1520 nəşr var və onlar 27 bölmə üzrə çeşidlənib. Biz dil və dilçilik, ədəbiyyat, tarix, arxeologiya, folklor, musiqi, incəsənət bölmələrindəki nəşrləri bəzi təhlil edəcəyik. Araşdırmalarda, əsasən, “Elsevier”, “Springer”, “Taylor and Fransis” və “Wiley” kimi aparıcı nəşriyyatların elmi jurnallarından istifadə ediləcək. Lakin digər nəşriyyatların, universitet və akademik institutların elmi jurnallarına da müraciət olunacaq. Məqələnin mətnində jurnalın adı nəşr edildiyi şəkildə verilir, mötərizədə onun Tomson Röyters tərəfindən 2008-ci il üçün açıqlanmış təsir əmsalı göstərilir. Təsir əmsalı göstərilməyən bütün nəşrlər Tomson Röytersin A&HCI siyahısına daxil edilən jurnallardır.

Azərbaycan dili yüzilliklər ərzində formalaşaraq ailə-məişət

səviyyəsindən, xalq yaradıcılığından dövlət statusuna qədər böyük inkişaf yolu keçmişdir. Müasir Azərbaycan dili ictimai həyatın, elm və texnikanın bütün sahələrində işlədilir, bu sahələrdə yaranan yeni terminləri öz lüğətinə daxil edərək yenilənir. Azərbaycan dili çoxsaylı elmi tədqiqatların obyektı olaraq qalmaqdadır. Onun qorunub saxlanılmasında, inkişaf etdirilməsində bütün xalqımızla yanaşı dilçi alimlərimizin də rolu danılmazdır. Lakin indiyədək görülən işlər Azərbaycan dilinin dünya filologiyasında yeri və statusunun təsbiti baxımından kifayət deyil. Bəzən dilimizin yerli əhəmiyyət daşdığı, başqaları üçün maraqlı olmadığı kimi yanlış və ən başlıcası zərərli fikirlərə rast gəlirik. Biz bu fikirlərlə qətiyyənlə razı deyilik, çünki beynəlxalq elmi jurnalların monitorinqi bunun tam əksini sübut edir.

Tomson Røytters Agentliyi tərəfindən indekslənen və A&HCI siyahısının “dil və dilçilik” bölməsinə daxil edilmiş jurnalların sayı 159-dur. Onların bir qismi müəyyən qrupa aid olan dillərin və ya hər-hansı bir dilin öyrənilməsinə həsr edilib. Təəssüf ki, türk xalqlarının dilləri sahəsində ixtisaslaşan elmi jurnallar A&HCI siyahısına daxil edilməyib. Lakin buna baxmayaraq, beynəlxalq jurnallar digər dillərlə yanaşı türk dilinə həsr edilmiş məqalələr də çap edir.

Belə beynəlxalq nəşrlər arasında dilçiliyin müxtəlif problemlərinə həsr olunmuş və təsir əmsalı olan jurnal kifayət qədərdir. Məsələn, “Wiley” nəşriyyatının “Language Learning”(1.575), “Communication Theory”(1.422) kimi jurnalları dillərin öyrənilməsinə, onlar haqda araşdırmalara, müasir dilçiliyin problemlərinə həsr edilmiş elmi-tədqiqat işləri çap edir. Bu sıraya “Springer” nəşriyyatının “Natural Language and Linguistic Theory”(0.667), “Linguistics and Philosophy”(0.537 jurnallarını əlavə edə bilərik. Hər iki nəşriyyat dilçiliyin təkcə özünəməxsus problemlərini işıqlandırmaqla kifayətlənmir, onun sosioloji, fəlsəfi, psixoloji aspektlərini əhatə edən sahələrarası tədqiqatlara da həssaslıqla yanaşır.

“Elsevier” nəşriyyatı da dilçiliyə aid beynəlxalq elmi jurnallar nəşr edir. Biz bu elmi nəşrlərin yalnız ikisi haqda ətraflı məlumat vermək istəyirik. Bunlardan birincisi-müxtəlif dillərin fonetikasını sahəsində tədqiqatlara həsr edilmiş “Journal of Phonetics” (1.408) jurnalıdır. Jurnalda çap olunmuş məqalələr istifadə edilən metodların, öyrənilən dillərin rəngarəngliyi baxımından diqqəti cəlb edir. Onun internet şəbəkəsində yerləşdirilmiş və bütün istifadəçilər üçün açıq olan nömrəsinə nəzər salaq. Bu nömrə tələffüz və məna müxtəlifliyindən asılı olaraq Koreya dilindəki səslərin doğma və xarici dinləyicilər tərəfindən qavranılmasına həsr edilmiş məqalə ilə açılır. Tədqiqatçılar təklidə götürülmüş insanın və bir-neçə adamın danışığı (söhbəti) əsnasında hecaların tələffüzü zamanı yaranan akustik dalğaları müvafiq avadanlıq vasitəsilə qeyd etmiş, sonra isə rəqəmsal təhlildən keçirmişlər. Əldə edilmiş nəticələr məqalədə qrafiklər, riyazi-statistik analizləri əks etdirən cədvəllər formasında təqdim olunub. Beləliklə də, səslərin identifikasiyasında doğma və xarici dinləyicilərdən ibarət iki qrup arasındakı fərqlər aşkar edilmiş və araşdırılmışdır. Başqa bir məqalədə Vyetnam dilinin cənub və şimal dialektlərinə xas olan səslərin anlaşılmasındakı xüsusiyyətlər öyrənilib. İngilis dilində tələffüz zamanı hecaların strukturunun formalaşmasının və burun səslərinə düşən vurğunun zamandan asılılıq məsələləri isə digər bir tədqiqatın obyektidir. Maraqlıdır ki, bu tədqiqatda müəlliflər tələffüz zamanı insanın ağız boşluğunun, dilinin formasının təsvirini almaq üçün maqnit rezonans üsulundan (!) istifadə etmişlər. Alınmış təsvirlərdən biri və tədqiqatın digər nəticələri ilə məqalədə tanış olmaq mümkündür. Jurnalda çap olunmuş başqa məqalələrdə ispan, fransız, ivrit, rus, çin, tay, çex, yunan, ərəb, norveç, eston, fin dillərinin, onların müxtəlif dialektlərinin fonetikasındakı özəlliklərə dair tədqiqatlara rast gəlmək olar. Yeni-yetmələrin və yaşlı insanların tələffüzündəki fərqlər çoxsaylı araşdırmaların, təhlillərin obyektidir. Əsərlər arasında eyni dilin

böyük şəhərlərə xas olan tələffüz normaları haqqında, məsələn, yapon dilinin Tokio, Osaka və ya çin dilinin Şanxay ləhcələri haqda da məlumat əldə etmək mümkündür.

Diqqəti yönəltmək istədiyimiz ikinci nəşr dilçiliyin ümumi problemlərini əhatə edən “*Lingua*”(0.532) jurnalıdır. Jurnalın istifadəçiyə açıq sayında türk dilində söz ardıcılığı, onların daşdığı informasiya və frazanın intonasiyasının bir-biri ilə əlaqəsi məsələləri araşdırılır. Digər bir işdə fransız dilində inkarın formaları öyrənilir. Burada italyan, koreya dillərinin qramatikasına dair elmi məqalələr dərc edilib. “*Lingua*”

jurnalının bir-neçə cildinin monitorinqi oxucuda dünyanın dil rəngarəngliyi haqda müəyyən təsəvvür yaradır. Belə ki, burada bantu qrupuna daxil olan çiçəua və ikolanqa (!) dillərində cümlə quruluşuna, şərq norveç dialektində tələffüzlə hərəkətlərin koordinasiyası məsələlərinə, ingilis dilində bəzi fellərin işlənmə qaydalarına dair məqalələr çap edilib. Jurnalın 2007-ci ildə işıq üzü görmüş digər saylarında türk, nepal, sanskrit, ispan, fransız, 2008-ci ildəki saylarında türk, fransız, yapon, koreya, ıvrit, yunan, bantu qrupundan olan kiitaraka, çin, island, rus, malay, indonezia, çex, polyak, italyan, 2009-cu ilə təsadüf edən 119-cu cildində gürcü, macar, alban, türk dillərində cümlə quruluşu, fel və isimlərin işlədilməsi qaydaları, söz ardıcılığının spesifik xüsusiyyətləri, bu dillərin başqa tərəfləri öyrənilib. Ümumiyyətlə, jurnal müxtəlif dillərin sintaksisinə, morfolojiyasına, semantikasına dair xeyli məqalə çap edir. Son illərdə “*Lingua*” jurnalı türk və gürcü dillərinin özəlliklərini işıqlandıran 20 məqalə nəşr edib. Qeyd edək ki, türk dili haqqında 10 yazıdan 9-u məhz türkiyəli alimlər tərəfindən təqdim olunub. Təəssüf hissi ilə qeyd etməliyik ki, bu jurnalda Azərbaycan dilinə həsr edilmiş müstəqil araşdırmalara rast gəlmədik: Azərbaycan dilinin adı Qafqaz xalq-

larına həsr edilmiş məqalələrin yalnız ümumi kontekstində çəkilir.

Göründüyü kimi, təkcə iki jurnalın monitorinqi Azərbaycan dilinin yerli əhəmiyyət daşımaları fikrini təkzib edir: beynəlxalq elmi ictimaiyyət üçün böyük və ya kiçikliyindən asılı olmaya-raq bütün xalqların dilləri eyni dərəcədə vacib və maraqlıdır. Ona görə də, elmi nöqtəyi-nəzərdən nəinki Azərbaycan dilinin özünün fonetik quruluşu, hətta ölkəmizin şimal və cənub bölgələrində müxtəlif səslərin tələffüzü zamanı müşahidə olunan ləhcə fərqləri, Azərbaycanda yaşayan azsaylı xalqların dillərinin fonetikasi, iki dildə danışan əhalimizin tələffüzündəki xüsusiyyətlər də eyni dərəcədə əhəmiyyətlidir. Bu istiqamət-

lərdə müasir texniki vasitələrdən, statistik metodlardan istifadə etməklə aparılan tədqiqatlar “*Journal of Phonetics*” və digər jurnallarda çap etdirilərək mütəxəssislərin istifadəsinə verilməlidir. Dilimizə xas olan cümlə quruluşu, sözlərə düşən vurğular və s. haqda məqalələr isə “*Lingua*” da və aidiyyəti üzrə başqa jurnallarda nəşr edilə bilər.

Araşdırmalar zamanı “dil və dilçilik” bölməsinə daxil edilmiş jurnallarda Azərbaycanlı müəlliflərin bir məqaləsini tapa bildik. Bu, post-sovet Azərbaycanda dil sahəsində aparılan siyasət və müvafiq qanunvericilik haqda yazılmış və 2009-cu ildə “*Language Problems & Language Planning*” jurnalında çap edilmiş əsərdir. Bundan başqa, türk-yəli müəllifin “*Journal of the Royal Asiatic Society*” (2010) jurnalında Azərbaycanda latın əlifbasına keçidin 1921-1992 illəri əhatə edən tarixinə dair məqaləsi verilib. Jurnalın bu nömrəsində keçmiş SSRİ-nin 6 müsəlman respublikasında, Özbəkistanda əlifba islahatlarının tarixi və indiki durumu haqqında daha iki məqalə çap edilib. Bütün məqalələrin mətni ilə jurnalın elektron saytında tanış olmaq mümkündür.

Ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslıq sahəsində formalaşmış vəziyyət daha mürəkkəbdir. Belə ki, A&HCI-də bir sıra xalqların ədəbiyyatına həsr edilmiş jurnallar müstəqil, xüsusi bölmələr şəklində verilib. Burada, məsələn, Britaniya adalarının ədəbiyyatı üzrə ixtisaslaşan 19 elmi jurnaldan ibarət bölmə mövcuddur. Eyni qrupa daxil olan dillərdə və ya müxtəlif xalqların eyni dildə yaratdığı ədəbiyyat da çeşidlənib: roman dillərində yaradılmış ədəbiyyat, slavyan ədəbiyyatı, Almaniya-Danimarka-Skandinaviyanın almandilli ədəbiyyatı da müstəqil bölmələrlə təmsil olunur. Amerika ədəbiyyatı sahəsində 16, Afrika-Avstraliya-Kanadanın ingilisdilli ədəbiyyatı üzrə isə 7 jurnal A&HCI siyahısında bölmə kimi yer alır. Digər xalqların ədəbiyyatı ümumi “ədəbiyyat”, “ədəbiyyat nəzəriyyəsi və tənqid”, “ədəbi icmallar” siyahılarına daxil edilib.

Ədəbiyyat bölmələrindən biri, məsələn, Britaniya adalarının ədəbiyyatı ilə yaxından tanış olaq. Bu siyahıdakı 19 jurnaldan 8-i ayrı-ayrı yazıçı və şairlərin (Şekspir, Dikens, Ceyms, Coys, Çoser, Konrad) yaradıcılığına həsr edilib. Buradakı məqalələrin məzmunu görkəmli yazıçıların əsərlərinin, onların estetik görüş və siyasi əqidələrinin, bioqrafiyalarının müxtəlif dövrlərinin təhlilindən ibarətdir. Bir neçə jurnal I Yelizaveta və Viktoriya dövrlərinin, 1880-1920-ci və 1500-1900-cu illərin, XIX əsrin ingilis ədəbiyyatına həsr edilib. Bir jurnal isə Şotlandiya ədəbiyyatı sahəsində ixtisaslaşır. Ədəbi irsi öyrənilən yazıçılar məşhur olsalar da, onlara həsr edilmiş məqalələr yerli əhəmiyyətli adi tənqidi yazılardır. Bu qəbildən olan dərgilərin yüksək səviyyəli jurnallar siyahısına daxil edilməsinin səbəbini bəziləri, bəlkə də onların ingilis dilində çap edilməsində görürlər. Lakin ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslığa aid jurnalların monitorinqi bunu təsdiq etmir. Belə ki, slavyan ədəbiyyatı bölməsində çex, xorvat, polyak və rus dillərində nəşr edilən ədəbi-tənqidi jurnallar var.

Tomson Röytersin ümumi “ədəbiyyat” siyahısı əsasən ingilis, fransız, italyan və s. Qərb dillərində yaradılmış ədəbiyyat

yatın müxtəlif aspektlərini öyrənən, ədəbi istiqamət və məktəblərə, uşaq, qadın ədəbiyyatına həsr edilmiş jurnallardan ibarətdir. Azərbaycan ədəbiyyatının təbliği baxımından yararlı hesab etdiyimiz “*Middle Eastern Literatures*” jurnalının maraq dairəsinə bütün Yaxın Şərq ölkələrinin ədəbiyyatı daxildir. Jurnal türk, fars, ərəb, ivrit, urdu dillərində yaradılmış ədəbiyyat haqda analitik məqalələr, ədəbiyyatla incəsənətin, teatrın, filmlərin qarşılıqlı əlaqəsinə həsr edilmiş tədqiqatlar, orijinal mətnlərin tərcüməsini və s. çap edir. Həqiqətən də, jurnalın saylarında türk ədəbiyyatına dair araşdırmalara rast gəlirik. Məsələn, 17-ci əsrin ortalarında İstanbul şairləri və poeziyası, Xoca Nəsrəddin və onun özbək prototipi Nəsrəddin Əfəndi haqqında qərb alimlərinin araşdırmaları dediklərimizə sübutdur. Ədəbiyyatımızın türk, fars və ərəb dillərində mövcud olan nümunələri haqqında tədqiqatları bu jurnalda nəşr etdirmək mümkündür. Bu məqsədlə “tarix” siyahısına daxil edilmiş bəzi jurnallardan da istifadə etmək olar: məqaləmizin müvafiq hissəsində bu barədə məlumat veriləcək. Qeyd edək ki, türk xalqlarının ədəbiyyatına həsr edilmiş heç bir jurnal Tomson Röytersin siyahısına daxil edilməyib. Belə gerçəkliyin arxasında qərbin ikili standartlarının deyil, ədəbi irsimizə özümüzün biganə münasibətimizin dayandığı daha inandırıcı görünür.

Hər bir xalqın öz tarixinə münasibəti onun siyasi-mədəni yetkinliyindən xəbər verir. Azərbaycan xalqının qədim əsrlərə gedib çıxan tarixi, onun adət-ənənələri, dövlətçilik ideyalarının formalaşması və bu yolda verilmiş qurbanlar, xalqın müstəqil dövlətini qurmuş və 20-ci əsrin sonlarında bu müstəqilliyin bərpasında iştirak etmiş xalq qəhrəmanları, siyasi liderlər və dövlət xadimlərinin fəaliyyəti həmişə alimlərimizin diqqət mərkəzində olmalıdır. Bütün bunlarla yanaşı, tariximizin indiki mərhələsində- ölkəmizin işğala məruz qaldığı bir vaxtda tarix elmi qarşısında məsul vəzifələr durur. Bu vəzifələrin mahiyyəti və müvafiq tədqiqatların istiqaməti, hesab edirik ki, hamıya

aydındır. Son illərdə bu sahədə xeyli işlər görülmüş, məqalələr, monoqrafiyalar nəşr edilib. Lakin indi ölkəmizin verdiyi mücadilə yerli xarakter daşımır, o, çoxdan beynəlxalq müstəviyə keçirilib və, deməli, tarixi tədqiqatlar, onların nəticələri də beynəlxalq arenaya çıxarılmalı, dövlət xadimləri və diplomatlarımızın mübarizəsində ideoloji fundament rolunu oynamaqlıdır. Bu vəzifə məsuliyyətli olduğu qədər də çətinidir, çünki bizim alimlərimiz təcavüzkar tərəfin mütəxəssisləri ilə bərabər vəziyyətdə deyil. Həqiqətən də, erməni ideoloqlarının yüz ildən də çox davam edən anti-türk təbliğatı nəticəsiz ötürməyib: Qərbin bir çox elmi mərkəzləri hələ də keçmiş və müasir erməni müəlliflərinin təsiri altındadır. Bu məsələdə Qərb dövlətlərinin və qonşu ölkələrin iqtisadi, geosiyasi maraqlarını da unutmaq lazım deyil.

Ümumiyyətlə, Tomson Röytersin siyahısına tarixə aid 250 jurnal daxildir. Bunlar arasında, təbii ki, böyük dövlətlərin, bəşəriyyətin inkişafında əhəmiyyətli rol oynamış regionların, müxtəlif dillərin və ictimai hərəkatların tarixinə aid jurnallar var. Müxtəlif dillərdə nəşr edilən dərgilər də “tarix” siyahısına daxil edilirlər. Belə nəşrlər arasında İspaniyanın Navarro Universitetinin, Xorvatiya Elmlər, Estoniya Elmlər Akademiyası və Tallin Universitetinin, Polşa Elmlər Akademiyasının Tarix jurnallarını qeyd edə bilərik. Əlbəttə, bu siyahıya alman, italyan, fransız dillərində nəşr edilən digər tarix jurnallarını da əlavə etmək mümkündür.

Aydındır ki, bu qəbildən olan elmi nəşrlərdə sırf Azərbaycan tarixinə dair tədqiqatların çap edilməsi inandırıcı deyil. Ona görə də biz bütün tarix jurnalları haqqında deyil, yalnız Azərbaycan tarixinin obyektiv işıqlandırılması üçün yararlı hesab etdiyimiz nəşrlər barədə məlumat veririk. Tariximizə dair məqalələr, ilk növbədə, müxtəlif elmi mərkəz və universitetlərin Şərq ölkələrinə həsr edilmiş jurnallarında çap edilə bilər. Belə nəşrlər arasında Böyük Britaniyanın Kral Asiya Cəmiyyətinin yuxarıda qeyd edilmiş *“Journal of the Royal*

Asiatic Society” jurnalını misal gətirə bilərik. Jurnal Asiya ölkələrinin tarixi, arxeologiyası, ədəbiyyatı, dili, dini və incəsənəti üzrə ixtisaslaşır. Macarıstan Elmlər Akademiyasının “*Acta Orientalia*” dərgisi də qeyd edilməlidir. Jurnal türk, monqol, çin, tibet, iran, hind xalqlarının tarixi, filologiyası, ədəbiyyatı sahəsində yeni, orijinal araşdırmalar çap edir. O, yalnız ingilis dilində deyil, həm də fransız, alman və rus dillərində yazılmış məqalələri qəbul edir. Hər iki jurnalda alimlərimiz müəyyən mövqe tuta bilirlər. Məlumat məqsədilə qeyd edək ki, hələlik “*Acta Orientalia*”-da Azərbaycanca dair xüsusi elmi-tədqiqat işi çap edilməyib.

Əsasən XX əsrin Avropa tarixi üzrə ixtisaslaşan “*Journal of Contemporary History*” jurnalında isə Azərbaycanla bağlı elmi məqalələrə rast gəlmək mümkündür. Ümumiyyətlə, jurnalın çap etdiyi yazılar mövzu baxımından geniş əhatə dairəsinə malikdir. Burada ölkələrin müasir siyasi, iqtisadi, diplomatik, mədəni, sosial tarixi hədqə tədqiqatlara yer verilir. Jurnalın 2001-ci ildə nəşr etdiyi məqalələrin birində 1917-1920-ci illərin

Rus inqilabı və vətəndaş müharibəsi zamanı Bakıda bolşevik və müsavət partiyaları arasındakı mürəkkəb siyasi münasibətlər araşdırılır. 2007-ci ildə işıq üzü görmüş 42-ci cild isə 1942-1944-cü illərdə SSRİ-nin Çeçenistanda apardığı deportasiya siyasətinin səbəbləri, çeçenlərin müqavimət hərəkətini yatırmaq məqsədilə istifadə edilən üsullar və s. dair məqalədə Azərbaycanla bağlı məqamlar da var. Bundan başqa jurnalın hələ 1986-cı ilə təsadüf edən 21-ci cildində Türkiyə haqqında getmiş yazıda ABŞ və SSRİ-nin Cənubi Azərbaycan siyasətinə toxunulur. Təəssüf ki, məqalələrin mətni ilə tanış ola bilmədiyimiz üçün daha ətraflı məlumat verə bilmirik. Jurnalda

böyük dövlətlərin Ermənistan, Gürcüstan, Qafqaz siyasətinə, SSRİ-nin müsəlman-türk xalqlarının deportasiyası kimi məsələlərə kifayət qədər diqqət yetirilir. Çətin də olsa, tarixçilərimiz bu jurnalla əməkdaşlıq edə bilərlər: ən azı çap olunan tədqiqatları nəzərə almaq lazımdır.

Bizim üçün əhəmiyyətli olan başqa bir jurnal "*The Russian Review*" dərgisidir. 1941-ci ildən etibarən ABŞ-da buraxılan bu jurnal Qərb dünyasının rusiyaşünaslıq sahəsində tanınmış akademik nəşrlərindəndir. Onun maraq dairəsinə Rusiyanın keçmiş və indiki ictimai-siyasi həyatının, tarixinin, ədəbiyyatının, incəsənətinin, teatrının problemləri daxildir. Bu maraq təkcə rus millətinin məsələləri ilə məhdudlaşmır: jurnal Rusiya imperiyasına və SSRİ-yə daxil olmuş, indiki Rusiya Federasiyasının tərkibində yaşayan digər xalqların tarixinə, mədəniyyətinə, ədəbiyyatına, siyasətinə dair də elmi əsərlər çap edir.

Nəşrinə 1988-ci ildə start verilmiş və yenidən Tomson Røytersin siyahısına daxil olmuş "*Revolutionary Russia*" jurnalı Rusiya imperiyasının və SSRİ-nin 1880-1932-ci illəri əhatə edən tarixi, siyasəti, iqtisadiyyatı, incəsənət və ədəbiyyat tarixi üzrə ixtisaslaşır. Burada türkiyəli müəllifin 1918-1920-ci illərdə Azərbaycan və Gürcüstan Respublikaları arasında mövcud olan ikitərəfli sülh münasibətlərinə həsr etmiş məqalə nəşr edilib. Son 10 ildə jurnal Azərbaycan haqda başqa məqalə çap etməyib. Eyni zamanda jurnalda bizim alimlər tərəfindən yazılmış tədqiqatlara da rast gəlmədik.

2000-ci ildən nəşr edilən "*Kritika-Explorations in Russian and Eurasian History*" jurnalı Rusiya və Avrasiyanın tarixi və mədəniyyəti sahəsində ixtisaslaşır. Onun səhifələrində yeni tədqiqatlarla yanaşı icmal xarakterli məqalələr də çap edilir. Jurnal Rusiyada (SSRİ-də) nəşr edilmiş dəyərli tarixi əsərlərin ingilis dilində tərcüməsini verir və monoqrafiyalara ətraflı rəylər çap edir. Sonuncular arasında E.R. İsmayılovun 1953-1956-cı illərdə Azərbaycandakı vəziyyətlə bağlı "*Азербайджан: 1953-1956 гг. Первые годы «оттепели»*" əsəri də

var.

Keçmiş SSRİ-nin və indiki Rusiyanın aparıcı “*Вопросы истории*” dərgisi də indekslənən tarix jurnalları arasındadır. Jurnal Rusiya EA tərəfindən nəşr edilir, Rusiya və dünya tarixinin problemlərinə həsr edilmiş məqalələr çap edir. Onun əhatə dairəsi geniş, çap olunan materialların xarakteri isə rəngarəngdir. Belə ki, hər sayında “XX əsrin siyasi arxivi” bölməsində əvvəllər məxfi saxlanılan arxiv materiallarına, “Tarixi portretlər” bölməsində tarixi şəxsiyyətlər haqqında məlumatlara, digər bölmələrdə elmi məqalələrə, xatirələrə, monoqrafiyalara yazılmış rəylərə və s. rast gəlirik. Məsələn, Şeyx Şamil, Atatürk, T. Özal haqqında materiallar tarixi şəxsiyyətlərə aid bölmədə verilib. Təhlillər göstərir ki, son 20 ildə jurnal Türkiyə-Rusiya münasibətlərinin müəyyən aspektlərinə aid bir neçə, o cümlədən 2009-cu ilin 4-cü sayında M. Qasımlının məqaləsini çap etsə də, Azərbaycan tarixi haqda materiallara yer vermir və ya redaksiyaya bu mövzuda iş daxil olmur. Belə ki, jurnalın yalnız 2002-ci ildəki 2-ci sayında M.Ə.Rəsulzadənin “Azərbaycanda milli hərəkət” adlı məqaləsi işıq üzü görüb. Jurnalda Qarabağın tarixi barədə hec bir müstəqil araşdırmaya rast gəlmədik. Aydın görünür ki, bu məsələdə o, neytral mövqe tutur. Ədalət naminə məqalələr arasında anti-Azərbaycan əhval-ruhiyyəli yazıların da olmadığını qeyd edək. “*Вопросы истории*” jurnalının 1987-ci ildən indiyədək baş redaktoru Rusiya EA-nın müxbir üzvü Ə. İsgəndərovdur. Yəqin ki, elmi, iqtisadi, siyasi dairələrində ermənipərəst qüvvələrin güclü olduğu Rusiya kimi nəhəng bir ölkənin aparıcı milli tarix jurnalının Azərbaycana münasibətdə neytral mövqe tutması baş redaktorun gücü çatan ən böyük işdir.

Rusiyanın elmi mətbuatında anti-Azərbaycan təbliğatından məhrum edilmiş erməni mütəxəssisləri alternativ yolla gedərək beynəlxalq “*Iran and the Caucasus*” jurnalını təsis etmişlər. Jurnal 1997-ci ildən Yerevandakı İranşünaslıq Mərkəzi

tərəfindən buraxılır və 6-cı cilddən etibarən Hollandiyanın “Brill” nəşriyyatında beynəlxalq statusda nəşr edilir. O, Tomson Röyters tərəfindən indekslənen yeni nəşrlər arasında yer alıb. Jurnal regionun tarixi, arxeologiyası, mədəniyyəti, folkloru, siyasi və sosioloji problemləri haqqında yeni, innovativ xarakterli elmi işlər çap etməkdə iddialı görünür. Onun baş redaktoru və redaksiya strukturlarının daha altı üzvü erməni mütəxəssislərdir. Redaksiya heyətinə Türkiyə, Rusiya, İran, Gürcüstan və bir sıra Qərb ölkələrinin alimləri daxil edilsə də, bu, yalnız “beynəlxalq” görüntüsü yaratmaq məqsədi güdür, çünki çap olunan işlərin mütləq əksəriyyəti məhz ermənilər tərəfindən yazılır. Jurnalda Azərbaycan və Türkiyənin siyasi, iqtisadi, tarixi maraqları ətrafında xeyli məqalə çap edilib. Məsələn, “ABŞ-ın Cənubi Qafqaz siyasəti: Bakı-Ceyhan layihəsinin təhlükəsizliyi”, “Talış və talışlar”, “Azərbaycan Respublikasında talışların milli mənsubiyyətinin formalaşması”, “M. Mortazavinin “Qədim azərbaycan dili”, “Tiflisin islam camiası (8-ci 19-cu əsrlər)”, “Cənubi Qafqazda islamçılıq”, “Cənubi Qafqazda milli təhlükəsizlik konsepsiyaları və inteqrasiya problemləri”, “Azərbaycan-Ermənistan müharibəsinin bir epizodu (yanvar-fevral 1919)” haqda məqalələr birbaşa bizim maraqlarımıza toxunan məsələlərdir. Bu yazıların hamısının müəllifi ermənilərdir. Göründüyü kimi, Azərbaycan mövzusunda heç qərb mütəxəssisləri də yaxın buraxılmır. Məqalələrin mətni ilə tanışlıq onların anti-Azərbaycan ruhunda yazıldığını, tariximizi, dilimizi, etnoqrafiyamızı saxtalaşdırdığını, ölkə daxilində etnik konfliktlər yaratmaq məqsədilə “elmi” baza formalaşdırdığını sübut edir. Bu saxtakarlıq müasir Azərbaycan Respublikasının ərazisi ilə məhdudlaşmır, Cənubi Azərbaycanın tarixi, ərazinin toponimləri ermənilərə sərf edən istiqamətdə yozulur və “təhlil” edilir. Jurnalda Azərbaycana dair bir tədqiqat “II dünya müharibəsindən sonra müasir Azərbaycan tarixşünaslığında “Cənubi Azərbaycan” mövzusu” rus mənşəli alim tərəfindən qələmə alınıb: məndəki

“Cənubi Azərbaycan” sözünün dırnaq içində verilməsi məqalənin qayəsini anlamaq üçün kifayət edir. Bu işlər əsasən 2004-cü ildən, yəni jurnal “beynəlxalq” status aldıqdan sonra nəşr edilib. Bundan başqa “İraq türkmənləri və Türkiyə”, Türk-İsrail, kürd-erməni münasibətləri, erməni genosidi və s. məsələlərə dair tədqiqatlar da çap olunub. Maraqlıdır ki, Ermənistandakı həqiqi problemlər haqda çox az sayda məqalə işıq üzü görüb. Yəni, jurnalın nəşrində əsas məqsəd “elmi” səviyyədə Azərbaycan və Türkiyəyə qarşı mənfi münasibət formalaşdırmaq, gələcək ərazi iddialarını əsaslandırmaqdır. Təəssüf ki, bəzi qərb mütəxəssislərinin rəyləri jurnalın ciddi nəşr kimi qəbul edildiyindən xəbər verir. “*Iran and the Caucasus*” jurnalında alternativ məzmunlu tədqiqat çap etdirməyin qeyri-mümkünlüyü bizə aydındır. Digər tarix jurnallarının monitorinqi isə göstərdi ki, bu yazıları neytrallaşdırmaq üçün əlimizdə A&HCI-dakı dərgilərdə çap olunmuş hazır material yoxdur. Məhz bu səbəbdən, beynəlxalq müstəvidə tarixçi alimlərimizin fəaliyyətini qənaətbəxş hesab etmək mümkün deyil: onlar indiyədək vəzifələrinin öhdəsindən gələ bilməyiblər. Ümid edirik ki, tarixçilərimiz “Iran and the Caucasus”-dakı məqalələrlə tanışdırlar və onlara cavab vermək istiqamətində yaxın zamanlarda təsirli addımlar atacaq, Azərbaycanın tarixi və regionda cərəyan edən proseslər haqda beynəlxalq elmi ictimaiyyətə obyektiv informasiya verə biləcəklər. Bir daha vurğulamaq istəyirik ki, bu informasiya yalnız Tomson Røytersin tanıdığı jurnallarda yayımlanmalıdır: konfrans materiallarının, müxtəlif ölkələrdə nəşr edilən məqalə toplularının, ikinci-üçüncü dərəcəli jurnallardakı yazıların effekti indiyədək arzu edilən səviyyədə olmayıb və bundan sonra da olmayacaq.

Tomson Røyters Agentliyinin A&HCI

siyahısında arxeologiya sahəsinə aid edilmiş 74 elmi jurnal yer alır. Onların bəziləri arxeologiyanın ümumi problemləri, digərləri isə müəyyən coğrafi regionlar və ya istiqamətlər üzrə ixtisaslaşan nəşrlərdir. Ümumi tematikanı əhatə edən dövrü nəşrlər arasında yeni nəzəriyyələrə, kəşflərə, qazıntılara, metodlara həsr edilmiş iri həcmli orijinal və ya icmal xarakterli məqalələr çap

edən *“Journal of Archaeological Research”* jurnalını, insan birliklərinin və cəmiyyətlərinin yaranma, fəaliyyət və inkişaf problemlərini əks etdirən *“Journal of Anthropological Archaeology”* (1.121) dərgisini misal gətirmək olar. Tematikasını müəyyən coğrafi məntəqə (ölkə) ilə məhdudlaşdıran arxeologiya jurnallarından nümunə olaraq *“Arabian Archaeology and Epigraphy”* və *“Iranica Antiqua”* kimi nəşrləri qeyd etmək mümkündür. Nəhayət, arxeologiyanın müəyyən istiqamətləri üzrə ixtisaslaşan jurnallar da var ki, bunlar dənizlərdə aparılan tədqiqatların bütün tərəfləri, qazıntılar zamanı tapılmış insan və heyvan sümüklərinin öyrənilməsi, həmçinin arxeologiya sahəsində mühüm nəzəriyyələr, metodlar haqda məqalələr çap edən dərgilərdir.

Ümumi məlumatdan sonra, iki jurnal üzərində daha ətraflı təhlil aparaq. Onlardan birincisi “Elsevier” nəşriyyatının təsir əmsalı 1.779 olan *“Journal of Archaeological Science”* jurnalıdır ki, məqalələrində dünyanın bütün regionlarında ən müasir metodlarla aparılmış arxeoloji tədqiqatlar haqqında məlumat verir. Deyilənlərə aydınlıq gətirmək məqsədilə jurnalın 2010-cu ilin yanvarında nəşr olunacaq ilk nömrəsindəki tədqiqatların mövzuları, onların coğrafi əhatə dairəsi və ən başlıcası istifadə edilmiş metodlarla tanış olaq. Məqalələrin birində keçi və quzu sümüyünün birləşdirici toxumasından alınmış kollagen (zülal) peptiddəki 33 amin turşu qalığından ibarət fraqmentin analiz üsulu təsvir edilir. Sübut olunur ki,

keçi və quzunun kollagen molekulunda bu fraqment bir-birindən iki amin turşusu ilə fərqlənir ki, bu da aşkar edilmiş sümüklərin hansı canlıya aid olduğu haqda dəqiq nəticə çıxarmağa imkan verir. Məqalədə kollagen-peptid metodunun digər biomolekulların, məsələn DNT molekulunun analizinə əsaslanan üsullardan üstünlükləri də vurğulanır. Metod neolit dövrünə aid edilən və Türkiyədəki Domuztepe adlı yerdən tapılmış 26 sümüyün analizində tətbiq olunur və müvafiq nəticələr çıxarılır. Başqa bir məqalədə rentgen şüalarının xırda kristallardan ibarət maddədən (“pudradan”) keçərkən yaratdığı difraksiya mənzərəsindən istifadə edilir. Bu üsul ABŞ ərazisindəki qədim insan məskəninin çöküntülərindəki gil materialına tətbiq olunur və gilin tərkibindəki bəzi mineralların nisbəti iqlimdən asılı olduğu üçün, həmin dövrün iqlimi haqda (paleoiqlim haqda) məlumat əldə edilir. Digər işdə Norveçin cənub-şərq və cənub-qərbində, dəniz sahilində yerləşən və Daş dövrünə aid edilən iki yaşayış məskənindən götürülmüş balıq sümüklərindəki oksigenin izotop tərkibi analiz edilir. Təhlillərin nəticəsi olaraq qədim insanların həmin məntəqələrdə ilin hansı fəsilərində məskunlaşdığı aydınlaşdırılır.

Jurnalda arxeoloji tədqiqatlar zamanı istifadə edilən digər müasir metodlar haqqında da ətraflı məlumat verilir. Bu metodlar fizika, kimya, biologiya kimi təbiət elmlərinin ən son nailiyyətlərinə əsaslanır, ona görə də universal xarakter daşıyır. Tanış olduğumuz məqalələr humanitar elmdən daha çox biologiya, kimya və ya fizika sahəsində yazılmış elmi tədqiqatları xatırladır. Fundamental təbiət qanunlarına əsaslandığı üçün onlardan istənilən arxeoloji qazıntıların öyrənilməsində istifadə etmək mümkündür. Həqiqətən də, jurnalda müasir Türkiyə, İran, Gürcüstan ərazilərində aparılan arxeoloji tədqiqatlara dair xeyli məqaləyə rast gəlirik. Məsələn, Türkiyəyə həsr edilmiş 31 məqalə çap edilib ki, onların da əsas hissəsi 2003-2009-cu illərdə işıq üzü görüb. Biz adında “Türkiyə” sözü olan məqalələri nəzərə alırıq, əks təqdirdə onların sayını əhəmiyyətli

dərəcədə artırmalı olardıq. Jurnalda Gürcüstanın Dmanisi, Axalkalaki bölgələrindəki arxeoloji qazıntılara həsr edilmiş 3 elmi məqalə də nəşr edilib. Qeyd etdiyimiz işlərin həmmüəllifləri arasında türk və gürcü alimləri olsa da, onların əksəriyyətində Qərb tədqiqatçılarının aparıcı rol oynadığı hiss edilir.

Yüksək səviyyəsinə görə A&HCI siyahısına daxil edilmiş arxeologiya jurnalları arasında Türkiyənin Aralıq Dənizi Mədəniyyətlərinin Araşdırma İnstitutunun “Adalya” və Türkiyə Elmlər Akademiyasının “TÜBA-AR” illik dərgiləri də var. “TÜBA-AR” jurnalı türk, ingilis, fransız və alman dillərində, “Adalya” isə türkcə məqalələr, icmallar çap edir. Deməli, elmi səviyyə yüksək olduqda jurnalın türk və ya ingilis dilində çap olunmasının həlledici rolu yoxdur. Alimlərimiz Azərbaycanın arxeologiyasına dair əsərlərini bu jurnallarda çap etdirərkən böyük problemlərlə üzləşməməlidirlər.

İllik *“Iranica Antiqua”* jurnalı haqda məlumat da mütəxəssislərimiz üçün faydalı ola bilər. Jurnal qədim İran və ətraf ərazilərdə aparılan qazıntıların ilkin nəticələri, bu yerlərin tarixinin, dininin, epiqrafiyasının, incəsənətinin, numizmatikasının və ictimai quruluşunun müxtəlif aspektlərinə dair tədqiqat işləri nəşr edir. Onun maraq dairəsi Cənubi Azərbaycan da daxil olmaqla müasir İran ərazisi ilə məhdudlaşaraq qalmır; jurnal Suriya, Gürcüstan, Özbəkistan, umumiyyətlə, Qafqazın arxeologiyasını da əhatə edir. Bizə birbaşa aidiyyəti olduğu üçün jurnaldakı məqalələrin öyrənilməsi, daim diqqət mərkəzində saxlanılması vacibdir. Eyni zamanda, ərazimizdə aparılan arxeoloji qazıntılar, digər sahələrdəki tədqiqatların da *“Iranica Antiqua”* jurnalında çap etdirmək lazımdır.

Müxtəlif xalqların və etnik qrupların adət-ənənələrinə, milli geyimlərinə, musiqisinə, nağıllarına, mətbəxinə, toy və yas mərasimlərindəki adətlərə, uşaq oyunlarına, bir sözlə, folkloruna aid indeksləşən elmi jurnallar A&HCI siyahısının “folklor” bölməsində toplanıb. Bölməyə cəmi 18 dövrü nəşr daxil edilib ki, onların bir neçəsi ilə tanışlıq bəzi məsələlərə aydınlıq gətirir. Bu jurnallardan biri ABŞ-ın İndiana Universitetinin “*Journal of Folklore Research*” dərgisidir. O, səhi-fələrində müxtəlif xalqların folkloruna yer ayırır: jurnalın 2009-cu ilin sonuncu nömrəsində 46-cı cildin 2-ci buraxılışında “Şah İsmayıl Səfəvinin türk hekayətində transformasiyası” adlı məqalə çap edilib. Məqalənin xülasəsindən aydın olur ki, müəllif Şah İsmayılın tarixi və xalq dastanlarında formalaşmış surətləri arasında fərqləri müqayisə edir, dastanlarda onun əli qılınclı hömküddən daha çox saz-söz ustası kimi təsvir edildiyindən yazır. Başqa bir məqalədə Türkiyənin Kaynarca qəsəbəsində cavanların əsgərliyə göndərilməsi mərasimindən bəhs edilir və onun toy qədər təmtəraqlı keçdiyi vurğulanır.

Maraqlı hesab etdiyimiz ikinci mənbə elektron variantda mövcud olan “*Folklore: Electronic Journal of Folklore*” jurnalıdır (Estoniya, Tartu). Buradakı məqalələr istifadə üçün bütün oxuculara açıqdır. Jurnalın əhatə dairəsinə, ilk növbədə, baltikyanı və skandinaviya ölkələrinin folkloru daxildir. Lakin başqa xalqların, xüsusilə keçmiş SSRİ respublikalarının folkloruna da yer verilir. Belə məqalələrin birində- jurnalın 2007-ci il 36-cı sayında verilmiş yazıda erməni nağıllarından bəhs edilir. Bu nağılların qəhrəmanları Sədəf xanım, Nuri Hədiq və ya Nar xatundur. Erməni müəllif xatunun türk sözü olduğunu boynuna alır və onun tərcüməsini verir, lakin Sədəf və Nar sözlərini tərcümə edərkən mənşə dəqiqləşdirilmir. Türk və Azərbaycan folklorunun ermənilər tərəfindən mənimsənilməsində qərribə heç nə yoxdur. Sadəcə, biz diqqəti başqa bir məsələyə yönəltmək istəyirik ki, bu da müəllifin istinad etdiyi mənbələrdir. Nağılları təhlil edərkən o, 1885-1899-cu illərdə

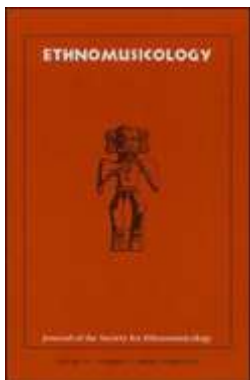
nəşr edilmiş materiallardan əminliklə istifadə edir. Başqa sözlə, erməni “mütəxəssis” ulu babalarının başladığı saxtakarlığı davam etdirir. Onun əminliyinin başqa bir səbəbi isə qarşısında oponentin olmamasıdır: jurnalın bütün saylarının təhlili orada Azərbaycan folkloru haqqında hər-hansı bir məqalənin varlığını təsdiq etmir. Belə münbit şəraitdə erməni müəllif nədən və kimdən çəkinməlidir?!

Yaxşı ki, indekslənen jurnallar arasında Türkiyənin “Milli Folklor” dərgisi də var. Jurnal beynəlxalq xarakterli olub, bütün türk xalqlarının folkloru sahəsində ixtisaslaşır. Doğrudan da, onun tək-cə bir buraxılışında qazax türklərində evlənmə mərasimi ilə əlaqədar hədiyyə alışı-verişi, Krım türklərinin hekayətlərində rəqəm simvolizmi, türk xalq mədəniyyətində və mifologiyasında üzümün yeri, türk tapmaçaları haqqında, “Şah-sənəm və Qərrib” dastanının Qazan tatarlarında rast gəlinən variantı, türk advermə ənənəsi baxımından bəzi kişi adlarının mənşəyi, xalq deyimlərində Koroğlu surəti və s. bu kimi maraqlı mövzulara həsr edilmiş tədqiqat işlərinə rast gəlirik. Jurnalda müntəzəm surətdə türk xalqları-qazax, qırğız, özbək, əfqan qazaxları, qaqauz, Krım türkləri və Qazan tatarlarının folkloruna dair məqalələr çap edilir: jurnalın bu mövzulara toxunmayan sayını tapmaq çətindir. Dərgi səhifələrində Azərbaycan folkloruna da yer ayırır. Belə araşdırmalar arasında həm azərbaycanlı, həm də türkiyəli müəlliflərin işləri var. Türkiyəli alimlərin tədqiqatları, əsasən, iki xalqın folklorunun, məsələn, musiqisinin, müqayisəli təhlilinə həsr edilir.

Tomson Röytersin A&HCI siyahısının “musiqi” bölməsində hal-hazırda 79 jurnal var. Onlar arasında ayrı-ayrı dahi bəstəkarların yaradıcılığını tədqiq edən müxtəlif janrların, məsələn operanın tarixini və indiki durumunu öyrənən, kantri janrına dair araşdırmalara həsr jurnallar yer alır. Bundan başqa ölkələrin, qitələrin musiqisinə həsr edilmiş və ya keçmiş dövrlərin musiqisini öyrənən jurnallara da rast gəlirik. Musiqi jurnalları arasında sahələrarası tədqiqatlara dair nəşrlər müxtəlif

xalqların etnik musiqisi sahəsində ixtisaslaşan dərgilər də var. Musiqişünaslıq üzrə də milli dillərdə nəşr edilən və Tomson Röyters tərəfindən indekslənen jurnal az deyil. Çex, portuqal və ispan dilli jurnallar deyilənlərə misal ola bilər. Bu sıraya fransız, alman, italyan dillərində nəşr edilən dərgiləri də əlavə etmək olar.

Ümumi mənzərənin görüntüsünü cızdıqdan sonra maraqlı hesab etdiyimiz iki jurnal üzərində ətraflı dayanaq. Onlardan biri Asiya xalqlarının musiqisi sahəsində ixtisaslaşan “*Asian Music*” jurnalıdır. Jurnalda nəşr edilən məqalələr Yaponiyadan Türkiyəyədək uzanan geniş coğrafi ərazidə məskunlaşmış xalqların musiqisi və onun müxtəlif janrları, musiqi alətləri və ifaçıları haqda məlumat verir. “Asian Music” türk xalqlarının-türk, özbək, türkmən, uyğur musiqisinin müxtəlif tərəflərini işıqlandıran xeyli məqalə çap edib. Belə ki, jurnalda türk musiqisində improvizasiya estetikası, türk aşiq və xalq musiqisi, türk xalq bəstəkarları və aşıqları haqqında məqalələr işıq üzü görüb. Türkmən musiqisi və musiqi alətləri, uyğur klassik xalq musiqisi, özbək və tacik muğamları, özbək xalq musiqi alətləri və sair məsələlər tədqiqatçılar tərəfindən öyrənilib və mütəxəssislərin nəzərinə çatdırılıb. Son illər bu sahədə çap olunmuş bəzi məqalələr haqda da məlumat yerinə düşər. Belə ki, jurnalın 40-cı cildinin 2-ci buraxılışında (2009), 38-ci cildinin 1-ci sayında (2007) türk xalq musiqisinin müəyyən aspektləri, 36-cı cildinin 1-ci sayında (2005) klassik türk musiqisində bəstə formasının bəzi xüsusiyyətləri barədə məqalələr, 31-ci cildinin 2-ci sayında (2000) “Osmanlı sarayında musiqi: muğam, bəstələr və qədim osmanlı instrumental repertuarı” monoqrafiyasına rəy çap edilib. Təəssüf ki, “Asian Music” jurnalında Azərbaycan xalq musiqisinə, musiqi alətlərinə həsr edilmiş məqalə tapa bilmədik.

Diqqəti yönəltmək istədiyimiz ikinci dərgi isə ABŞ-ın İllinoy Universitetinin “*Ethnomusicology*” jurnalıdır. Burada dünyanın bütün xalqlarının musiqisinə həsr edilmiş analitik məqalələr, çoxsaylı monoqrafiyalara, buraxılan disklərə və filmlərə rəylər çap edilir. Jurnalın elektron saytında onun 1999-2009-cu illəri əhatə edən saylarının mündəricatı, bəzi məqalələrin xülasəsi ilə tanış olmaq mümkündür. Əldə edə bildiyimiz məlumatlardan görünür ki, jurnal Azərbaycan xalq musiqisinə

böyük diqqətlə yanaşır. Həqiqətən də, 47-ci cildin 3-cü buraxılışında Mələkxanım Eyyubovanın “Azərbaycan muğamının antologiyası”ndan olan diskdə yer almış ifası, tarzən M. Mansurovun və qarmonçalan A. Əliyevin dünya musiqisi silsiləsindən Azərbaycan musiqisinə həsr edilmiş disklərdəki ifaları haqda rəylər çap olunub. Bundan başqa, 47-ci cildin 1-ci sayında (2003) “Uşaqlar muğam oxuyur: qaçqın düşərgəsində yaşayan azərbaycanlı uşaqlar özlərinin ənənəvi xalq musiqisini ifa edir” filminə, 44-cü cildin 3-cü sayında “Azərbaycanda yazılmış musiqi haqqında iki esse”, 2-ci sayında isə qadın muğam ifaçılarımız haqqında məqalə verilib. Və bu yazıların müəlifləri, əgər səhv etmiriksə, xarici musiqişünaslardır.

Araşdıracağımız sonuncu bölmə “incəsənət” bölməsidir ki, bura cəmi 70 jurnal cəmlənib. Bu nəşrlər arasında qitələrin incəsənətinə, məsələn, Afrika və Asiya incəsənətinə həsr edilmiş “*African Arts*”, “*Arts of Asia*” jurnalları var. Bundan başqa, bölməyə incəsənətin rəngkarlıq, keramika, fotoqrafiya kimi istiqamətləri üzrə ixtisaslaşan, incəsənət tarixinə və onun tədrisinə həsr edilmiş jurnallar daxil edilib. Dünyanın məşhur museylərinin- Metropoliten, Luvr, Berlin muzeylərinin nəşrləri də burada təmsil olunub. Digər bölmələrdə olduğu kimi

“incəsənət” bölməsində də müxtəlif dillərdə nəşr edilən jurnal tapmaq mümkündür. Bu qəbildən olan nəşrlər arasında xorvat dilində çap edilən “*Život Umjetnosti*”, Çex Elmlər Akademiyasının İncəsənət İnstitutu tərəfindən çex dilində buraxılan “*Uměni/Art*” jurnallarını qeyd edə bilərik.

Asiya incəsənəti üzrə ixtisaslaşan jurnallar Türkiyə və İran incəsənəti, türklərin yaratdığı mədəniyyət abidələri haqda maraqlı araşdırmalara diqqətlə yanaşırlar. Məsələn, “*Artibus Asiae*” dərgisində Osmanlı və məmlük xəzinələrindəki qılınc-lar, Qacar şah üsul-idarəsinin incəsənətdə təsviri, İstanbuldakı Rüstəm Paşa məscidinin kirəmid dam örtüyü, Konyadakı Ələddin məscidinə yeni baxış, İranın otra əsr incəsənəti, İran keramikası, rus-fars müharibələrinin monumental rəngkarlıq əsərlərində təsviri, III Sultan Muradın albomu, məmlük mozaik şüşə dekorasiyası, moğol rəssamının əsərində İnayət xanın ölümü, Qahirədəki Sultan Həsən sarayının arxitekturası və s. həsr edilmiş tədqiqatlara rast gəlirik.

Göründüyü kimi, humanitar elmlərdə beynəlxalq aləmə inteqrasiya, bəzilərinin fikirləşdiyi kimi, milli-mənəvi dəyərlərdən imtina etmək, dilimizi, ədəbiyyatımızı unudaraq yalnız ingilis dilində yazıb-yaratmaq anlamına gəlmir. Əksinə, dünya elmini məhz bizim dilimiz, ədəbiyyatımız, musiqimiz, mənəvi dəyərlərimiz, onların mənşəyi, tarixi inkişaf yolu, müasir həyatımızdakı yeri maraqlandırır. Və dünya elminin Azərbaycana olan marağını biz özümüz təmin etməliyik.

İncəsənət və humanitar elmlərdə ixtisaslaşan beynəlxalq jurnalların monitorinqi digər mühüm məsələlərə aydınlıq gətirmək və vacib nəticələr çıxarmaq baxımından da çox əhəmiyyətlidir. Bu nəticələr hansılardır?

1. *Təbiət və texniki elmlərdə olduğu kimi, incəsənət, humanitar elm sahələrində də təsir əmsalı olan, indeksləşən çoxsaylı jurnallar nəşr edilir;*

2. *Səviyyəsindən asılı olaraq müxtəlif dillərdə nəşr edilən incəsənət, humanitar elm jurnalları Tomson Röyters Agentliyi-*

nin siyahısında yer alır;

3. *Böyük və ya kiçikliyindən asılı olmayaraq hər bir xalqın tarixi, dili, ədəbiyyatı, etnoqrafiyası, fəlsəfi görüşləri, musiqisi, incəsənəti unikal olmaqla yanaşı dünya tarixi-mədəni irsinin ayrılmaz tərkib hissəsidir;*

4. *Müasir elmi-metodoloji tələblərə cavab verdikdə bu sahələr üzrə istənilən tədqiqatın nəticəsini ən yüksək səviyyəli jurnallarda çap etdirmək mümkündür.*

Xalqımızın tarixi, əsrlər boyu formalaşmış zəngin ədəbiyyatı, mədəniyyəti dünya elmində layiqincə təmsil olunmalıdır. Mövcud problemlərin həllinə nail olmaq məqsədilə bəzi tədbirlər həyata keçirilməlidir ki, bu haqda təkliflərimizi bölüşmək istərdik. Əgər qarşıda duran əsas məqsədlərdən biri dünya elminə inteqrasiyadırsa, onda aydındır ki, akademik institutlar və universitetlər, ilk növbədə, beynəlxalq elm məkanını formalaşdıran jurnallar, monoqrafiyalarla tam şəkildə təmin olunmalı, beynəlxalq məlumat bazalarına abunə məsələsi həll edilməlidir. Belə jurnal və bazalardan istifadə imkanı olmayan alimdən fəaliyyətində dönüş yaratmağı tələb etmək mənasızdır. Elmi tədqiqatların A&HCI-dakı jurnallarda nəşrinə nail olmaq lazımdır. Bu istiqamətdə ilk addım kimi Türkiyədə nəşr edilən və A&HCI siyahısına qəbul edilmiş dərgilərdən istifadə etmək məqsədəuyğundur. Tomson Røyters jurnallarında çap olunmuş məqalələrə görə muəlliflər əhəmiyyətli müqafatlar almalı, onların beynəlxalq konfranslarda iştirakı tam həcmdə maliyyələşdirilməlidir.

Azərbaycan tarixi, ədəbiyyatı, fəlsəfəsi, etnoqrafiyası, musiqişünaslığı sahəsində dəyərli hesab edilən əsərlərin ingilis dilinə tərcüməsi, nəşri və yayılması məqsədilə müvafiq Dövlət Proqramı qəbul edilməlidir. İlk növdəbə, ərəb, fars dillərində yazıb-yaratmış klassik şair və yazıçıların, filosofların əsərləri tərcümə edilməlidir, çünki xarici universitet və mərkəzlər bu sahədə tədqiqatlar apararkən onları ərəb və ya fars şairləri, filosofları kimi qələmə verirlər. Ümumiyyətlə, ərəb və fars

dillərində yaradılmış ədəbi-fəlsəfi irsimizin, incəsənət əsərlərimizin təsdiqi istiqamətində böyük mücadilə verilməlidir. Dil və ədəbiyyatımızın formalaşmasında əhəmiyyətli rol oynamış bədii əsərlər, folklor nümunələri və bu sahədə aparılmış tədqiqat işləri, musiqi sənətimiz, musiqi alətlərimiz haqda yazılmış tədqiqat əsərləri siyahıya daxil edilməlidir. Lazım gələrsə bu işə xarici alimlər və tərcüməçilər cəlb olunmalıdır.

Humanitar sahələr üzrə ixtisaslaşan və AMEA-nın institutları, universitetlər, yaradıcılıq təşkilatları tərəfindən nəşr edilən jurnalların beynəlxalq məlumat bazalarında, Tomson Røyters Agentliyində qeydiyyatda götürülməsi istiqamətində ardıcıl və məqsədyönlü iş aparılmalıdır. Jurnalların vaxtında, yüksək keyfiyyətli nəşrinə nail olmaq, onların elektron saytlarını yaratmaq vacibdir: beynəlxalq məlumat bazaları, məsələn, SCOPUS məhz belə şərtlər qoyur. Tomson Røytersin tələbləri isə daha sərtidir və agentliyə yalnız müəyyən təcrübə toplanandan sonra müraciət etmək məqsədəuyğundur. Təhlillər sübut edir ki, jurnalın Azərbaycan dilində nəşr edilməsi qeydiyyat məsələsində problem yaratmamalıdır. Lakin buna baxmayaraq, humanitar sahə jurnallarında çap olunan məqalələrin ingilis dilində hazırda qəbul edilmiş formatdan daha geniş və yüksək səviyyəli xülasələri verilməlidir. Ədəbiyyat jurnalları, əlbəttə, Azərbaycan dilində nəşr edilməli və qeydiyyatdan keçirilməlidir. Əgər rus dilində çıxan “*Русская Литература*”, “*Новый Муп*” dərgiləri A&HCI siyahısında yer ala bilirsə, deməli, Yazıçılar Birliyinin keyfiyyətə onlardan geri qalmayan “*Azərbaycan*” və “*Qobustan*” jurnalları da qeydiyyatdan keçirilə bilər. Müəyyən təcrübəmiz olduğu üçün bu işlərdə həmkarlarımıza yardım etməyə həmişə hazırıq.

Araşdırmalar göstərir ki, bəzi istisnalar nəzərə alınmazsa, türk xalqlarının tarixinə, dillərinə, ədəbiyyatına, musiqisinə həsr edilmiş müstəqil nəşrlər Tomson Røytersin siyahısında yer almayıb. Bu sahələrə aid elmi tədqiqatlar məskunlaşma coğrafi-

yasından asılı olaraq Aralıq dənizi və Yaxın Şərqi (Türkiyə), Qafqaz (Azərbaycan), Orta Asiya (Türkmənistan, Özbəkistan, Qazaxıstan, Gırğızıstan) xalqlarının və ya Rusiyanın tarixinə, ədəbiyyatına, incəsənətinə həsr edilmiş jurnallarda nəşr edilir. Dünya elmində, məsələn, ərəblərdən fərqli olaraq, türk tarix və mədəniyyəti hələ vahid bir istiqamət kimi formalaşmayıb. Belə vəziyyəti, yəqin ki, türk xalqlarının müxtəlif taleyi, tarixi inkişaf yolları ilə izah etmək mümkündür. Son 20 il ərzində 6 müstəqil türk dövlətinin bu sahədə birgə elmi jurnallar təsis və nəşr edə bilməməsinə isə bəraət qazandırmaq mümkün deyil. Türkdilli ölkələrin elmi-mədəni inteqrasiyasında tarixçi və ədəbiyyatşünas alimlər, sənətşünaslar, musiqişünaslar aparıcı rol oynamalıdırlar. AMEA-nın institutları, universitetlər, Yazıçılar Birliyi, Bəstəkarlar, Rəssamlar ittifaqları müştərək dərgilərin təsis edilməsində, nəşrində, beynəlxalq səviyyədə qeydiyyatında təşəbbüskarlıq göstərməlidir: kimisə və ya nəyisə gözləməyin zamanı deyil. Bu sahədə ölkəmizdə toplanmış təcrübədən də faydalanmaq olar. Belə ki, bu yaxınlarda türkdilli ölkələrin Riyaziyyat Cəmiyyətləri vahid *Türk Dünyası Riyaziyyat Cəmiyyətini* və *“TWMS Journal of Pure and Applied Mathematics”* jurnalını təsis etmişlər. Sevindirici haldır ki, jurnalın nəşri məhz Azərbaycan riyaziyyatçılarında etibar edilib və onun birinci sayı tezliklə işıq üzü görəcək. İctimai və humanitar elmlərdə də müxtəlif ölkə alimlərinin söylərinin əlaqələndirilməsi və birləşdirilməsi böyük səmərə verə bilər.

Azərbaycan xalqı 20-ci əsrdə türk və müsəlman dünyasında modernləşmə və müasir dünyaya inteqrasiya yönümlü çox siyasi, mədəni təşəbbüsə imza atıb və onların ilk icraçısı olub. Ona görə də türk xalqlarının elmi-mədəni inteqrasiyası məsələlərində də alimlərimiz ön sırada olmalıdır. Bunun üçün Azərbaycanın zəngin mədəni irsi də, tarixi təcrübəsi də, müasir intellektual potensialı da var!

Məqalə tam şəkildə “Elm” qəzetinin 28 yanvar və 16 fevral, ixtisarlara isə “Respublika” qəzetinin 30 yanvar və 2 fevral 2010-cu il tarixli saylarında çap edilib.

XARİCİ ÖLKƏLƏRDƏ ÇALIŞAN ALİMLƏRİMİZ

“Azərbaycan Respublikasında 2009-2015-ci illərdə elmin inkişafı üzrə Milli Strategiya” və onun həyata keçirilməsi ilə bağlı “Tədbirlər Planı” elmimizin dərin, geniş miqyaslı, hərtərəfli islahatlarını nəzərdə tutan əhəmiyyətli sənəddir. Milli Strategiya Azərbaycan elminin əldə etdiyi tarixi nailiyyətləri qeyd etməklə yanaşı diqqəti mövcud problemlərə yönəldir, onların həlli yollarını, müddət və icraçıları göstərir, dövlət təşkilatları, AMEA və universitetlər qarşısında konkret vəzifələr qoyur. İslahatların məqsədi Azərbaycan elmini ölkənin sosial-iqtisadi və mədəni tələblərinin daha dolğun şəkildə ödənilməsinə yönəltmək, elmi təşkilatların struktur və idarəedilməsini, maliyyələşmə sxemlərini, aparılan tədqiqatların mövzu və səviyyəsini beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırmaqdır.

Elmimizin çoxsaylı problemlərinin təhlili, onların həlli yollarının araşdırılması ölkə rəhbərliyinin və elmi ictimaiyyətin daim diqqət mərkəzindədir. Bu baxımdan Prezident Administrasiyasının rəhbəri, akademik **Ramiz Mehdiyevin** 2009-cu ilin dekabrın 8-də “Azərbaycan” qəzetində çap olunmuş **“İctimai və humanitar elmlər: zaman kontekstində baxış”** adlı məqaləsinin böyük əhəmiyyəti var. Məqalədə ölkənin iqtisadiyyatında başa çatmış keçid dövrü fonunda ictimai və humanitar elmlər qarşısında duran vəzifələr geniş təhlil edilir, tarix, fəlsəfə, hüquq, sosiologiya, ədəbiyyatşünaslıq və s. kimi elmlərdə mövcud nöqsanlar tənqid edilir, vəziyyətdən çıxış yolları göstərilir. Məqalənin ictimai və humanitar elm sahələrinin gələcək inkişafında əhəmiyyətli rol oynayacağı şübhə doğurmur.

Biz, Strategiyadakı müddələrin təhlilinə həsr olunmuş məqaləmizdə (“Azərbaycanda elmin mövcud və gələcək prioritetləri”, “Respublika” qəzeti, 17 iyul 2009) beynəlxalq informasiya mənbələrinə əsaslanaraq elmimizin məhsuldar sahə və istiqamətləri, onların inkişaf dinamikası, gələcək prioritetləri

haqqında ətraflı məlumat vermişik. İkinci məqalədə (“Elmi kadr hazırlığının problemləri”, “Azərbaycan” qəzeti, 26 noyabr 2009) elmi kadr hazırlığında mövcud vəziyyət təhlil edilib. Məqalədə müdafiə edilmiş namizədlik və doktorluq dissertasiyalarının elm sahələri üzrə paylanması, aspirant və dissertant qəbulunun dinamikası, kadr hazırlığının keyfiyyəti, bu sahədə mövcud problemlər və onların aradan qaldırılma üsulları araşdırılıb. İctimaiyyətin diqqətinə təqdim olunan hazırkı məqalə isə Azərbaycan elminin kadr potensialının keyfiyyət baxımından təhlilinə həsr edilib.

Milli Strategiyada mövcud kadr potensialı haqqında, yığcam da olsa, məlumat verilib. Belə ki, sənəddə alimlərimizin sahə, elmi dərəcə və yaş həddinə görə bölgüsünü tapmaq mümkündür. Kadr potensialının keyfiyyət baxımından tam təhlili iri həcmli araşdırmalar tələb edir. Ona görə də ilkin mərhələdə araşdırmaları onun bir hissəsinin-xarici ölkələrdə yaşayan alimlərin yaradıcılığı ilə məhdudlaşmaq məqsədəuyğundur. Doğrudan da, tərkibinə görə müasir Azərbaycan elminin kadr potensialı bir neçə hissədən ibarətdir. Onun sayca ən böyük hissəsini hal-hazırda ölkəmizin elmi institut və universitetlərində çalışan alimlər təşkil edir. İkinci hissə sovet dövründən və ya sonrakı illərdən etibarən SSRİ və MDB-nin müxtəlif şəhərlərində, əsasən Moskvada yaşayan tədqiqatçılardan ibarətdir. Nəhayət, kadr potensialının üçüncü komponenti Azərbaycan Respublikası müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra xarici ölkələrin universitet və elmi mərkəzlərinə daimi iş dəvət olunmuş, orada müxtəlif beynəlxalq qrantlar, müddətli müqavilələr hesabına çalışan alimlərdir. Bu qəbildən olan alimlərimizin əsas kütləsi Türkiyənin universitetlərində işləyir. Ümumiyyətlə isə onların məskunlaşma coğrafiyası çox genişdir: azərbaycanlı alimlərə ABŞ və Kanadadan başlayıb Avstraliyaya qədər uzanan məkanda rast gəlmək mümkündür.

Elmi potensialın keyfiyyətinin qiymətləndirilməsində beynəlxalq praktikada qəbul edilmiş və uğurla tətbiq olunan

meyarlardan istifadə etmək lazımdır. İstənilən fəaliyyəti kəmiyyət və keyfiyyətinə görə dəyərləndirmək mümkündür. Elmi əməyin kəmiyyət göstəricisi dərc olunmuş məqalə, alınmış patent, istehsalata tətbiq olunmuş nəticələrin sayıdır. Lakin hər bir yaradıcı fəaliyyət sahəsində olduğu kimi elmdə də əsas meyar nəticənin keyfiyyətidir. Elmi nəticənin keyfiyyəti isə onun müəyyən elm sahəsi, elmi istiqamət üçün aktual olan problemin həllində əhəmiyyətli irəliləyişə nail olunmaqla, problemin tam həlli ilə müəyyən edilir. Keyfiyyətli elmi nəticələr, bir qayda olaraq, yüksək təsir əmsala malik olan jurnallarda çap olunur ki, bu göstərici də *Tomson Røyters Agentliyi* tərəfindən hesablanır və hər il elmi ictimaiyyətin diqqətinə çatdırılır. Elmi işin keyfiyyətinin ikinci göstəricisi məqaləyə başqa tədqiqatçılar tərəfindən verilmiş istinadların sayıdır. Elmi nəticəyə istinadın verilməsi, onun yeni tədqiqatlarda istifadə edilməsi həmin nəticənin əhəmiyyətinin, yüksək keyfiyyətinin təsdiqidir.

Yuxarıdakı mülahizələrimizə konkretlik gətirmək məqsədilə bir azərbaycanlı alimin nümunəsinə müraciət edək. Bu, ictimaiyyətimizə yaxşı tanış olan professor Lütfi Zadədir. Məlumdur ki, prof. Lütfi Zadə dünya elmində qeyri-səlis məntiqin yaradıcısı kimi məşhurdur. Onun elmi yaradıcılığını rəqəmlərin dili ilə təhlil edək. Tomson Røytersin statistik məlumatına əsasən prof. Lütfi Zadə 200-dən artıq elmi əsərin müəllifidir. Bu işlərə verilmiş toplam istinadların sayı isə 25 mindən artıqdır. Onun fundamental hesab edilən və 1965-ci ildə çap edilmiş *“Fuzzy Sets”* adlı əsəri indiyə kimi 10 mindən artıq istinad toplayıb. Bu rəqəmlərin arxasında gizlənən həqiqət isə ondan ibarətdir ki, qeyri-səlis məntiq kimi elitar elmi istiqamətlə məşğul olan hər bir alim prof. Lütfizadənin əsərlərinə istinad edir, oradakı ideya və nəticələrdən bəhrələnir. Dünya təcrübəsində topladığı istinada görə məqalələrin təsnifat sxemi mövcuddur. Belə ki, 300-500-ə qədər istinad toplamış məqalə “məşhur”, istinadlar 500-dən çox olduqda isə “şöhrətli” adlanır.

Elmi əsərə istinad müəyyən həddi, məsələn 1000-i keçdikdən sonra onun müvafiq sahə üçün klassik xarakter aldığını iddia etmək olar. Bu izahatdan sonra təkcə bir əsəri 10 min istinad toplamış professor Lütfi Zadənin elmi şöhrətin hansı zirvəsində durduğu aydınlaşır.

Dünya elmində əsərlərinə on minlərlə istinad verilmiş alim kifayət qədərdir. Onların ən görkəmliləri Nobel, Filds və başqa nüfuzlü beynəlxalq mükafatların laureatlarıdır. Belə mükafatlarla yanaşı “ən çox istinad olunan məqalə” və “ən çox istinad olunan müəllif” anlayışları da mövcuddur. Məlumat bazaları və jurnallar diqqəti il ərzində ən çox istinad toplamış işlərə yönəltməklə elmi qüvvələri “qaynar cəbhələrə” istiqamətləndirirlər. Həmçinin, fəaliyyəti dövründə əsərlərinə minlərlə istinad verilmiş alimlərin ümumi, daim yenilənən reyting siyahıları tərtib edilir. İnstitut və mərkəzlərin, universitetlərin reytingləri hesablanarkən nəzərə alınan amillər arasında həmin təşkilatlarda işləyən Nobel mükafatçılarının, ən çox istinad toplamış alimlərin sayı mühüm yer tutur.

Beynəlxalq praktikada müəyyən sahələr üzrə çalışan alimlərin işlərinə verilmiş istinadlar barədə ətraflı məlumat əldə etmək mümkündür. Məsələn, *Amerika Riyaziyyat Cəmiyyətinin MathSciNet* saytında dünya riyaziyyatçılarının, o cümlədən Azərbaycan alimlərinin elmi əsərlərinə istinadların sayını və onların kimlər tərəfindən verildiyini öyrənmək olar. Nüvə və yüksək enerjilər fizikası üzrə mütəxəssislərin əsərləri haqqında ətraflı məlumatı isə *ABŞ-in Stenford Universitetindəki “Stenford Xətti Sürətləndirici Mərkəzi”*-nin (*SLAC*) informasiya bazasında tapmaq mümkündür. Üstünlüklərinə baxmayaraq, konkret istiqamətlərə görə ixtisaslaşan məlumat bazaları elmin başqa sahələri üzrə araşdırmalar aparmağı qeyri-mümkün edir. Digər bir problem belə bazaların tərtibi zamanı istifadə olunan prinsiplərin müxtəlifliyi ilə əlaqədardır. Belə ki, əgər *Math SciNet* Amerika Riyaziyyat Cəmiyyəti tərəfindən tanınan jurnallardakı istinadları nəzərə alırsa, *SLAC* hətta çap olunmamış,

elektron arxivdə yerləşdirilmiş məqalələrdəki istinadları da qeyd edir.

Elmin bütün sahələri üzrə istinadları bir neçə internet resurslarından əldə etmək mümkündür. Bu resurslar arasında yalnız **Google Scholar** axtarış sistemi istifadə üçün hamıya açıqdır: digər məlumat resursları və axtarış sistemləri istehlakçıdan müəyyən abunə haqqı tələb edir. **Google Scholar** axtarış sistemi mövcud internet saytlarındakı məlumatdan istifadə edir və jurnalların təsir əmsalına, əsərin çap olunmasına və ya yalnız elektron variantda verilməsinə fərq qoymur. **Google Scholar**-dan fərqli olaraq **Tomson Röytersin** internet şəbəkəsində yerləşdirdiyi **ISI Web of Knowledge** bazasında informasiyanın seçiminə müəyyən məhdudiyətlər tətbiq edilir. Belə ki, baza əsasən Tomson Röyters tərəfindən indekslənən jurnallardakı məqalələri və oradakı istinadları qeydə alır. Nəticədə **MathSciNet**, **Google Scholar** və **Tomson Röyters** axtarış sistemləri eyni alim və əsər barədə müxtəlif məlumatlar verir. Tomson Röytersin özəlliyi ondan ibarətdir ki, agentlik elmi jurnalların təsir əmsallarının və məqalələrə istinadların analizini keçən əsrin ortalarından başlayaraq həyata keçirir. Ona görə də baza internetdə olmayan informasiyanı da nəzərə almaq imkanı yaradır.

Biz elmi əsərlərə verilmiş istinadlar əsasında MDB və uzaq xaricdə yaşayan alimlərimizin siyahısını tərtib etmişik. Məqsədimiz elmi kadr potensialının elitar hissəsinin tərkibini, sahələr üzrə paylanmasını və Azərbaycan elminin inkişafında tuta biləcəyi yeri müəyyənləşdirmək, bu qəbildən olan insanların elmimizə qaytarılmasının təşkilati formalarını müzakirəyə çıxarmaqdır. Araşdırmalarda **ISI Web of Knowledge** bazasının statistik məlumatlarından istifadə edilib.

Təhlil zamanı üzleşdiyimiz bəzi çətinliklər haqda da məlumat vermək istərdik. Əsas problem MDB-də və xaricdə işləyən alimlərin siyahıları ilə bağlıdır. Əgər ölkə daxilindəki alimlərin siyahılarını müvafiq institut və universitetlərin

elektron saytlarından əldə etmək mümkündürsə, xaricdə çalışan tədqiqatçılarımız haqda mərkəzləşdirilmiş məlumat bazası mövcud deyil. Ona görə də biz özümüzün və həmkarlarımızın məlumatlarından, müxtəlif axtarış sistemlərinin nəticələrindən istifadə etmişik. İkinci problem Azərbaycan soyadlarının rus və Azərbaycan dillərindən ingilis dilinə müxtəlif formalarda çevrilməsi ilə bağlıdır. Nəticədə eyni müəllifin əsərləri məlumat bazalarına müxtəlif soyadı altında daxil olur. Aydınadır ki, avtomatik axtarış sistemləri belə əsərləri müxtəlif müəlliflərin işləri kimi çeşidləyir. Soyadları və ixtisasları eyni olan tədqiqatçılar haqda məlumatlar təhlildə xeyli problemlər yaradır. Nəhayət, deyilənlərə Orta Asiya respublikalarından, Dağıstandan, Tatarstandan və s. olan türk soyadlı alimlərə aid informasiyanın yaratdığı qarışıqlığı da əlavə etsək mənərə tamamlanar.

Bütün bu çətinliklərə baxmayaraq tərtib etdiyimiz siyahıda yer alan və əsərləri 200-dən artıq istinad toplamış alimlər haqda qısa məlumat veririk: alimin soyadının yanında onun əsərlərinə 8 dekabr 2009-cu il tarixinədək olan istinadların sayı göstərilib.

Qərib N. Mürşüdoğ-8708. Q. Mürşüdoğ 1985-ci ildə BDU-nun tətbiqi riyaziyyat fakültəsini bitirib, fizika-riyaziyyat elmləri namizədidir. Hazırda İngiltərədə York Universitetinin kimya fakültəsinin işləyir. O, “York struktur biologiyası” laboratoriyasında “Makromolekul biologiyasının hesablama metodları” qrupunun rəhbəridir. Q. Mürşüdoğun elmi tədqiqatları makromolekulların strukturunun kompüterdə hesablanması zamanı meydana çıxan riyazi problemlərin həllinə həsr edilib. Onun yaratdığı REFMAC proqramı makromolekul kristallarının strukturunun öyrənilməsində geniş istifadə edilir. Q. Mürşüdoğun 1997-ci ildə “Acta Crystallographica D” jurnalında çap edilmiş və makromolekullar fizikası, kimyası üçün fundamental əhəmiyyət daşıyan məqaləsi indiyədək 5552 istinad toplayıb.

Süleyman İ. Allahverdiyev-2284: S. Allahverdiyev 1973-cü ildə BDU-nun fizika fakültəsini bitirib, fizika-riyaziyyat elmləri namizədi, biologiya elmləri doktorudur. Rusiyanın Puşino şəhərindəki Biologiyanın Fundamental Problemləri İnstitutunda baş elmi işçi vəzifəsində çalışır. S. Allahverdiyev bitki fiziologiyası, fotosintez, fotobiologiya və fotokimya sahələrində tanınmış mütəxəssisdir. Elmi tədqiqatları müasir elmin aktual problemlərindən birinə yanacağa olan tələbatın günəş enerjisi, süni fotosintez, molekulyar hidrogen hesabına ödənilməsi məsələlərinə və ətraf mühitin zərərli təsiri altında bitki fiziologiyasının tədqiqinə həsr olunub.

Təhmasib M. Əliyev-1653: T. Əliyev 1978-ci ildə BDU-nun fizika fakültəsini bitirib, fizika-riyaziyyat elmləri doktoru, Türkiyənin Orta Doğu Texniki Universitetinin professorudur. O, yüksək enerjilər fizikası sahəsində tanınmış mütəxəssisdir. Elmi tədqiqatları elementar zərrəciklərin xassələrinin, onların güclü qarşılıqlı təsirinin kvant xromodinamikası çərçivəsində tədqiqinə həsr edilib.

İstafil İ. Hüseynov – 1340: İ. Hüseynov BDU-nun fizika fakültəsinin 1955-ci il məzunu, fizika-riyaziyyat elmləri doktoru, professorudur. Hazırda Türkiyənin 18 Mart Universiteti ilə əməkdaşlıq edir. İ. Hüseynov atom-molekul və nüvə sistemlərinin ümumi nəzəriyyəsi, elementar zərrəciklərin kvant mexanikası sahəsində elmi araşdırmalar aparır.

Ənvər M. Quliyev-1253: Ə. Quliyev 1966-cı ildə Azərbaycan Dövlət Tibb Universitetini bitirib, tibb elmləri doktorudur. Hazırda ABŞ-ın Çikaqo şəhərindəki Reproductiv Genetika Tədqiqat və Təhsil Mərkəzinin direktoru, Reproductiv Genetika İnstitutunda elmi tədqiqatlar üzrə direktordur. Ə. Quliyev həmçinin Preimplantasiyada Genetik Diaqnostika Beynəlxalq Cəmiyyətinin icraçı direktorudur. Elmi tədqiqatları sitogenetika, embrionun implantasiyadan əvvəl və ana bətnində genetik diaqnostikası sahələrini əhatə edir.

Tahir H. Tahirov-1068: T. Tahirov 1984-cü ildə Kiyev

Politexnik İnstitutunu bitirib, kimya elmləri namizədidir. Nebraska Universitetinin xərçənglə əlaqəli xəstəliklər üzrə tədqiqatlar aparən Eppli İnstitutunun professorudur. Tədqiqatları xərçəng xəstəliyi, QİÇS virusunun insan orqanizmindəki fəaliyyəti və insan genlərinin quruluşu ilə əlaqədardır.

Kərim R. Allahverdiyev-1016: K. Allahverdiyev 1967-ci ildə Moskva Dövlət Energetika İnstitutunu bitirib, fizika-riyaziyyat elmləri doktorudur. Hazırda Türkiyənin TÜBİTAK təşkilatının Mərmərə Araşdırma Mərkəzində çalışır. Tədqiqatları təbəqəli yarımkeçiricilər fizikasının, qeyri-xətti optikanın və işıqın yayılma və məsafədən qeyd edilməsi problemlərinə həsr olunub.

Nizami M. Həsənli-931: N. Həsənli BDU-nun fizika fakültəsinin 1963-cü il məzunudur, fizika-riyaziyyat elmləri doktorudur. Hazırda o, Türkiyənin Orta Doğu Texniki Universitetinin professorudur. Elmi işləri təbəqəli və zəncirvari kristallarda Raman səpilməsinin, fotoluminesensiyanın temperaturdan və həyəcanlaşma intensivliyindən asılılığının və bərk cisimlər fizikasının başqa problemlərinin tədqiqinə həsr olunub.

Mahir C. Məmmədov-810: M. Məmmədov 1980-ci ildə BDU-nun biologiya fakültəsini bitirib, biologiya elmləri doktorudur. Moskva Dövlət Universitetinin A.N. Belozerski adına Fiziki-Kimyəvi Biologiya İnstitutunun aparıcı elmi işçisi, biomühəndislik və bioinformatika fakültəsinin professorudur. Elmi işləri bioenergetika və fotosintez istiqamətlərində tədqiqatlara həsr olunub.

Aleksandr H. Həbibov-801: A. Həbibov 1977-ci ildə Moskva Dövlət Universitetinin kimya fakültəsini bitirib, kimya elmləri doktoru, Rusiya EA-nın müxbir üzvüdür. Hazırda REA-nın Bioüzvi Kimya İnstitutunda laboratoriya müdiri, MDU-nun professoru vəzifələrində çalışır. A. Həbibov Rusiya Biokimya və Molekulyar Biologiya Cəmiyyətinin prezidentidir. Elmi tədqiqatları molekulyar biologiya, molekulyar genetika və immunologiya sahələrini əhatə edir.

Faiq A. Musayev-625: F. Musayev 1981-ci ildə BDU-nun fizika fakültəsini bitirib, fizika-riyaziyyat elmləri namizədidir. Hazırda Rusiya EA-nın Şimalı Qafqazda yerləşən Xüsusi Astrofizika Rəsədxanasının “Ulduz fizikası” laboratoriyasında və Astronomiya İnstitutunda (Moskva) böyük elmi işçi vəzifəsində çalışır. Elmi tədqiqatları yüksək ayırdetmə spektrləri əsasında müxtəlif tipli ulduzların öyrənilməsinə, müvafiq spektrometrlərin layihələndirilməsi və quraşdırılmasına həsr edilib.

Natiq M. Atakişiyev- 651: N. Atakişiyev BDU-nun fizika fakültəsinin 1961-ci il məzunu, fizika-riyaziyyat elmləri doktorudur. O, 1994-cü ildən etibarən Meksika Milli Avtonom Universitetinin Riyaziyyat Institutunda işləyir, Meksika Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvüdür. Son dövrlərdə N. Atakişiyevin elmi maraqları riyazi fizikanın xüsusi funksiyalarının, onların qrup xassələrinin tədqiqi ilə bağlıdır.

Zakir M. Rzayev-627: Z. Rzayev 1961-cı ildə BDU-nun kimya fakültəsini bitirib, kimya elmləri doktorudur. O, hazırda Türkiyənin Hacəttəpə Universitetinin kimya mühəndisliyi kafedrasının professorudur. Elmi araşdırmaları “ağıllı” polimerlərin və polimer/üzvi silikat nanosistemlərinin sintezi və nanotexnologiyası: nanoreaktorların, nanoquruluşların və nanomateriallərin öyrənilməsinə, makromolekulların üzvi kimyasına və supramakromolekulyar quruluşların tədqiqinə həsr edilib.

Nazim Z. Muradov-602: N. Muradov 1970-ci ildə Azərbaycan Dövlət Neft Akademiyasını bitirib, kimya elmləri doktorudur. Hazırda ABŞ-ın Mərkəzi Florida Universitetinin Günəş Enerjisi elmi mərkəzində baş elmi işçi vəzifəsində çalışır. Elmi tədqiqatları hidrogen energetika və texnologiyasının, günəş enerjisinin katalitik çevrilməsi problemlərinin, bərpa olunan enerji sistemləri və nanostrukturaların öyrənilməsinə həsr olunub.

Riad E. Əfəndiyev-482: R. Əfəndiyev 1992-ci ildə Moskva Dövlət Fizika-Texnika İnstitutunu bitirib, fizika-riyaziyyat elmləri namizədidir. Hazırda Texas Universitetinin Hyüston-

dakı Tibb Elmləri İnstitutunda dosent vəzifəsində işləyir. Biofizika, molekulyar və hüceyrə biologiyası sahəsində mütəxəssisdir.

Oqtay K.Qasimov-437: O. Qasimov 1979-cu ildə BDU-nun fizika fakültəsini bitirib, fizika-riyaziyyat elmləri dokto-rudur. Kaliforniya Universitetinin (Los Anceles, ABŞ) Patalogiya və Tibb Laboratoriyası departamentinin Göz Patalogiyası laboratoriyasında tədqiqatçı-alim kimi fəaliyyət göstə-rir. Elmi tədqiqatları zülalların strukturu, dinamikası və funksiyası arasındakı əlaqələrin, zülal-liqand (kiçik molekuldu birləşmələr) qarşılıqlı təsir mexanizmlərinin öyrənilməsinə həsr olunub.

Saleh F. Sultansoy (Sultanov) –408: S. Sultansoy BDU-nun fizika fakültəsinin 1974-cü il məzunu, fizika-riyaziyyat elmləri namizədir. Türkiyədə TOBB İqtisadiyyat və Texno-logiya Universitetinin professorudur. S.Sultansoy yüksək enerjilər fizikası sahəsində mütəxəssisdir. Elmi işləri elementar zərrəciklərin xassələrinin öyrənilməsinə, CERN və başqa elmi mərkəzlərdə experimental tədqiqatlara, sürətləndiricilər fizika-sının problemlərinə həsr edilib.

Əlikram N.Əliyev-406: Ə. Əliyev 1978-ci ildə Moskva Dövlət Universitetinin fizika fakültəsini bitirib, fizika-riyaziyyat elmləri doktorudur. Hazırda Türkiyədə TUBİTAK-Boğaziçi Universitetinin F. Gürsey adına Fundamental Tədqiqatlar İnstitutunda işləyir. Əsərləri müasir qravitasiya (ümumi nisbilik və superqravitasiya) nəzəriyyələrində araşdırmalara həsr edilib.

Surxay C. Əkbərov-400: S. Əkbərov 1976-cı ildə BDU-nun mexanika-riyaziyyat fakültəsinin mexanika bölməsini bitirib, texnika elmləri doktoru, AMEA-nın müxbir üzvüdür. O, 1993-cü ildən etibarən Türkiyənin Yıldız Texniki Universitetinin professorudur. S. Əkbərov kompozit materiallar və onlardan hazırlanmış konstruksiya elementlərinin mexanikası sahəsində tanınmış mütəxəssisdir. Elmi araşdırmaları bircins olmayan kəsilməz mühitlərin statikası, dinamikası və düzümlülüyü mövzularını əhatə edir.

Novruz Q.Əhmədov-392: N. Əhmədov 1983-cü ildə BDU-nun kimya fakültəsini bitirib, kimya elmləri namizədidir. Hazırda ABŞ-ın Qərbi Virciniya Universitetinin kimya fakültəsində nüvə maqnit rezonans qurğusunun rəhbəri kimi fəaliyyət göstərir. Tədqiqatları yüksək ayrılcılıq qabiliyyəti olan maqnit nüvə rezonansının üzvi maddələrin spektroskopiyasında tətbiqi məsələlərini əhatə edir.

Hüseyn Ş. Hüseynov-335: H. Hüseynov 1973-cü ildə BDU-nun mexanika-riyaziyyat fakültəsini bitirib, fizika-riyaziyyat elmləri doktorudur. O, hazırda Türkiyənin Atılım Universitetinin professorudur. Elmi işləri xətti və qeyri-xətti funksional analizin, avtomorfik funksiyaların spektral nəzəriyyəsinin, Riman çoxobrazlılarının spektral həndəsəsinin problemlərini əhatə edir.

Vəli T. Gasımov-321: V. Gasımov 1976-cı ildə Leninqrad Dövlət Universitetinin kimya fakültəsini bitirib, kimya elmləri namizədi, Türkiyənin Şanlıurfa şəhərindəki Harran Universitetinin dosentidir. Elmi araşdırmaları radikal-liqand metal komplekslərinin sintezi, onların kristal quruluşu, spektroskopik, maqnit, elektrokimyəvi və katalitik xassələrinin, elektron keçidlərinin tədqiqini əhatə edir.

Rüfət M.Mir-Qasımov- 314: R. Mir-Qasımov Moskva Dövlət Universitetinin fizika fakültəsini bitirib, fizika-riyaziyyat elmləri doktoru, AMEA-nın müxbir üzvüdür. Rusiyanın Birləşmiş Nüvə Tədqiqatları İnstitutunda və Türkiyənin müxtəlif universitetlərində çalışır. R. Mirqasımov kvant sahə nəzəriyyəsi və riyazi fizika sahəsində tanınmış mütəxəssisdir.

Baxtiyar Q. Salamov-302: B. Salamov 1984-cü ildə BDU-nun fizika fakültəsini bitirib, fizika-riyaziyyat elmləri doktoru, Qazi Universitetinin (Türkiyə) professorudur. Elmi tədqiqatları yarımkeçiricilər fizikası, infraqırmızı fotodetektorlar və ceviricilər, səthlərin fizika və kimyası problemlərinin öyrənilməsinə aiddir.

Oqtay K.Paşayev-263: O. Paşayev 1978-ci ildə Moskva

Dövlət Universitetinin fizika fakültəsini bitirib, fizika-riyaziyyat elmləri namizədidir. O, uzun müddət Rusiyanın Bir-ləşmiş Nüvə Tədqiqatları İnstitutunda işləmişdir. Hazırda O. Paşayev Türkiyənin İzmir Texnologiya İnstitutunun riyaziyyat kafedrasının professorudur. Elmi tədqiqatları riyazi fizikanın və integrallanan qeyri-xətti sistemlərin müxtəlif problemlərinə həsr edilib.

Emil T. Əhmədov-261: E. Əhmədov 1995-ci ildə Moskva Dövlət Fizika-Texnika İnstitutunu bitirib, fizika-riyaziyyat elmləri doktorudur. Rusiyanın Nəzəri və Eksperimental Fizika İnstitutunda (Moskva) böyük elmi işçi vəzifəsində çalışır. Yüksək enerjilər fizikasının müasir nəzəriyyələri sahəsində tədqiqatlar aparır.

Yalçın R. Əfəndiyev-254: Y. Əfəndiyev 1993-cü ildə Moskva Dövlət Universitetinin hesablama riyaziyyatı və kibernetika fakültəsini bitirib. 1999-cu ildə Kaliforniya Texnologiya İnstitutunda tətbiqi riyaziyyat ixtisası üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsinə alıb. Hazırda Texas A&M Universitetinin (Kollec Steyşn, ABŞ) riyaziyyat kafedrasının professoru və Hesablama Elmləri İnstitutunun direktorudur. Tədqiqatları çoxmiqyaslı modelləşdirmə və hesablama sahələrini əhatə edir.

Əmrulla M. Məmmədov-207: Ə. Məmmədov 1968-ci ildə BDU-nun fizika fakültəsini bitirib, fizika-riyaziyyat elmləri doktorudur. Hazırda o, Türkiyənin Çukurova Universitetinin professorudur. Elmi işləri qeyri-xətti optikaya, ferroelektriklərin optikası və spektroskopiyasına, yarımqeçiricilərin və ferroelektriklərin xassələrinin nəzəri hesablanmasına həsr edilib.

Təhlil zamanı yüksək göstəricisi olan bir sıra alim haqda bioqrafik məlumat toplamaq mümkün olmadığından onlar əsas siyahıya daxil edilməyib. Lakin ədalət naminə onlar haqda əldə edə bildiyimiz informasiyanı ictimaiyyətin nəzərinə çatdırmağı özümüzə borc bilirik: **Arif Məmmədov-1092** (nanotexnologi-

yalar), **E. Məmmədov-775** (kimya və neft-kimyası), **Adil Əbdürəhimov-471**, **Taleh Yusifov-371**, **Natiq Piriyev-265** və **Novruz B. Əhmədov-299** (tibbi və molekulyar biologiya, biokimya; ABŞ), **Fikrət Abdullayev –339** (tibb; Meksika), **Vahid A. Məmmədov-202** (kimya; Rusiya).

Siyahıdakı alimlər biologiya, kimya, yüksək enerjilər fizikası, materialşünaslıq, bərk cisimlər fizikası, biokimya, tibb, riyaziyyat kimi sahələrdə fundamental və tətbiqi-texnoloji tədqiqatlar aparan mütəxəssislərdir. Onlar arasında beynəlxalq və milli elmi cəmiyyətlərin icraçı direktoru və prezidenti, elmi jurnalların redaksiya heyətlərinin üzvlərini tapmaq mümkündür. Alimlərimiz çalışdıqları ölkələrdə gənc elmi kadrların hazırlanmasında fəal iştirak edirlər. Onlar dəfələrlə beynəlxalq konfranslarda çıxış etmiş, digər ölkələrin universitetlərində mühazirələr oxumuş, birgə tədqiqatlar aparmışlar. Azərbaycanlı mütəxəssislər arasında perspektivli hesab edilən tibbi biologiya, nanotexnologiyalar, alternativ enerji mənbələri sahələrində ekspertlər var. Maraqlıdır ki, bu sahələrin bəziləri, məsələn fizika, kimya, materialşünaslıq Azərbaycan elminin məhsuldar hissəsinə aiddir. Biologiya və tibb elmlərində isə yerli tədqiqatçıların nəticələri elə də ürəkəçən deyil. Deməli, xaricdəki elmi kadr potensialı ilə Azərbaycan elminin formalaşmış prioritetlərinin sadə müqayisəsi islahatlara ilk növbədə hansı sahələrin cəlb edilməsinə aydınlıq gətirir.

Alimlərimizin bir hissəsi əvvəllər çalışdıqları təşkilatlarla formal da olsa əlaqə saxlayır, məqalələrində həmin institutları ikinci ünvan kimi göstərir. Lakin bu sözləri xarici ölkələrdəki alimlərin hamısına aid etmək olmaz. Əslində bəzi həmvətənlərimizin respublikanın elmi müəssisiləri ilə davamlı əlaqəsi də olmayıb, çünki ali təhsili, elmi dərəcəni Bakı və ya Moskvada aldıqdan sonra onlar MDB məkanında çalışmağa başlamış və ya qısa müddətdən sonra nüfuzlü xarici universitetlərə dəvət olunmuşlar. Onların əksəriyyətinin Bakıdakı həmkarları ilə şəxsi əlaqələri mövcuddur. Lakin belə alimlərlə hələ də rəsmi

əlaqələrin yaradılmaması, onların bu və ya digər formada Azərbaycan elminə cəlb edilməməsi yerli elmi təşkilatların və ictimaiyyətin günahıdır.

Yüksək göstəriciləri olan mütəxəssislərin ali təhsil aldıkları universitetlər arasında Bakı Dövlət Universiteti (16), Azərbaycan Dövlət Neft Akademiyası (1) və Azərbaycan Dövlət Tibb Universiteti (1) yer alır. Alimlərimizin bir qismi Moskva və Leningrad Dövlət Universitetləri (6), Moskva Dövlət Fizika-Texnika İnstitutu (2) kimi aparıcı ali məktəblərin məzunlarıdır. Siyahıdakı bütün mütəxəssislər, bit nəfər istisna olmaqla, elmi dərəcələrini SSRİ və MDB-də əldə edib. Bu kimi faktlar maraqlı nəticələrə gəlməyə imkan verir. Görünür ki, Azərbaycan universitetləri yaxın keçmişdək yüksək səviyyəli elmi kadrlar yetişdirmək iqtidarında olub. Bundan başqa, uzaq xaricdə elmi dərəcə almış mütəxəssislər hələlik elitar səviyyəyə qalxmayıblar. Universitetlərimizin müstəqillik dövründə hazırladığı, ölkə daxilində və ya xaricdə elmi dərəcə almış gənc mütəxəssislərin həqiqi qiyməti 5-10 ildən sonra analoji siyahılar əsasında veriləcək.

Siyahıda diqqəti çəkən başqa məqamlar da var. Məsələn, burada yüksək elmi dərəcəli alimlər zəif təmsil olunub. Belə ki, 28 alim arasında AMEA-nın yalnız iki müxbir üzvü, xarici EA-ların isə bir həqiqi və bir müxbir üzvü var. Bunun əsas səbəbi yaşlı nəsəl nüməyəndələrinin yaradıcılıq zirvəsinin keçən əsrin 80-90-cı illərinə təsadüf etməsidir. Belə alimlər üçün yeni, müasir texnologiyaların mənimsənilməsinə tələb edən şəraitə uyğunlaşmaq kifayət qədər ağırlı və çətin bir prosesdir. Xarici ölkə universitetlərində alimin yaş həddinə qoyulan məhdudiyyət də nəzərə alınmalıdır: onlar işə, bir qayda olaraq gənc və istedadlı mütəxəssisləri dəvət edirlər. Eyni zamanda, reyting siyahısındakı yüksək səviyyəli, beynəlxalq aləmdə tanınan alimlərin indiyədək elmlər namizədi və doktoru olaraq qalmaları da anlaşılacaq deyil. Şübhəsiz, elmlər namizədi, doktoru özlüyündə yüksək elmi dərəcələrdir, lakin nailiyyətlərinə görə

yüzlərlə mütəxəssis arasında fərqlənənlər daha yüksək elmi adlara layiqdir.

Xaricdəki mütəxəssislər Azərbaycanın institut və universitetlərində işləyən zaman da elmi nailiyyətləri ilə seçiliblər. Onların yüksək nəticələrinin digər səbəbi isə hazırda işlədikləri universitet və mərkəzlərdə tədqiqatçılar üçün yaradılmış şəraitlə bağlıdır. Yüksək əmək haqqı alan və normal sosial müdafiə ilə əhatə edilmiş, ən müasir avadanlıqlarla təchiz olunmuş laboratoriyalarda güclü kollektiv içində çalışan, beynəlxalq konfranslarda iştirak edən, elmi jurnallardan, internet resurslarından faydalanan alimin əməyi də məhsuldar və keyfiyyətli olur. Məsələn, professor N. Həsənlinin *ISI Web of Knowledge* bazasında qeyd edilmiş 191 məqaləsinin 146-sı, və ya bütün işlərinin 76 faizi Türkiyədə görülüb. Başqa sözlə, xarici universitetlər və elmi-tədqiqat institutları istedadlı alimə lazımı şərait yaradırlar, çünki bir təşkilat kimi onların özlərinin maddi durumu və nüfuzu məhz belə alimlərin əməyinin nəticəsindən asılıdır.

Milli Strategiya görkəmli alimlərin rəhbərliyi altında perspektivli istiqamətlər üzrə tədqiqatların aparılmasını və kadr hazırlığını vacib hesab edir. Müvafiq müddəə “ali məktəblərdə elmi-tədqiqat fəaliyyətinin səmərəli təşkili məqsədi ilə AMEA-nın görkəmli alimlərinin rəhbərliyi altında xüsusi problemlərə aid elmi laboratoriyaların yaradılması”nı təklif edir. Görkəmli alim dedikdə, sənəddə beynəlxalq meyarların tələblərinə cavab verən mütəxəssislərin nəzərdə tutulduğuna şübhə etmirik. Xarici ölkələrdəki alimlərimiz də Strategiyanın həyata keçirilməsinə cəlb edilməli və təkcə ali məktəblərdə deyil, AMEA-da, yeni elmi qurumlarda dünya səviyyəli tədqiqatların aparılmasına öz tövhələrinə verməlidir.

Elmi potensialımızın gücləndirilməsi məqsədilə yaxın və uzaq xaricdə yaşayıb-yaradan görkəmli alimlərin yenidən Azərbaycan elminə qaytarılmasının təşkilatı formaları tapılmalıdır. Bu formalar maddi cəhətdən cəlbəedici, elmi tədqiqatların təşkili

baxımından səmərəli olmalıdır. Elitar mütəxəssislərin yerli institut və universitetlərdə yerləşdirilməsini məqsəduyğun hesab etmirik. Mövcud elmi qurumlar hələ də ənənəvi sovet qaydaları ilə idarə edildiyindən qərb təşkilatlarının demokratik atmosferinə adət etmiş insanların belə şəraitə adaptasiyası qeyri-mümkündür. Bundan başqa, islahatların ilkin mərhələsində hər bir mütəxəssisin çalışdığı laboratoriya və ya kafedranı ən müasir avadanlıqla təchiz etmək də çətin olacaq. Fikrimizcə, elmi qüvvələrin vahid struktur daxilində cəmlənməsi, orada tələb olunan şəraitin yaradılması daha böyük səmərə verə bilər. Yaradılacaq təşkilatı, məsələn “Yüksək Tədqiqatlar İnstitutu”nu dövlətin ən yüksək idarəetmə qurumlarının birbaşa təbəçiliyinə vermək lazımdır.

Təklif etdiyimiz yanaşma tərzində bir çox ölkələrdə müvəffəqiyyətlə sınaqdan keçirilib. Bu sahədə toplanmış beynəlxalq praktikaya müraciət edək. 1978-ci ildə təsis edilmiş və İtaliyanın Triyest şəhərindəki “Beynəlxalq Yüksək Tədqiqatlar İnstitutu” - *SISSA* bu baxımdan maraqlı təcrübəyə malikdir. *SISSA* elmin müxtəlif istiqamətləri üzrə ixtisaslaşmış səkkiz laboratoriyadan ibarətdir. Bu laboratoriyalarda kondensə olunmuş maddə fizikası, elementar zərrəciklər fizikası, astrofizika, riyazi fizika, statistik və bioloji fizika, funksional analiz, neyrobiologiya, neyro-eymlər istiqamətlərində nəzəri və eksperimental tədqiqatlar aparılır. Elmi araşdırmaların ənənəvi təşkili baxımından *SISSA* qeyri-adi struktura malikdir. Lakin bu heç də təsadüfən edilməyib: fizika, riyaziyyat, tibb və biologiyanın prioritet istiqamətlərində çalışan alimlərin bir mərkəzdə toplamaqda məqsəd sahələrarası tədqiqatları təşviq etmək, fiziki və riyazi metodlarının tibbdə, biologiyada tətbiqinə nail olmaqdır. *SISSA*-nın daimi əməkdaşlarının sayı çox deyil: hər laboratoriyada 7-14 olmaqla institutda cəmi 84 yüksəkixtisaslı alim işləyir. Birgə tədqiqatlar aparmaq, mühazirələr oxumaq məqsədilə institut dünyanın aparıcı alimlərini dəvət etmək, istedadlı gəncləri doktoranturaya götürmək imkanlarına malik-

dir. Qeyd etmək yerinə düşər ki, SISSA tipli mərkəzlər Türkiyədə (F. Gürsey adına Fundamental Tədqiqatlar İnstitutu), İranda (Zəncan Yüksək Tədqiqatlar Mərkəzi; Fundamental Elmlər Araşdırma İnstitutu, Tehran) fəaliyyət göstərir.

Azərbaycan elminin indiki durumunda belə bir institunun yaradılması çox faydalı ola bilər. Doğrudan da, fizika, kimya, biologiya, tibb, riyaziyyat üzrə mütəxəssisləri bir araya gətirib onları beynəlxalq standartlara uyğun maddi-texniki baza, maaşla təmin edə bilsək elmimizin inkişafına güclü təkan vermiş olarıq. Digər institutların, universitetlərin əməkdaşlarını “Yüksək Tədqiqatlar İnstitutu”-na müəyyən müddətə ezam etmək, onların yeni nəzəri-praktiki metodları, müasir texnologiyaları öyrənmələrinə nail olmaq lazımdır. Burada istedadlı gənclərin təcrübə keçməsinin, dissertasiya yazmasının böyük səmərə verəcəyinə şübhə etmirik. Beləliklə, institut aktual elmi tədqiqatların aparılmasında, yerli kadrların prioritet istiqamətlərə yönəldilməsində, gənc tədqiqatçıların təhsilində və peşə hazırlığında əvəzsiz xidmətlər göstərə bilər.

Uzun müddət xarici ölkələrdə işləyən mütəxəssislərin hamısının hətta ən yaxşı şərtlər müqabilində belə, ölkəyə qayıdacağına gözləmək sadələhvlük olardı. Belə alimlərin potensialından istifadə etmək üçün alternativ yollar aranmalıdır. Bu istiqamətdə atıla biləcək addımlardan biri onların işlədikləri universitet və institutlarla müştərək elmi mərkəz və laboratoriyaların yaradılmasıdır. Ümumiyyətlə, xarici universitetlər, institutlar başqa ölkələrdən olan tanınmış alimlərin, istedadlı gənclərin birgə elmi tədqiqatlara cəlb edilməsinə müsbət yanaşırlar. Belə münasibətin arxasında donor ölkələrin iqtisadi, siyasi maraqları dayanır. Məsələn, ABŞ-ın “Mülki Tədqiqatlar və İnkişaf Fondu”-nun (CRDF) məqsədi keçmiş SSRİ-nin hərbi-sənaye kompleksində elmi tədqiqatla, layihələndirmə ilə məşğul olmuş alim və mühəndisləri mülki araşdırmalara yönəltmək və bununla da onların üçüncü ölkələrə axınının qarşısını almaqdır. Xaricdəki həmvətənlərimizi birgə mərkəz və

laboratoriyalara cəlb etməklə biz də öz maraqlarımızı güdməliyik: məqsədimiz Azərbaycan elminin güclənməsi, yerli elmi kadrların hazırlanması olmalıdır. Bu işdə nümunə kimi AMEA ilə Fransanın Milli Elmi Araşdırmalar Mərkəzinin (CNRS) təsis etdiyi və Nant Universiteti ilə BDU-nun Tətbiqi Riyaziyyat İnstitutunun birgə fəaliyyətini nəzərdə tutan beynəlxalq laboratoriyanın təcrübəsindən faydalanmaq olar. Müştərək laboratoriyanın məqsədi tətbiqi riyaziyyatın qarşılıqlı maraq doğuran problemləri ətrafında tədqiqat aparmaq, birgə elmi kadrlar hazırlamaq və konfranslar keçirməkdir. O, bərabər əsaslarla AMEA və CNRS tərəfindən maliyyələşdirilir. Gələcəkdə müştərək elmi qurumların Elmin İnkişafı Fondunun qrantları hesabına maliyyələşməsi məsələsinə baxıla bilər.

Alimlərimizi yüksəkixtisaslı elmi kadr hazırlığı prosesinə cəlb etmək lazımdır. Mühazərələr oxumaq, magistr və doktorluq dissertasiyalarına rəhbərlik etmək, müdafiə şuralarında iştirak etmək üçün onları müəyyən müddətə ölkəyə dəvət etmək olar. “2007-2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsili üzrə Dövlət Proqramı” çərçivəsində istedadlı gənclərin elmi tədqiqatlar aparmaq, təcrübə toplamaq məqsədilə xarici ölkələrdə işləyən tanınmış azərbaycanlı alimlərin yanına göndərmək səmərəli olar. Onları Azərbaycanda nəşr olunan elmi jurnalların redaksiya heyətlərinə daxil etmək, beynəlxalq elmi dairələrdəki əlaqələrindən jurnallarımızın keyfiyyətini yüksəltmək məqsədilə istifadə etmək lazımdır.

Xaricdəki alimlərin imkanlarından yararlanmanın bir üsulu da onlarla mövcud beynəlxalq qrantlar çərçivəsində əlaqələrin qurulmasıdır. İnkişaf etmiş ölkələrin müxtəlif fondları elmin bütün və ya müəyyən sahələrində tədqiqat aparmaq, təhsil almaq məqsədilə başqa ölkə vətəndaşlarına kifayət qədər əhəmiyyətli vəsaitlər ayırır. Belə qrantlardan istifadənin əsas şərtlərindən biri xarici ölkə universitet və institutlarında layihə rəhbəri tapmaqdır. Layihə rəhbəri iştirakçıların tədqiqatlarını

əlaqələndirən, fondlarla danışıq apara bilən tanınmış mütəxəssis olmalıdır. Yerli alimlərin fondlarla iş zamanı üzləşdikləri əsas çətinliklərdən biri də məhz layihə rəhbəri ilə bağlıdır. Hesab edirik ki, azərbaycanlı alimlərin bir qismini qrantlar vasitəsilə birgə tədqiqatlara cəlb etmək mümkündür. Lakin bunun üçün xarici ölkələrdə yaşayan alimlərimiz haqda mərkəzləşdirilmiş məlumat bazası yaradılmalıdır. Belə informasiya bazasında həm də indi xarici ölkə universitetlərində təhsil alan və gələcəkdə bəlkə də orada qalıb işləyəcək gənclər haqda məlumat toplanmalıdır. Bazada ixtisaslar, ölkələr və soyadları üzrə axtarış sistemi olmalıdır.

Alimlərimizin elmi göstəricilərinin təhlili sübut edir ki, onlar arasında beynəlxalq standartların tələblərinə cavab verən kifayət qədər mütəxəssis var. Onların yenidən Azərbaycan elminə inteqrasiyasına nail olmaq məqsədilə yuxarıda təklif etdiyimiz metodlarla yanaşı, xaricdəki alimlərin AMEA-ya həqiqi və ya müxbir üzv seçilməsi məsələsini qaldırmaq olar. Xaricdə işləyən alim üçün AMEA-ya üzv seçilmək mənəvi stimuldən başqa, Azərbaycana geri döndüyü zaman ciddi maddi təminat rolunu da oynamalıdır. Alimlərimizin həyat və yaradıcılığına həsr edilmiş analitik məqalələr yazılmalı, onların nailiyyətləri haqda verilişlər hazırlanmalıdır: həmvətənlərimiz unudulmadıqlarını və ölkə üçün lazımlı olduqlarını həmişə hiss etməlidirlər. Məqələmizdə qaldırılmış problemlərin geniş müzakirəsini keçirmək məqsədilə onları Azərbaycana dəvət etmək çox faydalı olar. Belə bir konfrans, məsələn Azərbaycan Respublikasının Diasporla İş Üzrə Dövlət Komitəsinin xətti ilə təşkil edilə bilər.

Reytinq siyahılarının hazırlanması çətin və məsuliyyətli işdir. Araşdırmalar zamanı üzləşdiyimiz problemləri qeyd etmişik. Ona görə də, bəzi həmkarlarımızın bu siyahıda nəzərə alınmadığı istisna olunmur. Təqdim edilmiş siyahının dəqiqləşdirilməsi istiqamətində iş davam edir və biz bu fəaliyyətimizdə elmi ictimaiyyətin köməyinə ümid edirik.

ISI Web of Knowledge bazası əsasında analoji siyahılar elmi potensialımızın əsas hissəsi, yəni ölkənin institut və universitetlərində çalışan alimlər üçün də tərtib edilməlidir. Qeyd etmək yerinə düşər ki, Rusiyada belə siyahılar artıq yaradılıb və internet saytında yerləşdirilib. Bu işin həyata keçirilməsi üçün ilk növbədə elmi təşkilatların beynəlxalq informasiya mənbələrinə abunə yazılışı təmin edilməlidir ki, hər bir mütəxəssis öz yaradıcılığı haqda müstəqil araşdırma apara bilsin. Belə olduğu təqdirdə elmi kadrların sahələr və təşkilatlar üzrə paylanmasını formal parametrlərə görə deyil, həqiqi elmi göstəricilər əsasında müəyyən etmək, məhsuldar qüvvələr üçün daha əlverişli şərait yaratmaq, elmi infrastrukturunu optimallaşdırmaq olar. Reyting siyahılarından alim əməyinin qiymətləndirilməsində, attestasiya prosesində, doktoranturanın ikinci pilləsində müdafiələr və AMEA-ya seçkilər zamanı da istifadə etmək lazımdır.

Məqalə bəzi ixtisarlarla “Xaricdəki elmi kadr potensialımızın imkanları” sərəlvhəsi altında “Respublika” qəzetinin 15 dekabr 2009-cu il tarixli sayında və tam şəkildə “Elm” qəzetinin 22 dekabr 2009-cu il tarixli sayında çap olunmuşdur.

ELMI NƏŞRLƏRİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ: MÖVCUD VƏZİYYƏT VƏ PERSPEKTİVLƏR

Müasir zamanın informasiya əsri olduğu fikrini, yəqin ki, heç kim şübhə altına almaz. Hər bir evə daxil olan kompüter sistemləri, bütün dünyanı vahid informasiya məkanında birləşdirən internet şəbəkəsi, virtual kitabxanalar, jurnallar və s. həyatımızın ayrılmaz hissəsinə çevrilib. Bu informasiya axınından faydalanmaq bacarığı isə “mədəni insan” anlayışının əhəmiyyətli komponenti kimi qəbul edilir.

İnformasiya məkanının çox mühüm hissəsini elmi-texniki informasiya-elmi jurnallarda çap olunmuş məqalələr, patent və ixtiralar haqqında məlumatlar təşkil edir. Respublikamızın milli maraqları hər bir tədqiqatçımızın elmin son nailiyyətləri ilə vaxtında tanış olmasını, yeniliklərin intehsalatda, elm və təhsildə ləngimədən və səmərəli şəkildə tətbiqini tələb edir. Eyni zamanda alimlərimizin əldə etdikləri mühüm elmi nəticələri də beynəlxalq arenaya operativ surətdə çıxarmaq lazımdır.

Məlumdur ki, aparılmış tədqiqatlar elmi ictimaiyyətə müxtəlif formalarda çatdırıla bilər. Mövcud üsullardan biri, bəlkə də birincisi elmi məqalədir. Elmin müxtəlif sahələri üzrə ixtisaslaşmış jurnallarda çap edilmiş məqalə müəlliflərlə yanaşı onların çalışdıqları universitet və institutların, təmsil etdikləri ölkələrin elmi nüfuzunu birbaşa müəyyən edən və, son nəticədə, ölkənin inkişaf səviyyəsini göstərən amillərdəndir.

Müasir dünyada minlərlə elmi jurnal nəşr olunur. Yuxarıda deyilənlərə elmi dərəcə və adların verilməsində çap olunmuş məqalənin vacibliyini də əlavə etsək, jurnalların əhəmiyyətinə görə qiymətləndirilməsinin elmi qurumlar və ictimaiyyət qarşısında duran mühüm vəzifələrdən biri olduğu aydınlaşar. Hazırda elmi nəşrlərin qiymətləndirilməsi ISI (**Institute for Scientific Information**) tərəfindən jurnal məqalələrinə istinadların statistik analizi əsasında aparılır. Əldə edilmiş məlumat jurnalların elmi istinad indeksi (**Science Citation In-**

dex-SCI) bazasını formalaşdırır. 60-cı illərdən etibarən ISI tərəfindən qiymətləndirmənin müasir növü- impakt faktor göstəricisi istifadə edilir. İmpakt faktor nəşrdəki əsərlərin, bu əsərlərdəki ideya və nəticələrin elmin müəyyən sahəsinin inkişafına təsir imkanının ədədi ifadəsidir. Jurnalın hər hansı bir ildəki impakt faktoru nəşrdə əvvəlki iki ildə çap olunmuş məqalələrə baxılan ildə verilmiş istinadların və əvvəlki iki ildə çap olunmuş məqalə sayının nisbəti kimi hesablanır. İmpakt faktor böyük və kiçik həcmli, müxtəlif dövrüklə və tarixdən nəşr olunan jurnalların qiymətləndirilmədə imkanlarını bərabərləşdirmək baxımından mühüm göstəricidir. Jurnalın 5 illik və məqalələrə özünə-istinadı nəzərə alınmayan impakt faktorları da mövcuddur. ISI tərəfindən açıqlanan siyahılarda birinci metodla hesablanmış impakt faktorlar göstərilir.

Araşdırılan ildən asılı olaraq hər bir jurnalın impakt faktoru dəyişir: aydındır ki, hər il eyni dərəcədə yüksək səviyyəli nəticələrin alınmasını və nəşrini gözləmək düzgün olmazdı. Belə dəyişmələr mötəbər, müəyyən sahədə onilliklərlə tanınan, qəbul edilən nəşrlərdə kifayət qədər məhdud sərhədlərdə baş verir. Fikrimizi aydınlaşdırmaq məqsədilə bəzi yüksək impakt faktorlu jurnalların 2006 və 2007-ci illərdəki nəticələrini müqayisə edək. Məsələn, əgər Amerika Fizika Cəmiyyətinin nəşr etdiyi “Physical Review Letters” jurnalının impakt faktoru 2006-cı ildə 7.072 olmuşdursa, 2007-ci il göstərici 6.944-dür. Həmin cəmiyyətin digər bir nüfuzlu nəşri- “Physical Review D” jurnalının impakt faktoru, müvafiq olaraq 4.896 və 4.696 olmuşdur. Beləliklə, dünya elmində yüksək səviyyəli, məqaləsi bir neçə ekspert tərəfindən diqqətlə yoxlanılan nəşrlər siyahısı formalaşır ki, belə jurnallarda əsər çap etdirmək hər bir mütəxəssis üçün peşəkarlıq, özünü təsdiq baxımından müstəsna əhəmiyyətə malikdir.

Yeni, nisbətən gənc nəşrlərdə impakt faktorun dəyişmələri kəskin ola bilər. Bəzən belə jurnallar ISI siyahısından çıxarıla da bilər. Qeyd etmək yerinə düşər ki, nəşrinə yenidən başlanmış

jurnalların ISI siyahısına daxil edilməsi kifayət qədər çətin və uzun sürən prosesdir. Jurnalın redaksiya heyətinin və çap olunacaq işlərə rəy verən ekspertlərin dünya elmində kifayət qədər tanınmış simaların olması, nəşrin dövrülüyünün ciddi şəkildə qorunması, məqalələrdəki istinadların müasir standartlara cavab verməsi və asanlıqla əldə edilə bilməsi və s. ISI-nin tələbləri arasındadır. Jurnalın genişlənmiş ISI siyahısına qəbulu onun heç də dərhal impakt faktor alması demək deyildir: yalnız iki illik nəzarətdən sonra jurnala qazandığı impakt faktor verilir, və ya o, siyahıdan silinir.

Ümumiyyətlə, ISI tərəfindən indekslənen nəşrlərin siyahısı hər il yenilənir. ISI vaxtaşırı istinad edilməyən, keyfiyyəti aşağı düşmüş və ya nəşri dayandırılmış jurnalları öz siyahısından çıxarır və, əksinə, yeni nüfuz qazanmış nəşrləri ora daxil edir. Bu prosesləri izləməklə nəinki elmin konkret sahəsinin inkişaf dinamikası, həm də istənilən ölkədə elmin çağdaş durumu haqqında məlumat əldə etmək, mülahizə yürütmək mümkündür. Məsələn, son illərdə nanotexnologiyalar istiqamətində tədqiqatların geniş vüsət alması bu sahəyə həsr olunmuş jurnalların sayının durmadan artması və onların əksəriyyətinin qısa bir zaman kəsiyində yüksək impakt faktorlu nəşrlər siyahısına daxil edilməsi ilə müşayiət olunmuşdur. Amerika Kimya Cəmiyyətinin impakt faktoru 9.627 olan “Nano Letters” jurnalı, Elsevier nəşriyyatının 5.929 impakt faktorlu “Nano today” və IOP-un 3.31 impakt faktorlu “Nanotechnology” jurnalları belə nəşrlər arasındadırlar. Ölkələrdə baş verən siyasi, iqtisadi proseslərin jurnal nəşrinə və onların keyfiyyətinə, dolayısı yolla bütövlükdə elmin səviyyəsinə necə təsir etdiyini görmək üçün keçmiş sovet, indi isə Rusiya jurnallarının ISI siyahısında yerdəyişmələrini izləmək kifayətdir. Belə araşdırma həm də onun üçün vacibdir ki, bizim yaşlı və orta nəsəl alimlərinin böyük bir qismi hələ də rusdilli nəşrlərlə əməkdaşlığı davam etdirir, onları digər beynəlxalq jurnallardan üstün hesab etməkdə ısrarlı görünürlər. Rusiyada nəşr olunan

ən yüksək impakt faktorlu “Успехи Физических Наук” jurnalının göstəricisi 2006-cı ildə 2.675, 2007-ci ildə isə 2.032 olmuşdur. Vaxtilə məşhur sovet jurnallarının əksəriyyətinin impakt faktoru indi 0.1-0.5 arasındadır. Şübhəsiz, keyfiyyətini ildən-ildə yüksəldən bir neçə nəşr də tapmaq olar. Amma onlar ümumi mənzərəni dəyişməmişlər.

ISI-nin açığıladığı məlumat bazasından hər bir ölkənin elmi müəssisələri nailiyyətlərini dəyərləndirmək, perspektivlərini müəyyənləşdirmək üçün istifadə edirlər. Bu cəhətdən Türkiyədə qəbul və istifadə olunan metodika bizim üçün müəyyən maraq kəsb edir. Belə ki, Türkiyənin elmi qurumları jurnalları kateqoriyalara (siniflərə) bölür və dəyərlənmədə məhz bu bölgüdən istifadə edirlər. Nəticə olaraq A, B və C kateqoriyalı jurnalların siyahıları yaranır. Bölgü zamanı jurnalların impakt faktorları və konkret elm sahəsinə aid nəşrlərin mövcud impakt faktor intervalı əsas götürülür. Başqa sözlə, bölgü hər sahə üçün müstəqil aparılır. Fikrimizə konkret misallarla aydınlıq gətirək. Məlumdur ki, sayına görə yüksək impakt faktorlu nəşrlər arasında tibb jurnalları birincidirlər. ABŞ-da nəşr olunan və xərçəng xəstəliyinin diaqnostikası, müalicəsi və profilaktikasına həsr olunmuş “CA-A Cancer Journal for Clinicians” jurnalının 2007-ci il üçün impakt faktoru 69.026-dır. Bu, dünyada ən yüksək impakt faktora malik jurnaldır. Fizika elmində Amerika Fizika Cəmiyyətinin “Reviews of Modern Physics” (38.403), kimya sahəsində isə 22.757 göstərici ilə “Chemical Reviews” liderlik edirlər. İndi isə bu göstəriciləri riyaziyyat jurnallarının impakt faktorları ilə müqayisə edək. Princeton universitetinin nəşr etdiyi və bizə məlum olan ən yüksək göstəricili “Annals of Mathematics”-in impakt faktoru 2.739-a bərabərdir! Belə böyük fərqlərin mənşəyinə varmadan qeyd edək ki, bu heç də riyaziyyatın zəif inkişaf edən sahə və ya “Annals of Mathematics”-də məqalə çap etdirmənin “Reviews of Modern Physics”-dən 14 dəfə asan olması demək deyildir. Aşkardır ki, bir-birindən on dəfələrlə

fərqlənən intervallar impakt faktorun eyni bir qiymətinə görə bölünə bilməzlər. Bölgü hər sahə üçün xarakterik olan interval daxilində müəyyən nisbətdə aparılmalıdır. Bu belə də edilir, çünki əks təqdirdə heç bir riyaziyyat jurnalı A sinfinə düşə bilməzdi!

Beləliklə, A sinfinə böyük nüfuza malik aparıcı elmi jurnallar daxil edilir, B sinfini kifayət qədər mötəbər nəşrlər formalaşdırır, C sinfində isə məhdud təsir dairəsinə malik jurnallar cəmlənir. Hər bir sinif özü də bircins deyil: bir sinifdə impakt faktorları dəfələrlə fərqlənən jurnallar yer ala bilərlər. Mövcud siyahıların natamamlığı da mütləq qeyd edilməlidir. Əlimizdə olan və 2008-ci ildə Türkiyənin “Ulusal Akademik Ağ ve Bilgi Merkezi” ilə “CABİM Cahit Arf Bilgi Merkezi” tərəfindən birgə hazırlanmış siyahıda dünyanın ən yüksək impakt faktorlu üç tibb jurnalı: “CA-A Cancer Journal for Clinicians”(69.026), “The New England Journal of Medicine” (52.589) və “Annual Review of Immunology” (47.981) jurnalları yer almayıb. Həmçinin Rusiya və başqa MDB ölkələrinin ISI siyahısında olan 60-a yaxın elmi jurnalı da B və C siniflərinə daxil edilməyib. Biz, araşdırmaların tam həcmdə aparılacağı təqdirdə, başqa faktların da aşkarlanacağını istisna etmirik. Görünən nöqsanların və ya bizim tərəfinizdən nöqsan kimi qəbul edilən faktların müxtəlif izahı mümkündür. Mövcud siyahılar tərtib edilərkən elmin Türkiyədəki gerçək vəziyyəti nəzərə alındığından, qeyd olunmuş birinci faktı Türkiyə alimlərinin həmin jurnallarda məqalə çap etdirmələrinin real olmadığı, ikincini isə arzu edilmədiyini kimi də izah etmək olar. Respublikamızda elmi tədqiqatların mövcud durumu indekslənmənin müvafiq siniflərə əlavə edilməsini tələb edir. Yaxşı olardı ki, jurnalların kateqoriyalara bölünməsi yerli elm və ya dövlət qurumları tərəfindən, məsələn, Ali Attestasiya Komissiyasında (AAK) müstəqil şəkildə aparılsın. Bu iş görülənədək A, B, C jurnallarının mövcud siyahılarından ISI-nin ilkin məlumatları ilə birlikdə, qarşılıqlı dəqiqləşmələr

aparılmaqla istifadə olunmalıdır.

Qeyd edilmiş bütün çatışmazlıqlara baxmayaraq ümumi dəyərlənmədə jurnalların A, B və C kateqoriyalarına bölünmüş siyahılarından səmərəli şəkildə yararlanmaq mümkündür. Milli EA-nın əməkdaşlarının, universitetlərin professor-müəllim heyətinin və elmi işçilərinin attestasiyasında, elmi və dissertasiya şuralarının fəaliyyətində, institut və universitetlərin elmi strukturlarının fəaliyyətinin qiymətləndirilməsində belə siyahılardan müvəffəqiyyətlə istifadə etmək olar.

Apardığımız analizdən aydın görünür ki, dünya əhəmiyyətli nəşrlərin qiymətləndirilməsi çoxdan və yüksək səviyyədə təşkil edilib. Bu sözləri Respublika daxilində Milli Elmlər Akademiyası və onun institutları, universitetlər, ictimai qurumlar tərəfindən nəşr edilən elmi jurnallara aid etmək olmaz. Onların bəziləri çoxillik tarixə malik, digərləri isə müstəqillik dövründə işıq üzü görmüş jurnallardır. Bu nəşrlərin bir qismi AAK tərəfindən tanınsa da, onların çap edilən materialların aktuallığı və doğruluğu baxımından təsnifata ehtiyacı var.

Hər şeydən əvvəl vurğulayaq ki, Respublikadakı ciddi jurnallar ISI siyahısına daxil edilməni, impakt faktor alaraq beynəlxalq status qazanmanı özlərinin əsas məqsədi kimi qədul etməlidirlər. Bunun həm elmi nailiyyətlərimizin, həm də dövlətçiliyimizin təbliği baxımından çox böyük əhəmiyyəti var. Təəssüflə qeyd edək ki, bizdə nəşr olunan jurnallardan heç birinin impakt faktoru yoxdur. Yalnız Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları nazirliyi, BDU-nin “Tətbiqi Riyaziyyat” ETİ və Milli EA tərəfindən birgə nəşr edilən beynəlxalq “Applied and Computational Mathematics” jurnalı 2008-ci ildə genişlənmiş ISI siyahısına qəbul edilib və impakt faktor almaq üçün iki illik monitoring keçir.

Məqaləmizin əvvəlində ISI sihasına düşmənin çətin olduğunu və bunun üçün redaksiya heyəti, rəyçilərə yönəlik tələblər haqqında yazmışıq. Kifayət qədər iddialı və məsuliyyətli nəşrlərin redaksiya heyətlərilə başqa mülahizələrimizlə

də bölüşməyi özümüzə borc bilirik. Yüksək səviyyəli nəşrlərin ödəməli olduqları əlavə tələblər sırasında birincisi məqalələrin ciddi, müstəqil, imkan daxilində beynəlxalq ekspertlər tərəfindən rəydən keçirilməsidir. Əksər jurnallar seriyalarla nəşr edildiyi üçün seriyalar müvafiq hərfələrlə fərqləndirilməlidir. Belə praktikaya beynəlxalq miqyasda tez-tez rast gəlinir. Məsələn, “Phys. Rev. A”, “Phys. Rev. B” və s. kimi jurnallar bütün fiziklərə məlumdur. Əks halda məqalələrə başqa jurnallarda istinad verilməsi və bu istinadın avtomatik kompüter sistemi tərəfindən düzgün oxunması xeyli çətinləşir, səhvlərə yol verilir. Bundan başqa, jurnalın bir illik buraxılışlarının eyni cildin nömrələri kimi nəşr olunmasını məsləhət görürük. Hər bir cild daxilində nömrələr ardıcıl və kəsilməz şəkildə səhifələnməlidir. Məqalələrin kompüterdə yığılmasında üstünlük MS Word-də yox, Latex redaktoruna verilməlidir. Jurnalı xarici oxucuya çatdırmaq məqsədilə onun ilkin variantının beynəlxalq nəşriyyatlar tərəfindən, məsələn, bu işdə böyük təcrübəyə malik Springer və ya Elsevier vasitəsilə tam şəkildə tərcümə və yayımlanmasına nail olmaq məqsədəuyğundur. Bu təklifin yerinə yetirilməsi çətin olduğundan jurnalda məqalələrin ingilis dilində çapına üstünlük verilməli və tədricən onun tam şəkildə ingilis dilində nəşrinə keçilməlidir. Diqqəti cəlb etmək, maraq oyatmaq məqsədilə sahə üzrə tanınmış xarici ölkə mütəxəssislərinin tədqiqat və icmal xarakterli işlərinin çapını məqsədəuyğun sayırıq. Jurnalın ümumi formatında da dəyişikliklər yerinə düşərdi: A4 formatında, iki sütunlu mətnlər məcburi olmasa da, hər halda arzu ediləndir.

Hələlik isə jurnallarımızın təsnifatı özümüz tərəfindən, müəyyən prinsiplər əsasında aparılmalıdır. Təsnifatın ISI-dəki kimi, ölkədaxili impakt faktor əsasında aparılması problematik olduğundan, daha sadə tələblərin işlənilməsinə ehtiyac var. Təxminən bizim vəziyyətdə olan MDB ölkələrinin təcrübəsindən də faydalanmaq olar. Bu baxımdan ukraynalı həmkarlarımız tərəfindən təklif olunmuş sxem maraqlı hesab edirik.

Təərrüatlara keçməzdən öncə Ukraynada elmi jurnal nəşrinin mövcud vəziyyətinə qısa nəzər salaq. Ölkədə nəşr olunan 125 fizika və riyaziyyat jurnalının yalnız 5-i dünya standartlarına tam cavab verən impakt faktorlu nəşrlərdir. Daha 3 jurnal genişlənmiş ISI siyahısına daxil edilib, 10 jurnal isə xarici nəşriyyatlar tərəfindən tərcümə olunaraq çap edilmələrinə baxmayaraq ISI siyahısında yer almır. Sonuncu məlumat həmin jurnallarla əməkdaşlıq edən alimlərimiz üçün də əhəmiyyətlidir, çünki bir çoxları bütün ingilisdilli nəşrlərin yüksək səviyyəli olduğunu güman edir. Bu heç də həmişə doğru deyil.

Bizdə olduğu kimi Ukraynada da yerli jurnalların çoxluğu, bütün nəşrləri təmin edə biləcək müəllif və ekspert qıtlığı müşahidə olunur. Belə bir vəziyyətdə Ukraynada yerli jurnalların siniflərə bölünməsinin 100 ballıq sxemi təklif edilmişdir. Əsas göstərici kimi nəşrin ISI-nin məlumat bazasında olması faktı qəbul edilir və buna görə jurnala 50 bal verilir. Jurnalın nömrələrinin redaksiya tərəfindən elan olunmuş dövrüklə və vaxtında nəşri 15 balla qiymətləndirilir. Çap edilmiş məqalələrin ingilis dilində xülasələri olan internet səhifə 10, məqalələrin ukrayna və ya rus dillərində tam mətnlərinin yerləşdiyi internet saytı əlavə 10 balla mükafatlandırılır. Jurnalın məqalələrinin internetdə ingilis dilində tam mətnləri üçün 5 bal nəzərdə tutulur. Daha 10 bal isə çox da əhəmiyyətli olmayan parametrlərə görə verilir. Topladığı balların miqdarından asılı olaraq yerli jurnallar 7 sinfə bölünürlər və bu təsnifatdan AAK-nın elmi nəşrlərin qeydiyyatında istifadəsi tövsiyə edilir. Ukraynalı həmkarlarımızın fikrincə yalnız 50 və daha çox bal toplamış nəşrlər peşəkarlıq baxımından mötəbər hesab edilə bilər.

Hesab edirik ki, əsaslı düzəlişlərdən sonra yuxarıda verilmiş təsnifat variantı bizdə də tətbiq oluna bilər. Fikrimizcə, ISI tərəfindən impakt faktor almış jurnal 100 balla 1-ci sinfə daxil edilməlidir. Jurnalın impakt faktor alması onun beynəlxalq tələblərə tam cavab verməsi deməkdir və belə jurnallara aşağıdakı digər parametrlərə görə əlavə bal verilmir. Məsləhət

bildiyimiz başqa göstəricilər belədir: 1) genişlənmiş ISI siyahısına qəbul 50; 2) jurnalın requlyar nəşri 15; 3) məqalələrin tam mətnlərinin ingilis dilində jurnalın internet saytında yerləşdirilməsi 10; 4) məqalələrin yazıldığı dildə internetdə olması 10; 5) nəşrin Cambridge Scientific Abstracts, Current Contents /Engineering, Computing and Technology, Mathematical Reviews Database, Materials Science Citation Index, Scopus-dan hər hansı biri tərəfindən xülasəsinin verilməsi və ya indekslənməsi 10 balla qiymətləndirilməlidir. Yerdə qalan 5 bal isə jurnalda xarici müəlliflərin işlərinin çapına görə verilə bilər.

Topladığı balların miqdarından asılı olaraq jurnallar müvafiq sinfə daxil edilməlidir. Biz sinif təsnifatını belə görürük: 70 və daha çox bal toplamış jurnallar 2-ci sinfə, balı 40 və daha çox olan nəşrlər 3-cü, 25-dən yüksək bal alan jurnallar isə 4-cü sinfə daxil edilməlidir. 25-dən az miqdarda balı olan nəşrlər 5-ci sinfə aid edilir.

Təsnifatdan görünür ki, ISI siyahısına daxil edilməyən jurnalın 2-ci sinfə düşməsi mümkün deyil. 1-ci və 2-ci siniflərin ISI ilə birbaşa bağlanması, təklif olunan kriteriyalardan 4-ünün jurnalın beynəlxalq aləmdə bu və ya digər dərəcədə tanınmasını tələb etməsi Respublikamızda nəşr olunan elmi jurnalların beynəlxalq aləmə yönəldilməsi kimi qiymətləndirilməlidir. Bəlkə də çoxları bu tələbləri Azərbaycan realıqları üçün sərt hesab etsinlər. Lakin məqsədimizin elmə, informasiya məkanına beynəlxalq səviyyədə inteqrasiya olduğunu nəzərə alsaq, kriteriyaların bu istiqamətdə stimullaşdırıcı xarakter daşdığını görürük.

Məqaləmizdə elmi nəşrlərin dəyərləndirilməsində mövcud beynəlxalq təcrübəni bir daha gündəmə gətirərək yerli elmi jurnalların təsnifat sxemini təklif etdik. Elmin Azərbaycanda inkişaf perspektivləri qaldırılmış problemin həllindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Ortaq rəyə gəlmək üçün təklif etdiyimiz sxemə düzəlişlərin, alternativ təkliflərin müzakirəsini faydalı hesab edirik.

“Elm” qəzeti, 21 yanvar 2009-cu il

ОЦЕНКА РЕСПУБЛИКАНСКИХ НАУЧНЫХ ИЗДАНИЙ С УЧЕТОМ МИРОВЫХ ТРЕБОВАНИЙ

В информационной модели процесса развития науки журналы рассматриваются как каналы связи, а система библиографических ссылок - как особый язык научной информации, показывающий влияние публикаций на развитие мировых информационных потоков. Для оценки вклада, вносимого отдельными странами в мировой научный информационный поток, было предложено рассматривать усилия, затрачиваемые той или иной страной на развитие науки, и эффективность этих усилий. В качестве меры усилий было принято относительное число публикаций, прошедших через фильтр реферируемых журналов; мерой эффективности усилий - относительное число библиографических ссылок на авторов разных стран.

От наукометрии ожидается всесторонний количественный анализ процесса развития науки. Такой анализ должен обеспечить оптимальное управление наукой. Он станет возможным, если наукометрическим исследованиям придать исторический характер и анализировать динамику развития изучаемых явлений.

Развитие современной науки предполагает становление мирового информационного научного пространства. Научные исследования, проводимые в различных научных организациях во многих странах мира, можно рассматривать как вклад в развитие единого мирового научного сообщества. Для того, чтобы информационное пространство позволяло осуществлять обмен научной информацией, необходимо развитие информационных технологий и наличие соответствующих технических средств, благодаря чему научная информация становится общедоступной.

В последнее время в Азербайджанской Республике развитию науки уделяется большое внимание. Всегда акту-

альным считался вопрос, каким образом надо провести реформы, чтобы азербайджанская наука успешно служила развитию процветанию республики, а проводимые научные исследования плодотворно вливались в мировое информационное научное пространство. В своем распоряжении от 10 апреля 2008 г. о создании Государственной Комиссии в связи проведением реформ в Азербайджанской науке Президент Азербайджанской Республики И.Г.Алиев отметил *«...необходимость проведения в кратчайшие сроки реформ в области науки, являющейся одним из приоритетных направлений развития страны, безотлагательного и скорейшего решения в связи с этим целого ряда задач. В целях определения структуры научных образований а Азербайджанской Республике, проведения и финансирования исследования на уровне современных стандартов, повышения научного кадрового потенциала страны и усиления его социальной защиты, осуществления национальной стратегии по развитию науки в целом и обеспечения ускорения интеграции азербайджанской науки в международное научное пространство»*, для проведения соответствующих реформ была создана Государственная Комиссия. Президент Азербайджана 4 мая 2009 г. подписал распоряжение об утверждении **«Национальной стратегии по развитию науки в Азербайджанской Республике в 2009-2015 годах»**, а также **«Государственной программы реализации национальной стратегии по развитию науки в Азербайджанской Республике в 2009-2015 годах»**.

Ясно, что на этом пути немаловажную роль играют научные издания. В связи с этим постараемся дать оценку научным журналам, издающимся в республике. В чем же суть этой системы оценки?

Количественным признаком заинтересованности публикацией или журналом и их научного значения является

импакт-фактор. **Thomson Reuters Institute for Scientific Information (ISI)** на сегодня считается самым развитым реферативно-информационным учреждением мира в области статистической обработки данных относительно научной периодики. После введения печатного издания в базу данных **ISI**, происходит определение его импакт-фактора. В настоящее время у нас в республике ни по каким отраслям пока нет профессиональных изданий, имеющих импакт-фактор. В физико-математических науках существует единственный журнал «*Applied and Computational Mathematics*», выпускаемый Министерством Связи и Информационных Технологий, Национальной Академией Наук Азербайджана и Институтом прикладной математики БГУ, который недавно попал в базу данных **ISI**.

Для изданий, издаваемых в Азербайджане, целесообразно ввести более простые критерии значимости. Как было предложено в нашей статье “*Elmi nəşrlərin qiymətləndirilməsi: mövcud vəziyyət və perspektivlər*” опубликованной в газете «ЭЛМ» от 21 января 2009 г., издаваемые в республике научные журналы желательно было бы оценить по следующим критериям.

1. Наличие сведений об издании в базе данных ISI (50 баллов).

2. Своевременный выход номеров издания (15 баллов).

3. Наличие Интернет - страницы журнала с архивом англо-язычных статей (10 баллов).

4. Наличие Интернет - страницы журнала с архивом статей на отечественном или русском языках (10 баллов).

5. Выход резюме статей в одной из баз данных: Cambridge Scientific Abstracts, Current Content/ Engineering, Computing and Technology, Mathematical Reviews Database, Materials Science Citation Index, Zentral-

blatt MATH, Scopus и др. (10 баллов)

6. Наличие публикаций зарубежных авторов за год (5 баллов).

По вышеуказанным критериям ниже произведен анализ некоторых научных журналов, издаваемых в республике. Среди них есть и те, в которых **Высшая Аттестационная Комиссия (ВАК)** рекомендует печатать основные результаты диссертаций.

Из всех изданий авторами выбраны те, которые имеют Интернет-страницу с архивом аннотаций или статей на английском, отечественном или русском языках. Как было отмечено выше, первому критерию удовлетворяет только журнал «*Applied and Computational Mathematics*». Элементарные подсчеты показывают, что этот журнал по пяти предложенным критериям набирает 90 баллов. Он основан в 2002 году, в 2008 году попал в базу данных **ISI**, регулярно выходит 2 раза в год, имеет свой сайт www.science.az.acm, регистрационный номер **ISSN 1683-3511**, на сайте даны полные тексты статей, резюме статей выходят в **Mathematical Reviews Database, Zentralblatt MATH**, каждый номер анонсируется в **E-letters** и **NA Digest**. В журнале публикуются, в основном, зарубежные авторы.

Издаваемый Шемахинской Астрофизической обсерваторией журнал «*Sun and Geosphere*», регулярно выходит 2 раза в год, имеет свой сайт <http://www.shao.az/SG>, регистрационный номер **ISSN 1819-0839**, резюме статей выходят в **SAO/NASA Astrophysics Data System (ADS)**, тексты вышедших в 2006 и 2007 годах статей представлены в полном объеме, в 2008 и 2009 годах представлены только содержания номеров, имеются публикации зарубежных авторов (40 баллов).

Другой издаваемый Шемахинской Астрофизической обсерваторией журнал «*Azerbaijan Astronomical Journal*»,

выходит 4 раза в год, имеет свой сайт <http://www.shao.az/AAU>, регистрационный номер ISSN 1819-0839, в 2006, 2007 и 2008 (в 1-2 номерах) представлены только содержания номеров (25 баллов).

Издаваемый Институтом Физики НАНА журнал «*Fizika*», регулярно выходит 4 раза в год, имеет свой сайт <http://www.elm.az/physics/index1.html>, регистрационный номер ISSN 1082-8546, с 1995 по 2007 года тексты всех статей, опубликованных в журнале, представлены в полном объеме, имеются публикации зарубежных авторов. К сожалению, на сайте отсутствует информация, начиная с 2008 года (30 баллов).

Издаваемый Институтом Физики НАНА другой журнал «*Power Engineering*», выходит 4 раза в год, имеет свой сайт <http://www.elm.az/physics>, с 2000 по 2005 года тексты всех статей, опубликованных в журнале, представлены в полном объеме, имеются публикации зарубежных авторов, с 2006 года на сайте отсутствует информация (30 баллов).

Издаваемый Институтом Физики НАНА журнал «*Transactions*» (series of physical- mathematical and technical sciences, physics and astronomy), имеет сайт <http://www.elm.az/physics>, регистрационный номер ISSN 0002-3108, выходит 2 раза в год, резюме статей выходят в *Zentralblatt MATH*, с 2000 по 2006 года тексты всех статей, опубликованных в журнале, представлены в полном объеме, имеются публикации зарубежных авторов. Начиная с 2007 года на сайте отсутствует информация (40 баллов).

Издаваемый Кавказским Университетом «*Journal of Qafqaz University*» имеет свой сайт <http://www.qafqaz.edu.az>, регистрационный номер ISSN 1302-6763, регулярно выходит 2 раза в год, с 1997 по 2008 года тексты всех статей, опубликованных в журнале, представлены в полном объеме, имеются публикации зарубежных авторов (30

баллов).

Издаваемые Союзом Писателей Азербайджана журналы «*Azərbaycan jurnalı*», «*Qobustan*», «*Ulduz*», «*Litературный Азербайджан*» имеют свой сайт <http://www.azyb.net>, выходят 12 раз в год, начиная, лишь, с 2008 года, на сайте представлены тексты всех статей в полном объеме (по 25 баллов).

Издаваемый Институтом Геологии НАНА журнал «*Bulletin of MUD Vulcanology*», имеет свой сайт <http://www.bulletin.gia.az>, выходит 2-3 раза в год, имеются публикации зарубежных авторов. С 2002 по 2004 годы тексты всех статей, опубликованных в журнале, представлены в полном объеме. К сожалению, на сайте отсутствует информация о журнале, начиная с 2005 года (25 баллов).

Издаваемый Институтом Геологии НАНА другой журнал, а именно, «**PROCEEDINGS. The Sciences of Earth**» (**Geological series**), имеет свой сайт www.gia.az, выходит 4 раза в год, на сайте, начиная с 1938 по 2008 годы, представлены содержания всех номеров (отсутствует информация лишь за 2004 год), имеются публикации зарубежных авторов (30 баллов).

Издаваемый Азербайджанским Научно-Исследовательским и Проектно-Изыскательским Институтом Энергетики и Институтом Физики НАНА журнал «*Проблемы энергетики*» имеет свой сайт <http://pei.az/rus/structure/Magazine-rus.htm>, выходит 4 раза в год, с 2000 по 2007 годы представлены только содержания номеров, имеются публикации зарубежных авторов, отсутствует информация о публикациях за 2008 и 2009 годы, а также о последних 2 номерах за 2007 год (30 баллов).

Издаваемый на факультете библиотековедения-информации Бакинского Государственного Университета журнал «*Kitابخанаşünashq və bibliografiya*» основан в 1997 году,

имеет свой сайт

<http://libinfo.bsu.az/?mod=page&id=439>, выходит 2 раза в год, на сайте с 2006 года по 2008 год тексты всех статей, опубликованных в журнале, представлены в полном объеме (25 баллов).

Издаваемый на факультете филологии Бакинского Государственного Университета журнал «*Dil və ədəbiyyat*» основан в 1993 году, с 1999 года имеет свой сайт

<http://philology.bsu.az/?mod=page&d=644>, выходит 4-6 раз в год, тексты всех статей, опубликованных в журнале, начиная с 2001 года, представлены на сайте

<http://yazikiliteratura.boom.ru/> в полном объеме, имеются публикации зарубежных авторов (30 баллов).

Издаваемый Бакинской Музыкальной Академией журнал «*Harmony*» имеет свой сайт

<http://www.harmony.musigi-dunya.az> , ыходит 1 раз в год, с 2002 по 2008 годы тексты всех статей, опубликованных в журнале, представлены на сайте в полном объеме (25 баллов).

Издаваемый Бакинской Музыкальной Академией другой журнал «*Musiqi dünyası*» имеет свой сайт

<http://www.musigi-dunya.az>, выходит 4 раза в год, на сайте с 1999 по 2009 годы тексты всех статей, опубликованных в журнале, представлены в полном объеме (25 баллов).

Журнал «*CASPIAN ENERGY*» издается при поддержке ГНКАР и Каспийского Интеграционного Делового (Нефтяного и Сервисного) Клуба с 1999 года. Периодичность журнала - 6 номеров в год, С 1 июня 1999 года по 31 декабря 2000 года журнал выходил ежеквартально. Начиная с марта 2001 года, журнал выходит 6 раз в год, имеет свой сайт <http://caspenergy.com/framer.html>, Издание является официальным медиа-партнером Всемирного Нефтегазового Конгресса в Йоханнесбурге (2005 год), на сайте представлены только содержания всех номеров, имеются пуб-

ликации зарубежных авторов (30 баллов).

Издаваемый Министерством Иностранных дел Азербайджана журнал «*Diplomatiya alami*» имеет свой сайт <http://mfa.gov.az>, регистрационный номер ISSN 1818-4898, издается с 2002 года, периодичность журнала -4 номера в год, тексты всех статей представлены в полном объеме, имеются публикации зарубежных авторов (30 баллов).

Издаваемый Азербайджанским Обществом Психологов «*Psixologiya jurnalı*» основан в 1999 году, имеет свой сайт <http://www.psixologiya.az/jurnal>, периодичность журнала -4 номера в год, всего лишь в трех номерах за 2005 год тексты статей представлены в полном объеме (25 баллов).

Издаваемый Университетом «Хазар» журнал «*Azerbaijan Archeology*» основан в 1999 году, имеет свой сайт <http://www.azerbaijanarcheology.com>, регистрационный номер ISSN 1027-3875, периодичность журнала -4 номера в год, с 2004 по 2007 года на сайте тексты всех статей представлены в полном объеме (25 баллов).

В итоге по набранным баллам мы получили следующую картину расположения журналов:

1. **Applied and Computational Mathematics**, www.science.az.acm, ISSN 1683-3511.
2. **Sun and Geosphere**, <http://www.shao.az/SG>, ISSN 1819-0839.
3. **Transactions (series of physical- mathematical and technical sciences, physics and astronomy)**, <http://www.elm.az/physics>, ISSN 0002-3108.
4. **Fizika**, [http://www.elm.az/physics /index1.html](http://www.elm.az/physics/index1.html), ISSN 1082-8546.
5. **Power Engineering**, <http://www.elm.az/physics>.
6. **Journal of Qafqaz University**, <http://www.qafqaz.edu.az>, ISSN 1302-6763.
7. **PROCEEDINGS. The Sciences of Earth (Geological series)**, www.gia.az.

8. Проблемы энергетики, http://pei.az/rus/structure/Maga_zine-rus.htm.
9. Dil və ədəbiyyat, [http://philology.bsu.az/?mod=page &d=644](http://philology.bsu.az/?mod=page&d=644).
10. Caspian energy, <http://caspenergy.com/framer.html>.
11. Diplomatiya aləmi, <http://mfa.gov.az>, ISSN 1818-4898.
12. Azərbaycan jurnalı, <http://www.azyb.net>.
13. Qobustan, <http://www.azyb.net>.
14. Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya <http://libinfo.bsu.az/?mod=page&id=439>.
15. Harmony, <http://www.harmony.musigi-dunya.az>.
16. Musiqi dünyası, <http://www.musigi-dunya.az>.
17. Ulduz, <http://www.azyb.net>.
18. Литературный Азербайджан, <http://www.azyb.net>.
19. Azerbaijan Astronomical Journal, <http://www.shao.az/AAJ>, ISSN 1819-0839.
20. Bulletin of MUD Vulcanology, <http://www.bulletin.gia.az>.
21. Azerbaijan Archeology, <http://www.azerbaijanarcheology.com> ISSN 1027-3875.
22. Psixologiya jurnalı, <http://www.psixologiya.az/jurnal>.

Проведенная нами оценка научных журналов по предложенным критериям показывает, что самым серьезным недостатком, который необходимо устранить, является отсутствие сведений об этих изданиях в базе данных ISI. Чтобы быть зарегистрированным в базе данных ISI, необходимо, как минимум, иметь свой сайт на английском языке, выход журнала на английском языке, авторитетную редколлегию.

Конечно, нашим научным периодическим изданиям

необходимо совершенствоваться, чтобы влиться в мировое информационное научное пространство и быть признанным со стороны мирового научного сообщества.

“Elm” qəzeti, 20 may 2009-cu il
Məqalə f.r.e.n. Q.Məmmədovanın həmmüəllifliyi ilə yazılıb

Yığı operatoru: Ağamaliyeva L.F.

AZƏRBAYCANDA ELMİN PROBLEMLƏRİ VƏ İNKİŞAF
PERSPEKTİVLƏRİ

Əliyev Fikrət Əhmədli oğlu

Ağayev Şahin Sabir oğlu

Çapa imzalanmışdır: 14.02.2011, Kağız formatı: 60×84 $\frac{1}{16}$,

Həcmi: 9,5 ç.v., Sayı 500

*“Nurlar” Nəşriyyat-Poliqrafiya müəssisəsində hazır depozitivlərdən
çap edilmişdir.*